

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 7 (41) / 2021

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 7(41)

Київ 2021

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2021

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2021

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенко Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна” (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантири Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Голотяк-Пенкальська Марія Володимирівна**
БІЗНЕС-ОМБУДСМЕН ЯК ЗАСІБ НІВЕЛЮВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ
ВПЛИВОМ ПОДАТКОВИМ ОРГАНОМ..... 11
- Кравчук Ольга Володимирівна**
ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ..... 20
- Чохрій Вікторія Степанівна**
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА НЕСПЛАТУ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДИТИНИ..... 29

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

- Караханян Карина Мартинівна**
ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ..... 35
- Плющ Руслан Миколайович, Біушкін Олексій Ігорович**
НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ ПРО СТАН НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА
В УКРАЇНІ В 2021 ТА ЇЇ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ 42
- Шматько Гліб Ілліч**
СПЕЦИФІКА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ПІД ОБ'ЄКТАМИ ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ
В УКРАЇНІ 48

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Сон Софія Сергіївна**
ТЕОРЕТИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ВИБОРЧА СИСТЕМА» 55

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Лубенець Ірина Григорівна, Наумова Ірина В'ячеславівна**
АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ
НЕПОВНОЛІТНІМ ЗА ПЕРІОД 2005–2020 рр..... 61
- Мельниченко Ігор Петрович**
ЗМІСТ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ПОРЯДКУ ВІДБУВАННЯ
ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 70

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

- Гудима Віталій Валерійович**
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОМПЛЕКТУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ 77
- Гулак Олена Василівна, Ладиченко Віктор Валерійович,
Головка Людмила Олександрівна**
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ
ПРИСЯЖНИХ У СИСТЕМІ СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ 86
- Сердюк Валентин Васильович, Скриньковський Руслан Миколайович,
Любарський Валентин Олександрович**
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТЬ «ЗАСАДА» І «ПРИНЦИП» СУДОЧИНСТВА 93
- Хмиз Мар'яна Василівна**
РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ В КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ 99

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

- Horodetska Iryna**
INTERNATIONAL AGREEMENTS AS SOURCES OF CIVIL LAW OF UKRAINE 108

ІНШЕ

- Хомишин Ірина Юріївна**
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ К. Ю. Н. КОМАРНИЦЬКОЇ ІРИНИ ІВАНІВНИ
«ПРОФІЛАКТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ» 112

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Holutiak-Pekalska Marija

BUSINESS OMBUDSMAN AS A MEANS OF LEVELING THE ABUSE OF ADMINISTRATIVE INFLUENCE BY THE TAX AUTHORITY 11

Kravchuk Olha

MEASURES TO ENSURE THE CLAIM IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS 20

Chokhrii Viktoriia

PROBLEMATIC ASPECTS OF IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR NON-PAYMENT OF CHILD SUPPORT 29

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Karakhanian Karyna

LEGAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF HYDROENERGETICS ARE IN CONTEXT OF STEADY DEVELOPMENT OF UKRAINE 35

Plyushch Ruslan, Biushkin Oleksiy

THE NATIONAL REPORT ON THE STATE OF THE ENVIRONMENT IN UKRAINE IN 2021 AND ITS AREAS OF CONCERN 42

Shmatko Hlib

SPECIFICS OF THE LEGAL REGIME OF LAND UNDER HYDROPOWER FACILITIES IN UKRAINE 48

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Son Sofiia

COMPARATIVE THEORETICAL ANALYSIS OF THE ELECTORAL SYSTEM CONCEPT 55

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Lubenets Iryna, Naumova Iryna

ANALYSIS OF PRACTICE OF SETTING OF CRIMINAL PUNISHMENT MINOR FOR PERIOD 2005–2020 yy. 61

Melnychenko Ihor

THE CONTENT OF THE INTERNATIONAL STANDARDS OF THE COUNCIL OF EUROPE ON THE PROCEDURE FOR SERVING A SENTENCE OF LIFE IMPRISONMENT 70

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Hudyma Vitaliy

FOREIGN EXPERIENCE OF FORMATION OF THE CORPS OF JUDGES 77

Gulac Olena, Ladychenko Viktor, Golovko Liudmyla
IMPLEMENTATION AND WORK OF JURY IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE,
PROBLEMS AND PROSPECTS 86

Serdiuk Valentyn, Skrynkovskyy Ruslan, Liubarskyi Valentyn
THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CONCEPTS OF «FUNDAMENTAL»
AND «PRINCIPLE» OF LEGAL PROCEEDINGS 93

Khmyz Mariana
THE ROLE OF THE JUDICIARY IN THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL MECHANISM
FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS 99

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Horodetska Iryna
INTERNATIONAL AGREEMENTS AS SOURCES OF CIVIL LAW OF UKRAINE 108

OTHER

Хомишин Ірина Юріївна
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ К. Ю. Н. КОМАРНИЦЬКОЇ ІРИНИ ІВАНІВНИ
«ПРОФІЛАКТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ» 112

Голютяк-Пенкальська Марія Володимирівна
*докторант юридичних наук кафедри фінансового права
Ягеллонського Університету м. Кракова*

Голютяк-Пенкальська Мария Владимировна
*докторант юридических наук кафедры финансового права
Ягеллонского Университета г. Кракова*

Holutiak-Pekalska Marija
*Doctoral Student of Law of the Department of Financial Law
Jagiellonian University in Krakow*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7451

БІЗНЕС-ОМБУДСМЕН ЯК ЗАСІБ НІВЕЛЮВАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ВПЛИВОМ ПОДАТКОВИМ ОРГАНОМ

БИЗНЕС-ОМБУДСМЕН КАК СРЕДСТВО НИВЕЛИРОВАНИЯ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЙ АДМИНИСТРАТИВНЫМ ВОЗДЕЙСТВИЕМ НАЛОГОВЫМ ОРГАНОМ

BUSINESS OMBUDSMAN AS A MEANS OF LEVELING THE ABUSE OF ADMINISTRATIVE INFLUENCE BY THE TAX AUTHORITY

Анотація. У роботі ретельно досліджено питання пов'язані з посадою бізнес-омбудсмена та роллю цієї важливої з практичного пункту бачення інституції. У сучасних економічних умовах все більш очевидним стає необхідність створення адекватних засобів підтримки підприємництва та нівелювання негативних проявів зловживань з боку податкових органів. Зважаючи на позитивний досвід провідних країн світу, метою утворення інституції бізнес-омбудсмена в Україні є сприяння прозорості діяльності органів державної влади, зокрема податкових, а також суб'єктів господарювання, що перебувають у сфері їх управління, попередження недобросовісної (нечесної) поведінки суб'єктів господарювання, що займаються підприємництвом в Україні. У статті детально описуються різноманітні види діяльності та повноважень цього органу, зокрема у сфері захисту прав платників податків. У податкових спорах бізнес-омбудсмен має можливість розглядати скарги від суб'єктів підприємництва на рішення, дії або бездіяльність податкових органів та їх посадових осіб, а також брати участь під час розгляду податковими органами скарг платників податків. У статті зазначено, що характерним для діяльності бізнес-омбудсмена є те, що скарги від приватного бізнесу приймаються тільки на неправомірні дії державних органів. Зроблено висновок, що найбільш «популярними» предметами скарг від платників податків до бізнес-омбудсмена є різного виду податкові питання, дії правоохоронних органів, прокуратури, дії державних регуляторів, митниці, Міністерства юстиції України, місцевих органів влади тощо. Додатково у статті омовлено доцільність утворення Ради бізнес-омбудсмена та описано повноваження цього органу.

Ключові слова: бізнес-омбудсмен, Рада бізнес-омбудсмена, зловживання податкових органів, неправомірна поведінка податкових органів, захист прав платників податків.

Аннотация. В работе тщательно исследованы вопросы, связанные с должностью бизнес-омбудсмена и ролью этого важного с практической точки зрения института. В современных экономических условиях все более очевидным становится необходимость создания адекватных средств поддержки предпринимательства и нивелирования негативных проявлений злоупотреблений со стороны налоговых органов. Учитывая положительный опыт ведущих стран мира, целью создания

інститута бізнес-омбудсмена в Україні являється содействием открытости деятельности органов государственной власти, в частности налоговых, а также субъектов хозяйствования, находящихся в сфере их управления, предупреждения недобросовестного (нечестного) поведения субъектов хозяйствования, занимающихся предпринимательством в Украине. В статье подробно описываются различные виды деятельности и полномочий этого органа, в частности в сфере защиты прав налогоплательщиков. В налоговых спорах бизнес-омбудсмен имеет возможность рассматривать жалобы субъектов предпринимательства на решения, действия или бездействие налоговых органов и их должностных лиц, а также участвовать при рассмотрении налоговыми органами жалоб налогоплательщиков. В статье указано, что характерным для деятельности бизнес-омбудсмена является то, что жалобы от субъектов частного бизнеса принимаются только на неправомерные действия государственных органов. На основании исследований сделан вывод, что наиболее «популярными» предметами жалоб от налогоплательщиков к бизнес-омбудсмену являются различного вида налоговые вопросы, действия правоохранительных органов, прокуратуры, действия государственных регуляторов, таможни, Министерства юстиции Украины, местных органов власти и др. Дополнительно в статье оговорено целесообразность создания Совета бизнес-омбудсмена и описаны полномочия этого органа.

Ключевые слова: бизнес-омбудсмен, Совет бизнес-омбудсмена, злоупотребления налоговых органов, неправомерное поведение налоговых органов, защита прав налогоплательщиков.

Summary. This article investigates the problem of issues related to the position of business ombudsman and the role of this important institution from a practical point of view. In today's economic environment, the need to create adequate means to support entrepreneurship and eliminate the negative manifestations of abuse by the tax authorities is becoming increasingly apparent.

Given the positive experience of the world's leading countries, the purpose of establishing an institution of business ombudsman in Ukraine is to promote the transparency of public authorities, including tax authorities, as well as business entities under their management, prevention of unfair (dishonest) behavior of business entities engaged in business in Ukraine. The article describes in detail the various activities and powers of this body, in particular in the field of protection of taxpayers' rights. In tax disputes, the business ombudsman has the opportunity to consider complaints from business entities against decisions, actions or omissions of tax authorities and their officials, as well as to participate in the consideration of tax authorities' complaints of taxpayers. The article states that the characteristic of the business ombudsman's activity is that complaints from private business are accepted only against illegal actions of state bodies. It is concluded that the most «popular» subjects of complaints from taxpayers to the business ombudsman are various types of tax issues, actions of law enforcement agencies, prosecutors, state regulators, customs, the Ministry of Justice of Ukraine, local authorities and more. Additionally, the article stipulates the expediency of establishing a Business Ombudsman Council and describes the powers of this body.

Key words: business ombudsman, business ombudsman Council, abuse of tax authorities, illegal behavior of tax authorities, protection of taxpayers' rights.

Постановка проблеми. Актуально в Україні, на жаль, дії податкових органів дуже часто не здійснюються в межах правового поля, що, у свою чергу, призводить до заподіяння шкоди правам і законним інтересам платників податків. Інституція бізнес-омбудсмена в Україні, без сумніву, сприятиме прозорості діяльності органів державної влади, зокрема податкових, а також суб'єктів господарювання, що перебувають у сфері їх управління. Це, у свою чергу, дозволить досягти належного рівня сприяння прозорості діяльності органів державної влади та суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, а також запобігти корупційним діям або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізовано публікації представників доктрини

податкового права пов'язаної з даною проблематикою: Сахно Д. С. [1], Волков Д. Н. [2], Палагіна А. Н. [3], Самусик А. М. [4] та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на те, що на даний момент існують публікації окремо по тематиці бізнес-омбудсмена та окремо — зловживань правом у сфері оподаткування податковими органами, жодна з них не розглядає цієї важливої інституції як засобу ефективного впливу на незаконні дії податкових органів. Крім того, досліджувана проблематики представлена в комплексному баченні, на відміну від інших публікацій.

Формулювання цілей статті. Головною метою цієї статті є дослідження проблематики пов'язаної з посадою бізнес-омбудсмена та роллю цієї важливої з практичного пункту бачення платників податків інституції. У податкових спорах бізнес-

омбудсмен має можливість розглядати скарги від суб'єктів підприємництва на рішення, дії або бездіяльність податкових органів та їх посадових осіб, а також брати участь під час розгляду податковими органами скарг платників податків, що у свою чергу дає можливість щодо покращення перспектив запобігання порушенням законодавства податковими органами.

Виклад основного матеріалу. Зміни, які актуально відбуваються у бізнес-середовищі в Україні, потребують створення ефективних механізмів сприяння у реалізації гарантій права на свободу підприємницької діяльності, а також захисту від неправомірного втручання в господарську діяльність та від зловживань з боку податкових органів. Слід зазначити, що саме явище зловживань не має однобічного характеру, адже спостерігається взаємозумовленість зловживань правом у сфері оподаткування, коли зловживання своїми правами з боку одних учасників податкових правовідносин тягнуть появу неправомірного інтересу інших учасників, що фактично спонукає їх до поширення явища зловживання податковими правами в тих конкретних податкових відносинах, учасниками яких вони є [1, с. 121]. Таким чином, утворюється замкнене коло, де податкові органи зловживають своїм адміністративним впливом, а платники податків, у свою чергу, намагаються зменшити квоту податку порушуючи податкове законодавство. Тому існує необхідність в діяльності окремої інституції, здатної забезпечити ефективну комунікацію бізнесу з державними органами та органами місцевого самоврядування, а також допомогу у боротьбі з корупційними проявами у владних структурах. У травні 2014 року між Кабінетом Міністрів України, Європейським банком реконструкції та розвитку, Організацією економічного співробітництва та розвитку, Американською торгівельною палатою в Україні, Європейською Бізнес Асоціацією, Федерацією роботодавців України, Торгово-промисловою палатою України, Українським союзом промисловців і підприємців було підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи [1] (далі — Меморандум), у якому окреслено необхідність утворення нової інституції — бізнес-омбудсмен, який би не був правоохоронним органом і не мав повноважень проводити досудове розслідування.

У Меморандумі закріплено, що бізнес-омбудсмен є незалежною від Уряду і всіх інших зацікавлених сторін інституцією, яка, відповідно до принципу 7 зазначеного документу, покликана реагувати

на прояви недобросовісної поведінки щодо суб'єктів підприємництва. Вона «має бути незалежною, працювати ефективно, керуватися у своїй роботі глибоким розумінням комерційних, громадських, та регуляторних проблем в Україні». При цьому бізнес-омбудсмен не може бути обмеженим у своїй здатності вирішувати, які питання потребують доведення до компетентних органів, а також у своїх повноваженнях публічно звітувати про системні причини недобросовісної поведінки щодо суб'єктів підприємництва та про боротьбу з корупцією.

Змістовно слово «омбудсмен» (від шведського *ombudsman*) — «представник», «представник інтересів». У світовій практиці омбудсмен — посадова особа, на яку покладаються функції контролю за дотриманням прав людини та громадянина, він не залежить від уряду та будь-яких політичних партій. В окремих країнах запроваджено практику створення омбудсменів у певних сферах суспільного життя, які вважаються пріоритетними чи найбільш проблемними. Вперше посаду парламентського омбудсмена заснували у Швеції в 1809 році. Одним із таких «спеціалізованих» омбудсменів можна вважати і бізнес-омбудсмена, на якого покладені функції щодо захисту законних прав та інтересів бізнесу — як вітчизняного, так і закордонного — перед органами державної влади як всередині країни, так і за її межами.

Бізнес-омбудсмен, як елемент державного управління зарекомендував себе з позитивного боку у багатьох іноземних країнах як ефективний засіб вирішення проблем зловживання владою представниками державних органів, з чим досить часто стикаються суб'єкти господарювання під час здійснення господарської діяльності. Зокрема, у США інститут бізнес-омбудсмена (Національного омбудсмена) був заснований разом з регіональними радами справедливого правосуддя у малому бізнесі як засіб розв'язання конфліктів між органами державного управління та малим бізнесом. Основним завданням цієї інституції є підтримка малого бізнесу як найбільш важливого сектору економіки [2, с. 5]. У Франції бізнес-омбудсмен відіграє роль посередника при розв'язанні конфліктів, пов'язаних з діяльністю Міністерства економіки та бюджету, та наділений відповідними повноваженнями для цього. Починаючи з 1995 року інституція бізнес-омбудсмена функціонує у Європейському Союзі (далі — ЄС). Основним завданням бізнес-омбудсмену в ЄС є розгляд звернень приватних осіб, підприємців, асоціацій та організацій, зареєстрованих в ЄС із скаргами щодо зловживання владою інститутами та органами

ЄС. Європейський бізнес-омбудсмен приймає скарги тільки від громадян країн — членів ЄС або від бізнес-структур, зареєстрованих у будь-якій країні ЄС [3, с. 53]. Інститути Національного омбудсмена США та Європейський омбудсмен наділені правом запитувати необхідну інформацію від органів державної влади, у тому числі від Парламенту. Європейський омбудсмен має право доступу до конфіденційної документації та інформації. Мандат Європейського омбудсмена передбачає право ініціювати розслідування за власною ініціативою, що нетипово для більшості інститутів національних бізнес-омбудсменів [4, с. 92]. Обсяг повноважень бізнес-омбудсмена в різних країнах певним чином відрізняються. Наприклад, Європейський омбудсмен та омбудсмен Франції наділені правом рекомендувати рішення, яке задовольняє сторони конфлікту. Європейський омбудсмен має право закрити справу із «критичними зауваженнями» та рекомендаціями, які у кінцевому підсумку представлені до Європейського парламенту. Французький омбудсмен у випадку, якщо його рекомендації не допомогли розв'язати конфлікт, може звернутися за розв'язанням конфлікту до міністра економіки та фінансів. Національний омбудсмен США, зазвичай, не завершує розгляд справи рекомендаціями сторонам. Замість цього питання про розгляд справи омбудсменом закінчується безпосередньою відповіддю державного органу заявникові, а омбудсмен відіграє роль «бізнес-адвоката», який спрямований на те, щоб скарга була розглянута на відповідному рівні, та під час розгляду питання дотримувались принципи законності та справедливості.

Зважаючи на позитивний досвід провідних країн світу метою утворення бізнес-омбудсмена в Україні є сприяння прозорості діяльності органів державної влади, а також суб'єктів господарювання, що перебувають у сфері їх управління, попередження недобросовісної (нечесної) поведінки суб'єктів господарювання, що займаються підприємством в Україні.

Функції установи бізнес-омбудсмена окреслено у зазначеному вище Меморандумі. До них відносяться отримання, аналіз та сприяння вирішенню скарг бізнесу на прояви недобросовісної поведінки включаючи корупцію, визначення системних причин недобросовісної поведінки щодо суб'єктів підприємства та корупції, а також оприлюднення отриманих висновків громадськості та відповідним державним органам.

Необхідність утворення бізнес-омбудсмена обумовлюється наступними недоліками сучасної української реальності, зокрема:

- тотальна корупція, що пронизала абсолютно всі сфери суспільного життя фактично на ментальному рівні;
- слабка економіка;
- нестабільна політична система, постійні політичні кризи;
- постійні зміни законодавства, що у підсумку не додає привабливості інвестиційному клімату в державі;
- відсутність інституту цивілізованого економічного лобізму, закріпленому на законодавчому рівні, який би сприяв розбудові національної економіки.

З метою нейтралізації зазначених деструктивних проявів, а також для реалізації положень Меморандуму в Україні було утворено Раду бізнес-омбудсмена [5] очолювану бізнес-омбудсменом, як постійно діючим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, метою діяльності якого визначено сприяння прозорості діяльності органів державної влади, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, запобігання корупційним діям або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва. Повноваженнями цього органу визначено:

- розгляд скарг суб'єктів підприємництва на дії або бездіяльність, зокрема рішення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, а також їх посадових осіб щодо вчинення корупційних діянь або інших порушень їх законних інтересів;
- звернення із запитом до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, стосовно вжиття заходів щодо реалізації рекомендацій Ради із забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері підприємницької діяльності з метою її вдосконалення та поліпшення умов провадження підприємницької діяльності, запобігання корупційним діям або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва;
- подання Кабінетові Міністрів України пропозицій стосовно внесення змін до актів законодавства з метою захисту законних інтересів суб'єктів підприємства від корупційних діянь або інших порушень з боку органів державної влади або органів місцевого самоврядування, а також суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління тощо.

Крім того, бізнес-омбудсмен має право подавати Кабінетові Міністрів України пропозиції та реко-

мендації щодо шляхів усунення системних причин порушення законних інтересів суб'єктів підприємництва, а також оприлюднювати висновки Ради щодо скарг суб'єктів підприємництва щодо вчинення корупційних діянь або інших порушень їх законних інтересів з боку державних органів.

Фактично Рада бізнес-омбудсмена слугує налагодженню ефективної комунікації бізнесу із державними органами та органами місцевого самоврядування, а також подоланню зловживань з боку представників владних структур. Тобто вона є посередником між бізнесом та владою. Бізнес-омбудсмен — це орган, який допомагає бізнесу в досудовому порядку оскаржувати неправомірні дії контролюючих органів. Його користувачами є, переважно, малий і середній бізнес, який не може собі дозволити потужних юристів для того, щоб боротися з податковою, митницею та іншими службами. Можливість подати скаргу на дії представників приватного бізнесу виключена. При цьому, бізнес-омбудсмен не приймає до розгляду суперечки за якими відбувається судовий розгляд, оскільки він не правомочний скасувати рішення суду. Бізнес-омбудсмен має можливість лише допомогти виконати рішення суду, які вже набрали законної сили та не виконуються державними органами.

У податкових спорах бізнес-омбудсмен може розглядати скарги від суб'єктів підприємництва на рішення, дії або бездіяльність податкових органів та їх посадових осіб, а також брати участь під час розгляду податковими органами скарг платників податків. При цьому передбачена участь представника Ради бізнес-омбудсмена у розгляді матеріалів скарги як у відкритому, так і у закритому засіданні. Основною умовою участі представника Ради бізнес-омбудсмена у розгляді матеріалів скарги платника податків у закритому засіданні є прийняття Радою бізнес-омбудсмена до розгляду скарги, поданої платником податків [6].

Характерним для діяльності бізнес-омбудсмена є те, що скарги від приватного бізнесу приймаються тільки на неправомірні дії державних органів. Найбільш «популярними» предметами скарг від платників податків до бізнес-омбудсмену це податкові питання, дії правоохоронних органів, прокуратури, дії державних регуляторів, митниці, Міністерства юстиції України, місцевих органів влади тощо. Як зазначає діючий бізнес-омбудсмен Марчін Свенчицький: «Більшість скарг, які ми отримуємо стосуються податкових органів, невиконання рішень суду та внесення компаній до списку ризикованих. З'явилося кілька нових типів скарг, пов'язаних з пандемією коронавірусу. Це до прикладу заборона

експорту медичних костюмів, продажу гігієнічної продукції тощо. Фізичні особи — підприємці, які хочуть зареєструватися повторно після карантину цього року вже не мають права претендувати на єдиний податок. Традиційними скаргами залишаються проблеми з податками, перевітками, відкриттям кримінальних справ, рейдерством, ліцензіями тощо» [7]. При цьому «податкові» скарги стосуються переважно податкових перевірок, затримок із поверненням ПДВ, електронного адміністрування ПДВ, а останнім часом — блокування податкових накладних. Наприклад, за результатами податкових перевірок відбувається необґрунтоване збільшення об'єкту оподаткування, зокрема, податком на прибуток та нарахування пені за порушення порядку здійснення розрахунків у сфері зовнішньоекономічної діяльності, або зупинення реєстрації податкових накладних підприємства на значні суми навіть за наявності вичерпного пакету підтверджуючих документів, або необґрунтоване відкриття кримінального провадження за фактом несплати податків тощо.

Отже, сьогодні спостерігається деструктивна тенденція зловживання правами з боку податкових органів. Дуже часто платники податків намагаються протидіяти цьому. Проте, не завжди мають у цьому успіх. Тому питання знаходження розумного балансу між правами податкового органу та реалізацією прав платниками податків стає дедалі актуальнішим. Не поодинокі випадки, коли перевірки платників податків стають, так би мовити, каральним інструментом чи методом боротьби з конкурентами. Тому бізнес-омбудсмен допомагає платникам податків відновити їх права в досудовому порядку після її проведення, за умови, що платник податків подає обґрунтовану скаргу. При цьому сам факт наявності бізнес-омбудсмена як інструмента досудового врегулювання скарг певним чином впливає і на бізнес і на контролюючі органи, адже є певним запобіжником для службової особи податкового органу, яка змушена діяти у суворій відповідності до закону. Водночас, успішній діяльності інспекторів Ради бізнес-омбудсмена, які допомагають вирішувати конфлікти й суперечки між владою й бізнесом та виступають медіатором між державою та бізнес-середовищем, сприяє їх активна співпраця з адвокатами, які відіграють у цьому ключову роль.

Попри те, що діяльність бізнес-омбудсмена в Україні досить «молода», вже напрацьований певний алгоритм розгляду скарг, які надходять від підприємців. Однією з основних вимог до таких скарг є наявність документу, який обґрунтовує зміст скарги, адже непоодинокі випадки,

коли скарга необґрунтована, а державний орган не порушував законодавство та, відповідно, права представника бізнесу. Також у скарзі мають бути зазначені найменування органу державної влади, органу місцевого самоврядування або суб'єкта господарювання, що перебуває у сфері їх управління, щодо яких подається скарга, а також стислий та чіткий опис характеру можливої недобросовісної поведінки, факти та докази, на яких ґрунтується скарга та додані будь-які документи, які підтверджують дійсність фактів, викладених у скарзі.

Якщо скарга оформлена відповідним чином та документ, підтверджуючий обґрунтованість скарги, в наявності, то протягом 10 днів бізнес-омбудсмен здійснює попередню перевірку скарги та виносить рішення про прийняття скарги до розгляду — якщо вона відповідає вимогам щодо її оформлення. Якщо до змісту або оформлення скарги є певні зауваження, то вона залишається без руху, а скаржнику надається розумний додатковий час на її доопрацювання. У випадку, коли скарга неповна або незрозуміла вона підлягає відхиленню.

Якщо бізнес-омбудсмен приймає рішення про початок розгляду скарги він повідомляє про це орган державної влади, на який була подана скарга, а також, у випадку якщо це необхідно, звертається з вимогою надати додаткові документи або інформацію, що є необхідною для проведення такого розгляду. Бізнес-омбудсмен має право здійснювати збір доказів щодо обставин, що стосуються скарги, зокрема, надсилати запити щодо надання інформації або документів, отримувати їх від державних органів, опитувати свідків, залучати експертів. Бізнес-омбудсмен докладає зусиль, щоб допомогти сторонам досягнути мирового врегулювання питань, що є предметом їхнього спору, застосовуючи при цьому, де це доцільно та в наявності співпраця з боку відповідних сторін, медіацію або мирове врегулювання. Для розгляду скарга та надання відповіді зацікавленій стороні у бізнес-омбудсмена є три місяці з дати, коли був розпочатий розгляд. Якщо справа складна або обсяг поданої інформації вимагає більше часу для завершення розгляду, цей строк може бути продовжено.

Варто наголосити, що за наявності підстав бізнес-омбудсмен може припинити розгляд скарги. Зазначене відбувається в одному з наступних випадків:

- обставини, що стосуються скарги, більше не існують або більше не є актуальними;
- питання, що складає предмет скарги, було вирішено іншим шляхом;

- скаржник недостатньо співпрацює з бізнес-омбудсменом під час проведення розгляду.

Припинення розгляду скарги з останньої з викладених умов безпосередньо залежить від активності скаржника, адже непоодинокі випадки, коли після надання скарги до бізнес-омбудсмену скаржник займає пасивну позицію та уникає співпраці. А це, у свою чергу, майже унеможлиблює об'єктивний розгляд наданої скарги, тому цілком логічно припинити її розгляд за такої позиції скаржника.

Після завершення розгляду скарги бізнес-омбудсмен може прийняти одне з наступних рішень:

- визнати скаргу обґрунтованою або значною мірою обґрунтованою та надати рекомендації відповідному органу щодо шляхів реагування на недобросовісну поведінку, що є предметом розгляду;
- передати скаргу відповідному органу державної влади або органу місцевого самоврядування з вимогою про проведення додаткового розгляду справи;
- відхилити скаргу як необґрунтовану або значною мірою необґрунтовану.

За результатами розгляду скарги бізнес-омбудсмен надає рекомендації державним органам і вживає усіх можливих заходів аби рекомендації було втілено вчасно та в повній мірі. Він також має право передати справу до Національного антикорупційного бюро України та привернути увагу Президента чи Прем'єр-Міністра до розгляду скарги. У разі, якщо державні органи відмовлятимуться втілювати рекомендації Ради бізнес-омбудсмена і якщо це негативно впливатиме на бізнес-клімат в Україні, бізнес-омбудсмен має право привертати увагу громадськості до ситуації через звіти, що оприлюднюються на його офіційному сайті, та через засоби масової інформації.

Водночас у Регламенті Ради бізнес-омбудсмена передбачені випадки, коли скарги залишаються бізнес-омбудсменом без руху, зокрема:

- спірні питання, що виникають в рамках господарських відносин між суб'єктами господарювання приватної форми власності;
- справа, що є предметом будь-якого судового провадження або арбітражного розгляду, або щодо якої було винесено судове, арбітражне або будь-яке інше подібне рішення;
- питання, пов'язані із законністю або чинністю будь-яких рішень, постанов та ухвал судів;
- випадки, коли суб'єкт, який зазнав порушення прав, не скористався правом на адміністративне оскарження дій податкового органу хоча б в одній інстанції. Наприклад, якщо скарга стосується

неправомірного рішення податкового органу, то таке рішення має бути спочатку оскаржене в адміністративному порядку і лише потім — до бізнес-омбудсмену. Проте чекати результату розгляду скарги, поданої в адміністративному порядку, не обов'язково;

- анонімні скарги;
- матеріали, за якими спливає строк давності звернення зі скаргою — не пізніше одного року з моменту настання події можливої недобросовісної поведінки або, останнього випадку такої недобросовісної поведінки (якщо вона мала місце неодноразово);
- у разі відсутності даних щодо фактів недобросовісної поведінки суб'єкта оскарження [8].

Бізнес-омбудсмен може також розпочати розгляд з власної ініціативи, якщо з будь-якого джерела йому стало відомо про можливе вчинення корупційних діянь або інших порушень законних інтересів суб'єктів підприємництва внаслідок дій або бездіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, що перебувають у сфері їх управління, та їхніх посадових осіб.

Крім розгляду скарг платників податків Радою бізнес-омбудсмена систематично проводяться робочі зустрічі з фахівцями ДПС України у форматі засідань експертних груп, опрацьовуються звернення щодо проблемних питань суб'єктів підприємницької діяльності, направлені до бізнес-омбудсмену. Такий формат роботи дає свої позитивні результати не лише платниками податків, але й податковому органу, з яким знаходиться консенсус зі спірних питань.

Також бізнес-омбудсмен розробляє рекомендації зі складних питань з якими стикаються платники податків та надає їх до податкового органу для врахування та запровадження. Яскравим прикладом цьому є вирішення проблеми з включенням до списку ризикових платників податків, що актуалізувалось виходячи з кількості звернень у II кварталі 2020 року. Це пов'язано з тим, що критерії віднесення підприємств до переліку ризикових платників податків часто не є зрозумілими, а інструмент використовується не за призначенням, створюючи необґрунтований тиск на бізнес. Складність розв'язання проблеми полягає в тому, що, по-перше, відсутні будь-які зрозумілі та чіткі критерії того, хто є «ризиковим». Це не дає змоги бізнесу внести зміни до своєї діяльності, а також приймати будь-які рішення, які б дозволили бути виключеним зі списку. Також, застосовуване у законодавстві формулювання «наявність податкової

інформації, що свідчить про здійснення ризикових операцій» є занадто розмитим і залишає фіскальним органам можливість упроваджувати «сірі» схеми та тиснути на підприємців. Рада бізнес-омбудсмена опрацювала зазначену проблематику та розробила рекомендації щодо належної аргументації включення компаній в список ризикових та чіткості і прозорості процедури їх оскарження. Зокрема, запропоновано чітко встановити мінімальні стандарти обґрунтування рішень щодо включення до списку ризикових платників податків, уточнити перелік випадків, коли платників слід уважати ризиковими, що буде можливим у разі наявності ознак фіктивних господарських операцій, а також надати платникам податків можливість оскаржувати такі рішення як в адміністративному, так і судовому порядку.

Не викликає сумніву, що ефективна діяльність бізнес-омбудсмена можлива лише за умови активної участі у цьому державних органів та інших інституцій. У сучасних умовах законодавством передбачено співпрацю з Радою бізнес-омбудсмену органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Інші інституції співпрацюють з бізнес-омбудсменом, переважно, завдяки його авторитету та повазі до цієї установи, аніж завдяки формальному обов'язку співпрацювати з ним. Доречно наголосити, що до недавнього часу у Верховній Раді України перебував на розгляді проект Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена» [9], яким передбачалось закріплення формального обов'язку співпрацювати з бізнес-омбудсменом, а також відповідальності чиновника за неспівпрацю з бізнес-омбудсменом. І хоча мали бути встановлені лише невеликі штрафи за відмову у співпраці, проте вони б дисциплінували чиновника для того, щоб бізнес-омбудсмен міг виконувати свої повноваження. Проте, зазначений законопроект було відхилено і зараз вже зареєстровано новий проект Закону «Про Установу бізнес-омбудсмена в Україні», спрямований на врегулювання діяльності зазначеної інституції в Україні. Відповідно до нового проекту Закону метою діяльності інституту бізнес-омбудсмена є захист малого та середнього бізнесу, а також сприяння суб'єктам господарювання, які зазнали впливу недобросовісної поведінки, у захисті їх права на свободу підприємницької діяльності або в захисті від неправомірного втручання в їх господарську діяльність.

На сьогодні підписано «Меморандум про партнерство та співробітництво між Державною податковою службою та Радою бізнес-омбудсмена». І якщо до підписання цього документу податковий

орган співпрацював з Радою бізнес-омбудсмена у робочому режимі, то зараз — це має чітко окреслені межі, що дозволяє, з одного боку, ДПС України, як органу державної влади, розуміти правильність власних дій, доцільність перетворень ще на етапі їх формування, а з іншого — бізнес-омбудсмену ефективніше відстоювати інтереси платників податків. Також Радою бізнес-омбудсмена було підписано Меморандум про співпрацю та обмін інформацією з Національним антикорупційним бюро України, відповідно до якого Рада бізнес-омбудсмена передає НАБУ інформацію, яка може свідчити про кримінальні правопорушення або може бути використана для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності останнього. Крім того, проводять-

ся робочі зустрічі, здійснюється обмін інформацією, що становить спільний інтерес, надається взаємна допомога в організації та проведенні семінарів, конференцій, ділових зустрічей тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Активна співпраця бізнес-омбудсмена з відповідними державними органами дозволить досягти належного рівня сприяння прозорості діяльності органів державної влади, суб'єктів господарювання, що належать до сфери їх управління, а також запобігти корупційним діям або іншим порушенням законних інтересів суб'єктів підприємництва. Що, у свою чергу, покращить рейтинг України щодо легкості ведення бізнесу (зокрема, «Doing business in Ukraine»), а також гарантує її інвестиційну привабливість.

Література

1. Сахно Д. С. Зловживання правом у податкових правовідносинах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / [наук. керівник О. О. Дмитрик]; ДФСУ «ун-т держ. фіск. України». Ірпінь, 2019. 248 с. С. 121.
2. Меморандум про взаєморозуміння щодо підтримання української антикорупційної ініціативи від 12 травня 2014 року. URL: https://boi.org.ua/files/9-/wg/memo_ed2.pdf (дата звернення: 26.07.2021).
3. Волков Д. Н. Сравнительный опыт моделей омбудсмана в мире. Историческая и социально-образовательная мысль. 2015. № 2. Т. 7. С. 5.
4. Палагина А. Н. Особенности института уполномоченного по защите прав предпринимателей в России и за рубежом. Креативная экономика. 2013. № 7 (70). С. 53.
5. Самусик А. М. Особенности функционирования института уполномоченного по защите прав предпринимателей (бизнес-омбудсмена) в зарубежных странах. Евразийская адвокатура. 2015. № 6 (19). С. 88–93. — С. 92.
6. Про утворення Ради бізнес-омбудсмена: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 лист. 2014 р. № 691. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 26.07.2021).
7. Про затвердження Порядку оформлення і подання скарг платниками податків та їх розгляду контролюючими органами: Наказ Міністерства фінансів України від 21 жовт. 2015 р. № 916. Електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1617-15#Text> (дата звернення: 26.07.2021).
8. Влада і бізнес: як захистити підприємців в Україні. Інтерв'ю бізнес-омбудсмена Марчіна Свенчицького Українському радіо. Електронний ресурс. URL: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=93558>. (дата звернення: 26.07.2021).
9. Регламент Ради бізнес-омбудсмена. Електронний ресурс. URL: <https://boi.org.ua/legal-acts/> (дата звернення: 25.07.2021).
10. Проект Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена» від 29 серпня 2019 року. № 0944. Електронний ресурс. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66364 (дата звернення: 25.07.2021).

References

1. Sakhno D.S. (2019). Zlovzhyvannia pravom u podatkovykh pravovidnosynakh [Abuse of rights in tax relations]. Candidate's thesis. Irpin: DFSU «un-t derzh. fisk. Ukrainy» [in Ukrainian].
2. Memorandum pro vzajemorozuminnja shhodo pidtrymannja ukrajinsjkoji antykorupcijnoji iniciatyvy vid 12 travnja 2014 r. [Memorandum of Understanding on Support of the Ukrainian Anti-Corruption Initiative from May 12, 2014]. Retrieved from: https://boi.org.ua/files/9-/wg/memo_ed2.pdf (accessed 26 July 2021) [in Ukrainian].
3. Volkov D.N. (2015). Sravnitelnyy opyt modeley ombudsmana v mire. Istoricheskaya i sotsialno-obrazovatel'naya mysl. [Comparative experience of ombudsman models in the world. Historical and socio-educational thought] [in Russian].

4. Palagina A. N. (2013). Osobennosti instituta upolnomochennogo po zashchite prav predprinimateley v Rossii i za rubezhom. [Features of the institute of the commissioner for protection of the rights of businessmen in Russia and abroad]. *Kreativnaya Ekonomika — Creative Economy*, 7 (70) [in Russian].

5. Samusik A. M. (2015). Osobennosti funktsionirovaniya instituta upolnomochennogo po zashchite prav predprinimateley (biznes-ombudsmena) v zarubezhnykh stranakh. [Features of functioning of the institute of the commissioner for protection of the rights of businessmen (business ombudsman) in foreign countries]. *Yevraziyskaya advokatura — Eurasian Advocacy*, 6 (19) [in Russian].

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro utvorennja Rady biznes-ombudsmena»: vid 26 lystopada 2014 r. № 691 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the establishment of the Council of Business Ombudsman» from November 26, 2014, № 691]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2014-%D0%B-F#Text> (accessed 26 July 2021) [in Ukrainian].

7. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy «Pro zatverdzhennja Porjadku oformlennja i podannja skargh platnykamy podatkov ta jikh rozghljadu kontroljujuchymy orghanamy»: vid 21 zhovtnja 2015 r. № 916. [Order of the Ministry of Finance of Ukraine «On approval of the Procedure for registration and submission of complaints by taxpayers and their consideration by regulatory authorities» from October 21, 2015, № 916]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1617-15#Text> (accessed 26 July 2021) [in Ukrainian].

8. Vlada i biznes: jak zakhystyty pidpryjemciv v Ukraini. Interv'ju biznes-ombudsmena Marchina Sventchycjkogho Ukrainjsjkomu radio. [Government and business: how to protect entrepreneurs in Ukraine. Interview of Business Ombudsman Marcin Svenczycki to Ukrainian Radio]. Retrieved from: <http://nrcu.gov.ua/news.html?newsID=93558> (accessed 26 July 2021) [in Ukrainian].

9. Reglament Rady biznes-ombudsmena. [Rules of Procedure of the Business Ombudsman Council]. Retrieved from: <https://boi.org.ua/legal-acts/> (accessed 26 July 2021) [in Ukrainian].

10. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro Ustanovu biznes-ombudsmena»: vid 29 serpnja 2019 r. № 0944. [Draft Law of Ukraine «On the Business Ombudsman Institution» from August 29, 2019, № 0944]. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66364 (accessed 25 July 2021) [in Ukrainian].

Кравчук Ольга Володимирівна

аспірантка

Національного університету біоресурсів і природокористування України;

суддя

Кіровоградський окружний адміністративний суд

Кравчук Ольга Владимировна

аспирантка

Национального университета биоресурсов и природопользования Украины;

судья

Кировоградский окружной административный суд

Kravchuk Olga

Postgraduate Student of the

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;

Judge

Kirovohrad Circuit Administrative Court

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7446

**ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

**МЕРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИСКА
В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

**MEASURES TO ENSURE THE CLAIM
IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS**

Анотація. У статті шляхом аналізу законодавчих положень, правозастосовчої (судової) практики у сув'язі з надбаннями правової науки досліджуються види (заходи) забезпечення позову в адміністративному судочинстві – однієї з гарантій виконання судового рішення. Закцентовано увагу на проблемних питаннях, які виникають при застосуванні судами певних способів забезпечення адміністративного позову. Аналізується ефективність законодавчо визначених засобів забезпечення адміністративного позову: зупинення дії індивідуального акта або нормативно-правового акта; заборони відповідачу вчиняти певні дії; заборони іншим особам вчиняти дії, що стосуються предмета спору; зупинення стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку, з точки зору забезпечення виконання завдань адміністративного судочинства.

Зокрема, розмежовано правові наслідки забезпечення позову шляхом зупинення дії нормативного акта та втрати чинності таким актом.

При цьому судам запропоновано відійти від усталеного у практиці, але надмірного, одночасного застосування заходів забезпечення позову шляхом зупинення дії нормативно-правового чи акта індивідуальної дії та заборони суб'єктам владних повноважень вчиняти дії щодо виконання такого акта.

Пропонується повернути до заходів забезпечення адміністративного позову виключений раніше: зобов'язання відповідача вчинити певні дії – як такий, що є співмірним та адекватним способом забезпечення позову у випадку оскарження бездіяльності суб'єкта владних повноважень, зокрема, у випадку, коли є очевидним протиправний характер такої бездіяльності, а дії, про вчинення яких просить позивач, є юридично значущими та обмежені певними часовими рамками.

Особлива увага приділена проблематиці обмежень способів забезпечення позову. Наголошено на необхідності збалансованого та виваженого обмеження заходів забезпечення позову, яке мотивоване було б не питаннями політичної доцільності, а враховувало б співвідношення публічного та приватного з інтересу отриманням критеріїв домірності (пропорційності). На прикладі судової практики досліджені аспекти зловживання правом на забезпечення позову.

Ключові слова: адміністративне судочинство, забезпечення позову, заходи забезпечення позову, способи забезпечення позову.

Анотація. В статті путем аналізу законодавчих положень, правоприменительної (судебної) практики в зв'язку з досягненнями правової науки досліджуються види (мери) забезпечення иску в адміністративному судопроизводстві – однією з гарантій виконання судового рішення. Акцентовано увагу на проблемних питаннях, що виникають при застосуванні судами визначених способів забезпечення адміністративного иску.

Аналізується ефективність законодавчо визначених способів забезпечення адміністративного иску: припинення дії індивідуального акту або нормативно-правового акту; заборони відповідачу виконувати певні дії; заборони іншим особам виконувати дії, що стосуються предмету спору; припинення вимоги на підставі виконавчого документа або іншого документа, по якому вимога виконується в бесспорному порядку, з точки зору забезпечення виконання завдань адміністративного судопроизводства.

В частині, розмежовані правові наслідки забезпечення иску шляхом припинення дії нормативно-правового акту і припинення дії таким актом.

При цьому судам пропонується відійти від усталеного в практиці, але надмірного, одночасного застосування заходів забезпечення иску шляхом припинення дії нормативно-правового акту або індивідуального акту і заборони суб'єктам властних повноважень виконувати дії по виконанню такого акту.

Пропонується повернути спосіб забезпечення адміністративного иску, раніше виключений законодавцем: обов'язок відповідача виконувати певні дії, оскільки такою є соразмерною і адекватною способом забезпечення иску в разі оскарження бездіяльності суб'єкта властних повноважень, в частині, в разі, коли очевидний протиправний характер такої бездіяльності, а дії, виконання яких просить позивач, є юридично значимими і обмежені визначеними часовими рамками.

Особливу увагу приділено проблематиці обмежень способів забезпечення иску. Відзначається необхідність збалансованого і взв'язаного обмеження заходів забезпечення иску, яке мотивовано було б питаннями виключно політичної цілесобразності, а враховувало б співвідношення публічного і приватного інтересу: з дотриманням критеріїв соразмерності (пропорційності).

На прикладі судової практики досліджені аспекти зловживання правом на забезпечення иску.

Ключевые слова: адміністративне судопроизводство, забезпечення иску, заходи забезпечення иску, способи забезпечення иску.

Summary. The article deals with legal provisions, stagnation (judicial) practice in the acquired legal science, the types (measures) of securing the claim in administrative proceedings – one of the guarantees of the judiciary – are analyzed. Emphasis is placed on respect for problematic issues, which allegedly arise in stagnant courts, signing methods of securing an administrative lawsuit.

The efficiency of legally defined means of securing an administrative claim is analyzed: suspension of an individual act or normative legal act; prohibition of the defendant to perform certain actions; prohibition of other persons to perform actions related to the subject of the dispute; suspension of recovery on the basis of an executive document or other document under which recovery is carried out in an indisputable manner, in terms of ensuring the implementation of the tasks of administrative proceedings.

In particular, the legal consequences of securing a claim by suspending a normative act and revoking such an act are distinguished.

At the same time, the courts were asked to move away from the established in practice, but excessive, simultaneous application of measures to secure the claim by suspending the normative legal or individual act and prohibiting the subjects of power to take action to implement such an act.

It is proposed to return to the measures of securing the administrative claim previously excluded: the obligation of the defendant to take certain actions – as such, which is a proportionate and adequate way to secure the claim in case of appeal of inaction of the subject of power, in particular, inaction, and the actions requested by the plaintiff are legally significant and limited by a certain time frame.

Particular attention is paid to the issue of restrictions on ways to secure the claim. Emphasis is placed on the need for a balanced and balanced restriction of measures to secure the claim, which would be motivated not by issues of political expediency, but would take into account the ratio of public and private interest in compliance with the criteria of proportionality. Aspects of the right to secure a claim are studied on the example of case law.

Key words: administrative proceedings, securing the claim, measures to secure the claim, methods of securing the claim.

Постановка проблеми. Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожному гарантується право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного типу або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Враховуючи той факт, що право на справедливий суд займає чільне місце у системі глобальних цінностей демократичного суспільства, Європейський суд з прав людини у своїй практиці пропонує досить широке його тлумачення.

Зокрема, у рішенні у справі «Імобільяре Саффі» проти Італії» (Case of Immobiliare Saffi v. Italy) 28 липня 1999 року ЄСПЛ вказав, що право на звернення до суду, гарантоване статтею 6 Конвенції, також передбачає практичне виконання остаточних, обов'язкових для виконання судових рішень, які в державах, що поважають принцип верховенства права, не можуть залишатися невиконаними на шкоду стороні у провадженні [1].

Так само, Конституційний Суд України у рішенні від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 наголосив, що невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом [2].

За іншою правовою позицією Конституційного Суду України обов'язкове виконання судового рішення є необхідною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист, тому держава не може ухилитися від виконання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та відновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави. Позитивний обов'язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення передбачає створення належних національних організаційно-правових механізмів реалізації права на виконання судового рішення, здатних гарантувати здійснення цього права та обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання (абзаци сьомий, восьмий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019) [3].

Одним із заходів, який гарантує виконання судового рішення, правова доктрина визнає забезпечення позову.

Не зупиняючись детально на різноманітті наукових підходів щодо дефініції забезпечення позову, зазначимо, що науковці та практики одноставні

в тому, що інститут забезпечення адміністративного позову характерний для всіх галузей процесуального права та виступає важливим гарантом захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, спрямованим на забезпечення виконання судового рішення у майбутньому.

Водночас, характеризуючи цей правовий інститут з компаративістських підходів, науковці підкреслюють ряд особливостей інституту забезпечення позову, притаманних адміністративному судочинству порівняно із судочинством цивільним та господарським, зокрема, в частині заходів (способів) забезпечення позову [4, с. 39].

При цьому постає питання необхідності подальшої наукової розробки окресленого питання задля підвищення ефективності інституту забезпечення позову, а відтак — і виконання завдань адміністративного судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення позову в адміністративному судочинстві є об'єктом наукового інтересу багатьох правників як у рамках комплексних досліджень, так і самостійного наукового пошуку. Зокрема, питання забезпечення позову в адміністративному, цивільному та господарському судочинстві розглядалися українськими дослідниками: А. Б. Дмитрик [17], О. В. Джурицьким [8], Н. В. Іванютою [12], О. О. Колосовою [5], С. А. Марцинкевичем [7], О. Ю. Одосій [4], Т. Я. Рим [16], С. І. Сприндис [11], Г. М. Шерстюк [9].

Метою статті є аналіз правового регулювання заходів забезпечення позову в адміністративному судочинстві з точки зору їх повноти та ефективності, а також формулювання висновків і пропозицій задля усунення виявлених проблем та сприяння єдності відповідної правозастосовчої практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанню забезпечення адміністративного позову присвячена Глава 10 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС України).

Серед іншого, положеннями статті 151 КАС України визначені види забезпечення позову, які може вживати адміністративний суд, та одночасно встановлені застереження щодо вжиття судом окремих заходів забезпечення позову.

Зауважимо, що стаття 151 КАС України, яка має назву «Види забезпечення позову», одночасно оперує поняттям «заходи забезпечення позову».

Так само немає уніфікованої термінології серед науковців. Приміром, Колосова О. О., як і більшість дослідників, утотожнює поняття видів, засобів та способів забезпечення позову [5, с. 62].

На наше переконання, семантично найбільш вдалим та точним було застосування у даному випадку поняття «способи забезпечення позову». Так, способом розуміється певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [6, с. 578].

Погодимось із А. Марцинкевичем у тому, що використання законодавцем та науковцями окреслених термінів як тотожних, проблем правозастосування не утворює, однак ускладнює сприйняття відповідних норм [7, с. 52].

Згідно з частиною першою статті 151 КАС України позов може бути забезпечено: зупиненням дії індивідуального акта або нормативно-правового акта; забороною відповідачу вчиняти певні дії; забороною іншим особам вчиняти дії, що стосуються предмета спору; зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку.

У межах даного дослідження видається доцільним зосередити увагу на основних особливостях застосування вказаних способів забезпечення позову.

В. Джуринський обґрунтовано наголошує, що обрання способу забезпечення позову залежить від предмета оскарження [8, с. 56].

Так, зупинення дії індивідуального акта або нормативно-правового акта як способу забезпечення позову викликає чи не найбільші проблеми при його застосуванні та є предметом гострої наукової дискусії.

Окремі науковці ставлять під сумнів доцільність існування такого способу забезпечення адміністративного позову, утотожнюючи зупинення дії адміністративного акту з фактичним визнанням його незаконності [9, с. 207].

Не можемо поділити таку позицію, адже ухвала суду про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову, якою зупинено дію нормативно-правового акта чи акта індивідуальної дії, не припиняє чинності такого акту.

Чинність нормативного акта — це юридична передумова його дії, яка означає наявність у такого акту юридичної сили. Чинність нормативного акта надає йому нормативної обов'язковості в системі законодавства. В свою чергу, зупинення дії нормативного акта необхідно розглядати як одну із форм його *тимчасової* невиконаності.

Проте змушені констатувати, що забезпечення позову шляхом зупинення дії індивідуальних актів є одночасно одним із інструментів зловживання заявниками своїми процесуальними правами.

Унаочнює таке твердження наступний приклад.

Рішенням Міжвідомчої Комісії з міжнародної торгівлі «Про застосування остаточних антидемпінгових заходів щодо імпорту в Україну шприців походженням з Королівства Іспанія, Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії, Федеративної Республіки Німеччина і Китайської Народної Республіки» від 29 вересня 2009 року № АД-216/2009/4402-37 щодо імпорту в Україну ряду товарів застосовано остаточні антидемпінгові заходи.

Зокрема, щодо шприців з полімерних матеріалів з голками або без голок, двокомпонентних та трьохкомпонентних, об'ємом 5 мл походженням з Королівства Іспанія, та об'ємом 10 мл походженням з Королівства Іспанія встановлено остаточне антидемпінгове мито за ставкою, відповідно, 10,54% та 196,38% митної вартості товару.

Разом з тим, дію Рішення Комісії було зупинено ухвалою Київського апеляційного адміністративного суду про забезпечення позову від 01 листопада 2010 року у справі № 2-а-3851/2010/2670.

Під час дії вказаної ухвали суб'єктами господарювання були ввезені на митну територію України товари, які відповідно до вказаного рішення визначались об'єктами сплати антидемпінгового мита.

Наступні за цим рішення контролюючих органів щодо зобов'язання таких суб'єктів сплатити антидемпінгове мито, оскаржувалися у судовому порядку з тих мотивів, що на час ввезення на митну територію України відповідних товарів дія названого вище рішення була зупинена ухвалою суду про забезпечення позову, а отже — відсутні правові підстави для застосування антидемпінгового мита.

Судова практика щодо означеного питання різнилася. Деякі адміністративні суди позовні вимоги задовольняли, погоджуючись із позивачем у тому, що дія ухвали про забезпечення позову обумовила відсутність підстав для нарахування антидемпінгового мита.

Однак Вищий адміністративний суд України, залишаючи в силі постанову Кіровоградського окружного адміністративного суду від 31.01.2013 року та ухвалу Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду від 27.11.2013 року у справі № 811/127/13-а, якими у задоволенні одного з таких адміністративних позовів було відмовлено, вказав, що ухвала суду про вжиття заходів забезпечення адміністративного позову, якою зупинено дію нормативного акта, не скасовує його чинність, не змінює обсягу прав та обов'язків сторін у спорі, а лише тимчасово забороняє застосування передбачених цим актом заходів до вирішення спору по суті.

Натомість, якщо суд за наслідками розгляду справи визнав нормативно-правовий акт незаконним і це судове рішення набрало законної сили, положення зазначеного нормативно-правового акта не підлягають застосуванню [10].

За таких умов наголосимо, що застосування судом заходів забезпечення адміністративного позову шляхом зупинення дії нормативно-правового акта чи акта індивідуальної дії потребує особливо ретельного обґрунтування судом.

Значною мірою стримує застосування такого способу забезпечення позову застереження, що міститься у частині п'ятій статті 151 КАС України — зупинення дії нормативно-правового акта як захід забезпечення позову допускається лише в разі очевидних ознак протиправності такого акта та порушення прав, свобод або інтересів особи, яка звернулася до суду з позовом щодо такого акта.

Аналізуючи наявні у Єдиному державному реєстрі судових рішень ухвали акти адміністративних судів з питань забезпечення позову, ми не виявили жодної ухвали, якою було б забезпечено позов шляхом зупинення дії нормативно-правового акта з міркувань його очевидної протиправності.

Заборона відповідачу вчиняти певні дії та заборона іншим особам вчиняти дії, що стосуються предмета спору (пункти 2, 4 частини першої статті 151 КАС України) правники розглядають як спосіб забезпечення позову, який найчастіше застосовується у сув'язі із зупиненням дії нормативного акта чи акта індивідуальної дії.

Проте вважаємо, що одночасне застосування обох означених способів забезпечення позову у вигляді конструкції «зупинити дію акта та заборонити відповідачеві вчиняти дії на виконання вказаного акта» є надмірним, адже зупинення дії акта саме по собі виключає вчинення суб'єктами владних повноважень дій, спрямованих на його виконання.

Натомість забезпечення позову шляхом заборони вчиняти певні дії є самостійним та достатнім заходом забезпечення позову.

Варто зазначити, що у пункті 2 частини першої статті 151 КАС України відсутня безпосередня вказівка на те, що заборона відповідачу вчиняти певні дії повинна бути пов'язана з предметом спору. Разом з тим така вимога впливає зі змісту частини другої статті 151 КАС України — заходи забезпечення позову мають бути співмірними із заявленими позивачем вимогами. Суд також повинен враховувати співвідношення прав (інтересу), про захист яких просить заявник, із наслідками вжиття заходів забезпечення позову для заінтересованих осіб.

Принагідно зазначимо, що віднедавна із переліку способів забезпечення позову вилучено зобов'язання відповідача вчинити певні дії (пункт 3 частини першої статті 151 КАС України).

Окремими науковцями такий підхід вітається. Зокрема, Сприндис С.І. [11, с. 76] наголошує, що суд не має права підмінити собою державний орган, особливо, коли вчинити певні дії є прямим обов'язком сторони спору. У разі застосування такого заходу забезпечення позову як встановлення обов'язку державним органом чи уповноваженими державою органами вчинити певні дії (зокрема, суб'єктів реєстрації) — є дії, що прямо дискредитують діяльність державної виконавчої влади. Суд не має права підмінити собою державний орган, тому як порушуються основи демократії — розподіл влади.

Повністю поділити таку точку зору не можемо та вважаємо вилучення відповідного способу забезпечення позову передчасним. На наше переконання, зобов'язання відповідача вчинити дії, що стосуються предмета позову, є співмірним та адекватним способом забезпечення позову у випадку оскарження бездіяльності суб'єкта владних повноважень, зокрема, у випадку, коли є очевидним протиправний характер такої бездіяльності (пункт 2 частини другої статті 150 КАС України), а дії, про вчинення яких просить позивач, є юридично значущими та обмежені певними часовими рамками.

Зупинення стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку як спосіб забезпечення позову є одним із найбільш часто застосованих судами, оскільки значна частина рішень суб'єктів владних повноважень, які оскаржуються у порядку адміністративного судочинства, є виконавчими документами (вимоги контролюючих органів щодо сплати єдиного соціального внеску, рішення органів Укртрансбезпеки про застосування штрафів тощо).

В юридичній літературі існує точка зору, яка втім не набула значної підтримки, відповідно до якої такий вид забезпечувальних заходів, не є заходом забезпечення позову, а є випадком зупинення виконавчого провадження через положення пункту 4 статті 37 Закону України «Про виконавче провадження» [12, с. 372].

Згідно з частиною третьою статті 151 КАС України не допускається забезпечення позову шляхом: 1) зупинення актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, органу, що

- здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, та встановлення для них заборони або обов'язку вчиняти певні дії;
- 2) зупинення рішень Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо призначення уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб та щодо здійснення тимчасової адміністрації або ліквідації банку, встановлення заборони або обов'язку вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб або Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, його посадовим особам при здійсненні тимчасової адміністрації або ліквідації банку, а також іншим особам під час реалізації Фондом гарантування вкладів фізичних осіб майна банку, віднесеного до категорії неплатоспроможних, та банку, що ліквідується відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»;
  - 3) зупинення рішень уповноваженого центрального органу з питань цивільної авіації щодо призупинення дії або анулювання сертифікатів, схвалень, допусків;
  - 4) зупинення рішень Національного банку України, актів Національного банку України, а також встановлення для Національного банку України, його посадових та службових осіб заборони або обов'язку вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій;
  - 5) зупинення дії рішення суб'єкта владних повноважень, яке не є предметом оскарження в адміністративній справі, або встановлення заборони або обов'язку вчиняти дії, що впливають з такого рішення;
  - 6) зупинення рішення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, щодо встановлення державних регульованих цін (тарифів) на ринку електричної енергії та природного газу, затвердження методик (порядків) їх встановлення (формування, розрахунку);
  - 7) зупинення рішення Конкурсної комісії з добору кандидатів на посади членів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, встановлення заборони Кабінету Міністрів України призначати на посаду члена (членів) Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, відповідно до Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг»;

- 8) зупинення дії індивідуальних актів Міністерства фінансів України, прийнятих на виконання рішень Кабінету Міністрів України про участь держави у виведенні неплатоспроможного банку з ринку, а також встановлення для Міністерства фінансів України, його посадових та службових осіб заборони або обов'язку вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій, що впливають з такого індивідуального акта;
- 9) зупинення дії індивідуальних актів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, прийнятих у процесі виведення неплатоспроможного банку з ринку, а також встановлення для Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, її посадових та службових осіб заборони або обов'язку вчиняти певні дії, обов'язку утримуватися від вчинення певних дій, що впливають з такого індивідуального акта.

Згідно з частинами четвертою та шостою статті 151 КАС України заходи забезпечення позову, які застосовує суд, не можуть зупиняти, унеможливити або в інший спосіб порушувати безперервність процесу призначення, підготовки і проведення виборів, всеукраїнського референдуму; також не допускається вжиття заходів забезпечення позову, які полягають в (або мають наслідком) припиненні, відкладенні, зупиненні чи іншому втручанні у проведення конкурсу, аукціону, торгів, тендера чи інших публічних конкурсних процедур, що проводяться від імені держави (державного органу), територіальної громади (органу місцевого самоврядування) або за участю призначеного державним органом суб'єкта у складі комісії, що проводить конкурс, аукціон, торги, тендер чи іншу публічну конкурсну процедуру.

Конституційний Суд України виробив правову позицію, згідно якої право на забезпечення адміністративного позову може бути обмежене з урахуванням особливостей публічно-правових відносин, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів. Регулювання підстав та порядку забезпечення позову здійснюється в інтересах не лише позивача, а й інших осіб — учасників провадження, суспільства, держави в цілому з дотриманням критеріїв домірності (пропорційності).

Учасниками судового провадження у сфері публічно-правових відносин, врегульованого оспорюваними положеннями Кодексу, є, зокрема, парламент та глава держави. Прийняття ними актів та вчинення дій обумовлюються їхнім конституційним статусом та визначеними в Основному Законі України повноваженнями. Зокрема, недопущення забезпечення судом адміністративного

позову шляхом зупинення актів Верховної Ради України і Президента України та встановлення для них заборони вчиняти певні дії пов'язане зі значущістю їх діяльності, презумпцією конституційності прийнятих ними актів та вчинених дій і зумовлене тим, що використання таких засобів забезпечення в інтересах позивача може призвести до порушення прав невизначеного кола осіб. Неможливість застосування судом заходів забезпечення позову у виключних випадках не є обмеженням конституційного права громадян на судовий захист (абзаци шостий, сьомий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Кодексу адміністративного судочинства України, законів України «Про Вищу раду юстиції», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 16 червня 2011 року № 5-рп/2011) [13].

Водночас, перелік заборон дедалі розширюється. Змушені зауважити, що якщо окремі заборони виглядають цілком обґрунтованими та дійсно мотивовані необхідністю збереження балансу приватного та публічного інтересу або навіть необхідністю усунути ризики щодо життя та здоров'я людей (в частині заборони забезпечувати позов шляхом зупинення дії зупинення рішень уповноваженого центрального органу з питань цивільної авіації щодо призупинення дії або анулювання сертифікатів, схвалень, допусків), деякі рішення законодавця, як-то заборона забезпечувати позов шляхом зупинення рішення Конкурсної комісії з добору кандидатів на посади членів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, встановлення заборони Кабінету Міністрів України призначати на посаду члена (членів) Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, відповідно до Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг», видаються суто політично мотивованими.

Легітимізуючий (або делегітимізуючий) ефект від політичного рішення визначається його цінністю наповненістю, темпоральним виміром, суб'єктністю, умовами прийняття та раціональною обґрунтованістю, спрямованістю на певний рівень існування політичних суб'єктів і відносин [14, с. 32].

Утім, пояснювальна записка до відповідного законопроекту не містить жодного правового обґрунтування необхідності упровадження такої заборони. Пройгноровані законодавцем і застереження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України щодо недопустимості у даному випадку звуження змісту а обсягу конституційного права на судовий захист.

На наше переконання, збереження такої тенденції призведе до вихолощення сутності інституту забезпечення позову та втрати ним дійсного функціонального призначення.

У межах даного дослідження варто звернути увагу також на те, що певні застереження щодо заходів забезпечення позову, які можуть застосовуватися судом, виробив і Верховний Суд. Так, у постанові від 01 жовтня 2020 року у справі № 524/188/18 зазначено, що недопустимо забезпечувати позов шляхом зупинення виконання судових рішень, що набрали законної сили [15].

Така позиція підтримується і науковцями — зупинення виконання судових рішень, які набрали законної сили та перебувають у стадії виконання є недопустимим та порушує принцип «res judicata», що означає повагу до остаточного судового рішення, яке повинно виконуватися без невиправданих затримок [16, с. 139].

За змістом частини другої статті 151 КАС України суд може застосувати кілька заходів забезпечення позову.

Розмірковуючи про доцільність одночасного застосування кількох заходів забезпечення адміністративного позову на прикладі спорів про оскарження рішень про порушення бюджетного законодавства, Дмитрик А. Б. вважає, що найбільш дієвим є одночасне забезпечення позову шляхом зупинення дії відповідного рішення, і про заборону суб'єкту владних повноважень вчинювати певні дії. Це зупинить дію оскаржуваного рішення для недопущення невігідних наслідків для позивача, і забезпечить розпорядника чи одержувача бюджетних коштів від прийняття впродовж розгляду справи інших, аналогічних за змістом рішень [17, с. 151].

Проте, вважаємо такий приклад не зовсім вдалим, адже забороняючи відповідачу вчиняти дії, аналогічні тим, які є предметом оскарження, суд фактично презюмуватиме майбутню протиправну поведінку суб'єкта владних повноважень.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене зазначимо, що визначені у частині першій статті 151 КАС України способи забезпечення позову загалом задовольняють стандарти ефективного захисту свобод та інте-

ресів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Однак безпідставне і подекуди «штучне» конструювання обмежень у застосуванні окремих заходів забезпечення позову несе ризики нейтралі-

зації правозахисної функції забезпечення позову. За таких умов особливої ваги набуває необхідність подальших наукових розробок питань щодо збалансування наданих суду правомочностей в частині забезпечення позову та відповідних правообмежень.

Література

1. Рішення Європейського Суду з прав людини (ECHR) 28.07.1999 in Case of Immobiliare Saffi v. Italy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text (дата доступу: 02.07.2021)
2. Рішення Конституційного Суду України від 25.04.2012 р. у справі № 11-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> (дата звернення: 02.07.2021).
3. Рішення Конституційного Суду України від 15.05.2019 р. у справі №№ 2-п(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text> (дата звернення: 02.07.2021).
4. Одосій О. Ю. Процесуальний порядок вжиття заходів забезпечення цивільного позову: окремі аспекти. Цивільстична процесуальна думка. 2016. № 2. С. 37–40.
5. Колосова О. О. Забезпечення позову в цивільному судочинстві. Право і суспільство. 2015. 6 (2). С. 61–64.
6. Словник української мови: в 11 тт. / ред. І. Білодід. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 9. 578 с.
7. Марцинкевич О. А. Правові засади забезпечення позову в адміністративному судочинстві: дис. ... д-ра філософії в галузі права: 081. Київ, 2021. 239 с. URL: https://sipl.com.ua/wp-content/plugins/pdfjs-viewer-shortcode/pdfjs/web/viewer.php?file=/wp-content/uploads/2021/01/Марцинкевич_dis.pdf& dButton=false& pButton=false& oButton=false& sButton=true#zoom=auto& pagemode=none (дата звернення: 23.07.2021).
8. Джуринський О. В. Деякі питання забезпечення адміністративного позову. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2015. № 2. С. 54–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2015_2_12 (дата звернення: 02.07.2021).
9. Шерстюк Г. М. Забезпечення адміністративного позову. Scientific Journal of Public and Private Law. 2019. Т. 2, № 5. С. 204–210. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.5-2.37> (дата звернення: 02.07.2021).
10. Ухвала Вищого адміністративного суду України у справі № 811/127/13-а від 07 вересня 2015 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50685901>
11. Сприндис С. І. Установлення обов'язку вчинити певні дії — як один із заходів забезпечення позову. Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право». 2019. № 30. С. 72–79. URL: <https://doi.org/10.34142/23121661.2019.30.08> (дата звернення: 14.07.2021).
12. Іванюта Н. В. Деякі аспекти забезпечення позову в господарському судочинстві. Держава і право. 2011. Вип. 51. С. 369–375.
13. Рішення Конституційного Суду України від 16.06.2011 р. у справі № 5-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-11#Text> (дата звернення: 07.07.2021).
14. Мануйлов Є. М., Калиновський Ю. Ю. Вплив «політичної доцільності» на буття правових норм та цінностей у сучасному вітчизняному державотворенні. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: філософія. 2018. № 1. С. 20–32.
15. Постанова Верховного Суду від 01.10.2020 р. у справі № 524/188/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92065787> (дата звернення: 10.07.2021).
16. Рим Т. Я. Інститут забезпечення позову: новели законодавства. Право України. 2017. № 9. С. 137–145.
17. Дмитрик А. Б. Забезпечення адміністративного позову у справах про оскарження рішень щодо застосування заходів впливу щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. № 1. С. 144–153. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? C21COM=2& I21DBN=UJRN& P21DBN=UJRN& IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1& Image_file_name=PDF/Nvlduvs_2014_1_17.pdf (дата звернення: 14.07.2021).

References

1. Rishennja Jevropejskoghho Sudu z prav ljudy ny (ECHR) 28.07.1999 in Case of Immobiliare Saffi v. Italy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_075#Text (data dostupu: 02.07.2021)

2. Rishennja Konstytucijnogho Sudu Ukrainy vid 25.04.2012 r. u spravi # 11-rp/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> (date of access: 02.07.2021).
3. Rishennja Konstytucijnogho Sudu Ukrainy vid 15.05.2019 r. u spravi # # 2-r(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text> (date of access: 02.07.2021).
4. Odosij O. Ju. Procesualnyj porjadok vzyttja zakhodiv zabezpechennja cyvilnogho pozovu: okremi aspekty. *Cyvilistychna procesualna dumka*. 2016. # 2. S. 37–40.
5. Kolosova O.O. Zabezpechennja pozovu v cyvilnomu sudochynstvi. *Pravo i suspiljstvo*. 2015. 6 (2). S. 61–64.
6. *Slovnyk ukrajinsjkoji movy: v 11 tt.* / red. I. Bilodid. Kyjiv: Naukova dumk., 1978. T. 9. 578 s.
7. Marcynkevych O.A. Pravovi zasady zabezpechennja pozovu v administratyvnomu sudochynstvi: dys. ... d-ra filozofiji v ghaluzi prava: 081. Kyjiv, 2021. 239 s. URL: https://sipl.com.ua/wp-content/plugins/pdfjs-viewer-shortcode/pdfjs/web/viewer.php?file=/wp-content/uploads/2021/01/Marcynkevych_dis.pdf& dButton=false& pButton=false& oButton=false& sButton=true#zoom=auto& pagemode=none (date of access: 23.07.2021).
8. Dzhurynsjkyj O.V. Dejaki pytannja zabezpechennja administratyvnogho pozovu. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoji Rady Ukrainy*. 2015. # 2. S. 54–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2015_2_12 (date of access: 02.07.2021).
9. Sherstjuk Gh.M. Zabezpechennja administratyvnogho pozovu. *Scientific Journal of Public and Private Law*. 2019. T. 2, # 5. S. 204–210. URL: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.5-2.37> (date of access: 02.07.2021).
10. Ukhvala Vyshhogho administratyvnogho sudu Ukrainy u spravi #811/127/13-a vid 07 veresnja 2015 roku <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50685901>
11. Spryndys S.I. Ustanovlennja obov'jazku vchynyty pevni diji — jak odyz iz zakhodiv zabezpechennja pozovu. *Zbirnyk naukovykh pracj KhNPU imeni Gh.S. Skovorody «Pravo»*. 2019. # 30. S. 72–79. URL: <https://doi.org/10.34142/23121661.2019.30.08> (date of access: 14.07.2021).
12. Ivanjuta N.V. Dejaki aspekty zabezpechennja pozovu v ghospodarsjkomu sudochynstvi. *Derzhava i pravo*. 2011. Vyp. 51. S. 369–375.
13. Rishennja Konstytucijnogho Sudu Ukrainy vid 16.06.2011 r. u spravi # 5-rp/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-11#Text> (date of access: 07.07.2021).
14. Manujlov Je. M., Kalynovs'kyj Ju. Ju. Vplyv «politychnoji docilnosti» na buttja pravovykh norm ta cinnostej u suchasnomu vitchyznjanomu derzhavotvorenni. *Visnyk Nacionalnogho universytetu «Jurydychna akademija Ukrainy imeni Jaroslava Mudrogho»*. Serija: filozofija. 2018. # 1. S. 20–32.
15. Postanova Verkhovnogho Sudu vid 01.10.2020 r. u spravi # 524/188/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92065787> (date of access: 10.07.2021).
16. Rym T. Ja. Instytut zabezpechennja pozovu: novelty zakonodavstva. *Pravo Ukrainy*. 2017. # 9. S. 137–145.
17. Dmytryk A.B. Zabezpechennja administratyvnogho pozovu u spravakh pro oskarzhennja rishenj shhodo zastosuvannja zakhodiv vplyvu shhodo zastosuvannja zakhodiv vplyvu za porushennja bjudzhetnogho zakonodavstva. *Naukovyj visnyk Ljvivs'kogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav*. Serija jurydychna. 2014. # 1. S. 144–153. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? C21COM=2& I21DBN=UJRN& P21DBN=UJRN& IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1& Image_file_name=PDF/Nvlduvs_2014_1_17.pdf (date of access: 14.07.2021).

Чохрій Вікторія Степанівна
магістр права, адвокат
Чохрий Виктория Степановна
магистр права, адвокат
Chokhrii Viktoriia
Master of Laws, Attorney

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7422

**ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСПЛАТУ АЛІМЕНТІВ
НА УТРИМАННЯ ДИТИНИ**

**ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ АДМИНИСТРАТИВНОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕУПЛАТУ АЛИМЕНТОВ
НА СОДЕРЖАНИЕ РЕБЕНКА**

**PROBLEMATIC ASPECTS OF IMPLEMENTATION
OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR
NON-PAYMENT OF CHILD SUPPORT**

Анотація. Статтю присвячено розгляду проблемних аспектів реалізації адміністративної відповідальності за несплату аліментів на утримання дітей, що застосовується у виді суспільно корисних робіт. Зокрема, розкрито сутність цього виду адміністративного стягнення.

У дослідженні увагу акцентовано на проблемних питаннях, що виникають при реалізації накладеної адміністративної відповідальності у виді суспільно корисних робіт. Визначено низку проблем щодо правового застосування статті 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) та окреслено шляхи їх вирішення. Запропоновано зміни до чинного законодавства України з метою удосконалення виконання постанов у справах про адміністративні правопорушення. Зокрема, запропоновано провести в Україні моніторинг навантаження персоналу територіальних органів Державної виконавчої служби та проаналізувати їх штатні нормативи і функціональні обов'язки щодо оформлення матеріалів за статтею 183-1 КУпАП. Крім того, запропоновано вдосконалити організацію виконання суспільно корисних робіт органами місцевого самоврядування шляхом проведення відповідних роз'яснювальних робіт та надання методологічної допомоги органам місцевого самоврядування щодо організації вирішення цього питання. У статті запропоновано передати контрольні функції виконавчому органу, а обов'язок, покладений на органи місцевого самоврядування щодо надання суспільно корисних робіт – вдосконалити, в тому числі внести зміни у трудове законодавство України.

Зауважено, що під час оформлення адміністративного правопорушення або прийняття рішення у справі варто з'ясувати наявність чи відсутність обставин, які з поважних причин унеможлилювали для боржника сплату аліментів на утримання дитини, чи наявну заборгованість по аліментах за минулий період. Обґрунтовано доцільність розробки методичних рекомендацій для органів місцевого самоврядування щодо порядку визначення та виконання суспільно корисних робіт.

Ключові слова: аліменти, адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення, несплата аліментів на утримання дитини, суспільно корисні роботи.

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению проблемных аспектов реализации административной ответственности за неуплату алиментов на содержание детей, которая применяется в виде общественно полезных работ. В частности, раскрыта сущность этого вида административного взыскания.

В исследовании внимание акцентировано на проблемных вопросах, возникающих при реализации наложенной административной ответственности в виде общественно полезных работ. Определен ряд проблем относительно правового применения статьи 183-1 Кодекса Украины об административных правонарушениях (далее – КУоАП) и намечены пути их решения. Предложены изменения к действующему законодательству Украины с целью усовершенствования исполнения постановлений по делам об административных правонарушениях. В частности, предложено провести в Украине мониторинг нагрузки персонала территориальных органов Государственной исполнительной службы и проанализировать их штатные нормативы и функциональные обязанности с оформлением материалов за статьей 183-1 КУоАП. Кроме того, предложено усовершенствовать организацию выполнения общественно полезных работ органами местного самоуправления путем проведения соответствующих разъяснительных работ и методологической помощи органам местного самоуправления относительно организации решения этого вопроса. В статье предложено передать контрольные функции исполнительному органу, а обязанность, возложенную на органы местного самоуправления о предоставлении общественно полезных работ – усовершенствовать, а также внести изменения в трудовое законодательство Украины.

Замечено, что при оформлении административного правонарушения или решения по делу стоит выяснять наличие или отсутствие обстоятельств, которые по уважительным причинам сделали для должника невозможной уплату алиментов на содержание ребенка, или имеющуюся задолженность по алиментам за прошедший период. Обоснована целесообразность разработки методических рекомендаций для органов местного самоуправления о порядке определения и выполнения общественно полезных работ.

Ключевые слова: алименты, административная ответственность, административное взыскание, неуплата алиментов на содержание ребенка, общественно полезные работы.

Summary. The article is devoted to the consideration of problematic aspects of the implementation of administrative responsibility for non-payment of child support, is used in the form of socially useful work. In particular, the essence of this type of administrative penalty is revealed.

The study focuses on the problematic issues that arise in the implementation of the imposed administrative responsibility in the form of socially useful work. A number of problems concerning the legal application of Article 183-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter – the Code of Administrative Offenses) and ways of their solution have been outlined.

Amendments to the current legislation of Ukraine are proposed in order to improve the implementation of resolutions in cases of administrative offenses. In particular, it is proposed to monitor the workload of the staff of the territorial bodies of the State Executive Service in Ukraine and analyze their staffing standards and functional responsibilities for the preparation of materials under Article 183-1 of the Code of Administrative Offenses. In addition, it was proposed to improve the organization of the performance of socially useful work by local governments by conducting appropriate explanatory work and methodological assistance to local governments in organizing the solution of this issue. The article proposes to transfer control functions to the executive body, and to improve the duty imposed on local governments to provide socially useful work is to improve, including amendments to the labor legislation of Ukraine.

It is noted that when drawing up an administrative offense or making a decision in the case, it is necessary to find out the presence or absence of circumstances that for good reasons made it impossible for the debtor to pay child support, or the existing alimony arrears for the past period. The expediency of development of methodical recommendations for local self-government bodies concerning the order of definition and performance of socially useful works is substantiated.

Key words: alimony, administrative responsibility, administrative penalty, non-payment of child support, socially useful work.

Постановка проблеми. Сьогодні проблема сплати аліментів на утримання дітей активно обговорюється в українському суспільстві. З метою забезпечення кожній дитині достатнього рівня життя у вітчизняному законодавстві відбулись значні зміни, спрямовані на вдосконалення відповідальності за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини. Зокрема, прийнято Закон України від 7 грудня 2017 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового

стягнення заборгованості зі сплати аліментів» [1], яким Кодекс України про адміністративні правопорушення доповнено статтею 31-1. Саме цією статтею запроваджено такий вид адміністративних стягнень як суспільно корисні роботи [2]. Вже минуло більше трьох років відтоді як законодавство України доповнено адміністративною відповідальністю за несплату аліментів на утримання дітей у виді застосування суспільно корисних робіт до порушника. Водночас проблеми щодо виконання постанов про притягнення до адміністративної відповідальності за несплату аліментів на утримання

дитини у виді суспільно корисних робіт все ще наявні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень займалися видатні вітчизняні учені, серед яких Ю. П. Битяк [3], В. М. Гаращук [3], І. П. Голосніченко [4], В. В. Зуй [3], Т. М. Коломоець [5], Є. О. Лук'яненко [6], Р. М. Пилипів [7], В. О. Спасенко [8], І. С. Яковець [6] та інші. Водночас, незважаючи на наявні наукові розробки, проблеми щодо виконання суспільно корисних робіт за несплату аліментів на утримання дитини залишаються актуальними з огляду на те, що цей вид стягнення є недостатньо опрацьованим та потребує подальшого комплексного наукового дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є з'ясування проблемних аспектів реалізації адміністративної відповідальності за несплату аліментів на утримання дитини у виді суспільно корисних робіт.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до положень ст. 31-1 КУпАП суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, вид яких і перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування [2]. Вони призначаються за несплату аліментів одного з подружжя, батьків та інших членів родини, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання. Отримані кошти спрямовані на сплату аліментів та є ефективним заходом для погашення такої заборгованості [1].

Застосування санкції у виді суспільно корисних робіт регулюється великою кількістю нормативних актів, проте на етапі виконання все-таки виникають деякі проблемні питання.

Суспільно корисні роботи призначаються місцевими судами. Далі, суд не пізніше дня, наступного за днем набрання постановою про застосування заходів у виді суспільно корисних робіт, надсилає постанову на виконання до уповноваженого органу з питань пробації (примітка автора — наразі такими органами є міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України). Цей орган займається приведенням зобов'язаних осіб до виконання суспільно корисних робіт, співпрацюючи з місцевими громадами. Органи місцевого самоврядування,

своєю чергою, повинні надати роботу таким особам. Заробітна плата, отримана за виконання суспільно корисних робіт, перераховується на рахунок органу державної виконавчої служби для подальшої сплати за аліментними зобов'язаннями. Крім того, на органи місцевого самоврядування та організації, які надають роботу, покладається обов'язок контролю за виконанням робіт особами [9].

Варто зауважити, що законодавством встановлено і низку обмежень щодо застосування суспільно корисних робіт. Наприклад, суспільно корисні роботи не призначаються особам з інвалідністю I або II групи, вагітним жінкам, жінкам, які старші від 55 років та чоловікам, старших 60 років. Суспільно корисні роботи виконуються не більше 8 годин, а неповнолітніми особами — не більше 2 годин на день. Заробітна плата не може бути меншою за мінімальний розмір оплати праці. У разі ухилення від виконання суспільно корисних робіт, строк невиконаних робіт може бути замінений постановою суду на адміністративний арешт [10].

Отже, хоча законодавством і визначено порядок проведення суспільно корисних робіт, який спрямовано на виконання санкції, однак у практичній діяльності виникають проблеми щодо організації та проведення суспільно корисних робіт для порушників, які сьогодні повністю не вирішено. Такими, по-перше, є надмірна завантаженість персоналу підрозділів Державної виконавчої служби. Державним виконавцям, на яких, до речі, покладено обов'язок щодо оформлення матеріалів (складання протоколів) про відповідні адміністративні правопорушення, критично не вистачає на це часу. Тому, при оформленні документів, дуже часто державні виконавці допускають помилки, які згодом негативно впливають на строки розгляду справ. Отже, виникає питання про можливість введення додаткових посад до територіальних підрозділів цієї служби та проведення додаткових курсів щодо вдосконалення навичок із оформлення документів для передачі в суд.

По-друге, як слушно зауважив Р. Пилипів, не має остаточного вирішення питання врахування часу виникнення заборгованості зі сплати аліментів (до чи після законодавчої деліктолізації діянь, передбачених ст. 183-1 КУпАП) [7]. Низка авторів, зокрема, А. С. Ярошенко, О. М. Костенко, Е. Д. Гасанов, Р. В. Калашнік та В. О. Спасенко, небезпідставно вказують на порушення конституційних засад у судовій практиці у разі, якщо до адміністративної відповідальності притягають боржників за заборгованість, яка утворилась до лютого 2018 р., адже закон, який встановлює

відповідальність, зворотної дії не має [11, с. 282; 8, с. 213]. Таким чином, судовий реєстр переповнений справами, провадження в яких закриті у зв'язку із відсутністю події і складу адміністративного правопорушення. Водночас нова норма не вирішила проблему з наявною заборгованістю [12].

По-третє, тягар організації виконання суспільно корисних робіт покладено на органи місцевого самоврядування, проте це їм абсолютно не властиво, а відповідно і не сприймається ними. Органи місцевого самоврядування, відповідно до ст. 31-1 КУпАП, повинні визначати види оплачуваних робіт і об'єкти для їх виконання. Сьогодні вони зобов'язані приймати на роботу та оплачувати з місцевих бюджетів працю осіб, які мають заборгованість з аліментів, додатково перераховуючи кошти на оплату судового збору та оплату послуг державних виконавців за складений протокол і перерахування коштів. Це не лише «відбирає» робочі місця у населення, а й примушує місцеві органи влади створювати зайві та непотрібні робочі місця на комунальних підприємствах, оскільки їх чисельність зумовлена не потребами підприємства, а лише кількістю осіб, яким призначене це стягнення. Своєю чергою, у значної кількості підприємств кошти на оплату праці цієї категорії осіб взагалі відсутні, а рішення суду про накладення такого стягнення як суспільно корисні роботи фактично не виконуються. Крім того, суми, які потенційно може заробити порушник, є незначними і не покривають всієї заборгованості або хоча б її значної частини [12].

Правовідносинам, що виникають між власником підприємства та порушником, на якого накладено адміністративне стягнення у виді суспільно корисних робіт, властиві ознаки, характерні для трудових відносин.

Зауважимо, що чинним законодавством України не передбачено укладання трудового чи цивільно-правового договору. До того ж, поширеною є практика оформлення порушників на період відбування адміністративного стягнення відповідно до норм трудового законодавства шляхом укладення з ними трудового або цивільно-правового договору. Це в результаті призводить до порушення власниками підприємств ст. 128 КЗпП України (Обмеження розміру відрахувань із заробітної плати), оскільки кошти за оплату виконання суспільно корисних робіт повним обсягом перераховуються на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби [12]. Водночас наявна проблема контролю за виконанням стягнень у виді суспільно корисних робіт, адже контрольна функція по-

кладається на органи місцевого самоврядування і безпосередньо на керівництво підприємств та організацій, які надають роботу зобов'язаним особам, що також викликає сумнів щодо ефективності виконання суспільно корисних робіт як санкції [9]. Для того, щоб уникнути вказаних проблем і зробити це можливим, органи виконавчої влади повинні проводити відповідну роз'яснювальну роботу та надавати відповідну методологічну допомогу органам місцевого самоврядування щодо організації вирішення цього питання.

По-четверте, проблема полягає і в механізмі забезпечення виконання суспільно-корисних робіт як санкції. Цей вид стягнення дійсно унікальний для правової системи України, і його сутність можна вважати рушійною, адже суспільно корисні роботи спрямовані не просто на притягнення правопорушника до відповідальності, а й на фактичне примушення його до виконання своїх зобов'язань. Незважаючи на це, вся сутність і перспективність норми нівелюється у її практичному застосуванні. Адже достатньо легко можна уникнути суспільно корисних робіт шляхом порушення умов їх виконання, що призводить до заміни цієї санкції на адміністративний арешт [9].

Суспільно корисні роботи, як унікальний захід примусу, вирізняється у наявному правовому полі адміністративної відповідальності. У разі ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, вона підлягає притягненню до адміністративної відповідальності, що законодавчо закріплено у ст. 325-4 КУпАП [2]. Санкцією цієї статті передбачено накладення адміністративного стягнення у виді адміністративного арешту. Однак реалізація цієї санкції часто є неможливою. Зокрема, фактично неможливим є притягнення до адміністративної відповідальності за ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт жінки, яка має дитину віком до 12 років, оскільки до цієї категорії осіб адміністративний арешт не може бути застосований відповідно до ст. 32 КУпАП, а санкція ст. 183-2 КУпАП не містить альтернативного виду стягнення. Тобто надсилання зазначеного протоколу відносно жінок, які мають дітей віком до 12 років, призведе до відмови суду притягати винних за ухилення від відбування суспільно корисних робіт. Як наслідок, особа може продовжувати ухилятися від відбування суспільно корисних робіт та не буде нести відповідальність за це [12].

Отже, реалізація санкції у виді суспільно корисних робіт потребує вдосконалення. Як слушно зауважують О. М. Резнік та Я. А. Шевцов, варто

було б змінити саму ст. 183-1 КУпАП, а саме: скоротити часові рамки невиконання зобов'язання у всіх випадках до 1 місяця, тобто фактично, притягати до відповідальності осіб після кожного разу несплати аліментів. Наступною, на їхню думку, є потреба зміни механізму реалізації норми, а саме порядку притягнення осіб до суспільно корисних робіт [9].

Крім того, вважаємо, що до вирішення цього проблемного питання потрібно підійти комплексно, проаналізувавши практику, яка сформувалась з моменту введення адміністративної відповідальності за несплату аліментів на утримання дітей у виді застосування суспільно корисних робіт до порушника та більшою мірою залучити до цього і органи виконавчої служби. До того ж, потрібно передати контрольні функції виконавчому органу, а обов'язок, покладений на органи місцевого самоврядування щодо надання суспільно корисних робіт, — вдосконалити, в тому числі, шляхом внесення змін та пропозицій до трудового законодавства.

Підтримуємо думку науковців про те, що, у випадку кількарізового ухилення від виконання суспільно корисних робіт, для належного виконання застосованої санкції треба ввести можливість заміни адміністративної відповідальності на кримінальну. До того ж, дієвими та ефективними, на нашу думку, щодо забезпечення сплати заборгованості по аліментах на утримання дитини до погашення повного розміру заборгованості, є обмеження: 1) у праві виїзду за межі України; 2) у праві керувати транспортним засобом; 3) у праві полювати та користуватися певними видами зброї тощо.

Висновки. Узагальнюючи, зазначимо, що за несплату аліментів на утримання дитини накладення такого виду адміністративного стягнення як суспільно корисні роботи хоча й має на меті виправлення порушника, проте, проблеми реалізації цього виду відповідальності вказують на потребу вдосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері відносин.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів: Закон України від 07.12.2017 р. № 2234-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2234-19> (дата звернення: 14.07.2021).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 14.07.2021).
3. Адміністративне право: навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Зуй та ін.]. Вид. 6-те, допов. та перероб. з опорою на законодавство станом на 1 квіт. 2021 р. Харків: Право, 2021. 196 с.
4. Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І. Адміністративне право України: основні поняття: навч. посібник. / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. І.П. Голосніченка. Київ: ГАН, 2005. 232 с.
5. Коломоець Т.О. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Т.О. Коломоець. Київ: «Істина», 2008. 457 с.
6. Яковець І.С., Лук'яненко Є.О. Проблеми та шляхи оптимізації виконання адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт. Вісник пенітенціарної асоціації України. 2020. № 2 (12). С. 51–58.
7. Пилипів Р. Реалізація адміністративної відповідальності за несплату аліментів. Підприємство, господарство і право. 2020. № 4. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/29.pdf> (дата звернення: 14.07.2021).
8. Спасенко В.О. До питання суспільно корисних робіт як виду адміністративних стягнень. Юридичний бюлетень. 2019. Вип. 9. С. 209–213. URL: http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2019/9_2019/29.pdf (дата звернення: 14.07.2021).
9. Резнік О.М., Шевцов Я.А. Про доцільність введення адміністративної відповідальності за несплату аліментів та нове стягнення у виді суспільно-корисних робіт. Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 21–22 травня 2020 р.). С. 12–15. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/77874/1/Shevtsov_alimony.pdf (дата звернення: 14.07.2021).
10. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. Станом на 3 лютого 2020 р. / за заг. ред. Д.В. Журавльова. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2020. 816 с.
11. Ярошенко А.С., Костенко О.М., Гасанов Е.Д., Калашнік Р.В. Особливості адміністративної відповідальності за несплату аліментів в Україні. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 2. С. 281–284.

12. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стягнення аліментів на утримання дитини» народного депутата України Л. О. Шпак. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/75396> (дата звернення: 14.07.2021).

References

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia zakhystu prava dytyny na nalezhne utrymannia shliakhom vdoskonalennia poriadku prymusovoho stiahnennia zaborhovanosti zi splaty alimentiv: Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 r. № 2234-VIII (2017) [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Strengthening the Protection of the Child's Right to Proper Maintenance by Improving the Procedure for Enforced Recovery of Alimony Arrears: Law of Ukraine of December 7, 2017 № 2234-VIII]. Available from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2234-19> (Accessed 14.07.2021) (in Ukrainian).

2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (1984) [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (Accessed 14.07.2021) (in Ukrainian).

3. Bytiak, Iu. P. (ed.) (2021) Administratyvne pravo: navch. posib. dlia zdobuvachiv vyshch. osvity [Administrative law of Ukraine]. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).

4. Holosnichenko, I. P., Stakhurskyi, M. F., Zolotarova, N. I. (2005) Administratyvne pravo Ukrainy: osnovni poniattia: navch. posibnyk [Administrative law of Ukraine: basic concepts]. Kyiv: GAN (in Ukrainian).

5. Kolomoiets, T. O. (2008) Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk [Administrative law of Ukraine]. Kyiv: «Istyna» (in Ukrainian).

6. Yakovets, I. S., Lukianchenko, Ye. O. (2020) Problemy ta shliakhy optymizatsii vykonannia administratyvnoho stiahnennia u vydi stiahnennia suspilno korysnykh robit [Problems and ways to optimize the implementation of administrative penalties in the form of community service]. Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine, 2, 51–58 (in Ukrainian).

7. Pylypiv, R. (2020) Realizatsiia administratyvnoi vidpovidalnosti za nesplatu alimentiv. [Implementation of administrative liability for non-payment of alimony]. Entrepreneurship, economy and law, 4. Available from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/29.pdf> (Accessed 14.07.2021) (in Ukrainian).

8. Spasenko, V. O. (2019) Do pytannia suspilno korysnykh robit yak vydu administratyvnykh stiahnen [On the issue of community service as a type of administrative penalties]. Legal bulletin, 9, 209–213. Available from: http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2019/9_2019/29.pdf (Accessed 14.07.2021).

9. Rieznik, O. M., Shevtsov, Ya. A. (2020) Pro dotsilnist vvedennia administratyvnoi vidpovidalnosti za nesplatu alimentiv ta nove stiahnennia u vydi suspilno-korysnykh robit [On the expediency of introducing administrative liability for non-payment of alimony and a new penalty in the form of community service]. Reformuvannia pravovoi systemy v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv: materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Sumy, 21–22 travnia 2020 r., 12–15. Available from: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/77874/1/Shevtsov_alimony.pdf (Accessed 14.07.2021) (in Ukrainian).

10. Naukovo-praktychnyi komentar Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (2020) [Scientific and practical commentary on the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Profesional» (in Ukrainian).

11. Yaroshenko, A. C., Kostenko, O. M., Hasanov, E. D., Kalashnik, R. V. (2018) Osoblyvosti administratyvnoi vidpovidalnosti za nesplatu alimentiv v Ukraini [Features of administrative liability for non-payment of alimony in Ukraine]. Comparative and analytical law, 2, 281–284 (in Ukrainian).

12. Poiasniuvanna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stiahnennia alimentiv na utrymannia dytyny» narodnoho deputata Ukrainy L. O. Shpak [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Collection of Alimony for the Maintenance of a Child» by the People's Deputy of Ukraine L. O. Shpak]. Available from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/75396> (Accessed 14.07.2021) (in Ukrainian).

УДК 349.6:(620.92:621.311.21):330.34(477)

Караханян Карина Мартинівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Караханян Карина Мартыновна

кандидат юридических наук,

доцент кафедры аграрного, земельного и экологического права

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Karakhanian Karuna

Assistant Professor of the

Department of Agrarian, Land and Environmental Law

National University «Odessa Law Academy»

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7431

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ В КОНТЕКСТЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

LEGAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF HYDROENERGETICS ARE IN CONTEXT OF STEADY DEVELOPMENT OF UKRAINE

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Анотація. У статті розглянуто історичні, соціально-економічні та законодавчі засади розвитку енергетичного сектору економіки, зокрема, питання виробництва енергії з альтернативних джерел, серед яких огне з провідних місць, поряд з енергією сонця та вітру, посідає гідроенергетика. Досліджено світовий досвід, а також історичні аспекти розвитку гідроенергетичного напрямку, який виступає максимально екологічним відновлюваним джерелом енергії та завдає мінімальний негативний вплив на навколишнє природне середовище, а також тенденції розвитку цієї галузі в Україні. Констатовано, що для нашої держави використання енергії води є одним із стратегічних напрямків розвитку сектору відновлюваних джерел енергії, враховуючи високу залежність країни від імпортованих енергоносіїв, в першу чергу, природного газу.

Наголошується, що навіть при репутації екологічно безпечного джерела енергії, гідроенергетика може все ж нести певні екологічні ризики, які підлягають усуненню як практичними, так і законодавчими ініціативами.

Здійснено аналіз чинного законодавства в галузі гідроенергетики, а також захисту довкілля з метою виокремлення основних напрямків екологізації досліджуваної галузі та вимог, що висуваються до вказаних об'єктів. Встановлено, що вказане питання регулюється як національним, так і міжнародним законодавством, в якому закріплено норми щодо попередження негативних наслідків роботи гідроенергостанцій як для навколишнього природного середовища, так і для людини. Серед таких заходів виокремлюють оцінку впливу на довкілля, екологічний контроль, моніторинг та можливість здійснювати вплив на довкілля.

Зазначено, що на сьогодні завданнями держави виступає забезпечення випереджаючого росту енергогенеруючих потужностей для надійного виробництва та постачання електроенергії промисловим споживачам та населенню, підвищення ефективності роботи об'єднаної енергетичної системи України та її інтеграція з європейською енергосистемою, зменшення імпорту енергоресурсів, забезпечення енергетичної безпеки з максимальним використанням гідроенергетичного потенціалу, а також дотримання умов сталого розвитку.

Ключові слова: гідроенергетика, альтернативні джерела енергії, екологічні ризики, сталий розвиток, екологічна безпека, оцінка впливу на довкілля.

Аннотация. В статье рассмотрены исторические, социально-экономические и законодательные основы развития энергетического сектора экономики, в частности, вопрос производства энергии из альтернативных источников, среди которых одно из ведущих мест, рядом с энергией солнца и ветра, занимает гидроэнергетика. Исследован мировой опыт, а также исторические аспекты развития гидроэнергетического направления, которое выступает максимально экологическим восстанавливаемым источником энергии и наносит минимальное негативное влияние на окружающую природную среду, а также тенденции развития этой отрасли в Украине. Констатируется, что для нашего государства использования энергии воды является одним из стратегических направлений развития сектора возобновляемых источников энергии, учитывая высокую зависимость страны от импортных энергоносителей, в первую очередь, природного газа.

Отмечается, что даже при репутации экологически безопасного источника энергии, гидроэнергетика может все же нести определенные экологические риски, которые подлежат устранению как практическими, так и законодательными инициативами.

Осуществлен анализ действующего законодательства отрасли гидроэнергетики, а также защиты окружающей среды с целью выделения основных направлений экологизации исследуемой отрасли и требований, которые выдвигаются к указанным объектам. Установлено, что указанный вопрос регулируется как национальным, так и международным законодательством, в котором закреплены нормы относительно предупреждения негативных последствий работы гидро-энерго станций как для окружающей естественной среды, так и для человека. Среди таких мероприятий выделяют оценку воздействия на окружающую среду, экологический контроль, мониторинг и возможность осуществлять влияние на окружающую среду.

Отмечено, что на сегодня задачами государства выступает обеспечение упрещающего роста энергогенерирующих мощностей для надежного производства и снабжения электроэнергией промышленных потребителей и населения, повышение эффективности работы объединенной энергетической системы Украины и ее интеграция с европейской энергосистемой, уменьшение импорта энергоносителей, обеспечения энергетической безопасности с максимальным использованием гидроэнергетического потенциала, а также соблюдение условий устойчивого развития.

Ключевые слова: гидроэнергетика, альтернативные источники энергии, экологические риски, устойчивое развитие, экологическая безопасность, оценка влияния на окружающую среду.

Summary. Historical, socio-economic and legislative principles of development power to the sector of economy are considered in the article, in particular, question of production energies from alternative sources, among that one of leading places, next to energy of a sun and wind, occupies hydroenergetics. World experience is investigational. World experience, and also historical aspects of development of hydroenergetic direction, that comes forward as a maximally ecological refurbishable energy source and inflicts minimum negative influence on a natural environment, and also progress of this industry trends in Ukraine, is investigational. It is established, that for our state of the use of hydro power is one of strategic directions of development to the sector of refurbishable energy sources, taking into account high dependence of country on the imported power mediums, first of all, natural gas.

It is marked that even at reputation ecologically safe energy source, a hydroenergetics can however carry ecological risks that is subject to the removal both practical and legislative initiatives are certain.

The analysis of current legislation is carried out at industry of hydroenergetics, and also defence of environment with the aim of selection of basic directions of ecologization of the investigated industry and requirements that is pulled out to the indicated objects. It is set that the indicated question is regulated by both national and international legislation, in that norms are envisaged in relation to warning of negative consequences of work of hydro stations both for a natural environment and for a man. Among such events distinguish the estimation of influence on an environment, ecological control, monitoring and possibility to carry out influence on an environment.

It is marked that for today as tasks of the state providing of passing ahead height of energygenerating powers comes forward for a reliable production and supply of electric power to the industrial consumers and population, increase of efficiency of work of the incorporated power system of Ukraine and her integration with a European grid, reduction to the import of energy resources, providing of power safety with the maximal use of hydroenergetic potential, and also observance of terms of steady development.

Key words: hydroenergetics, alternative energy sources, ecological risks, steady development, ecological safety, estimation of influence on an environment.

Постановка проблеми. «Одним з головних світових трендів в контексті трансформації енергетичної галузі та «зеленого транзиту» є перехід до відновлювальних джерел енергетики. Уряд та профільне міністерство працює над

тим, аби розвиток зеленої енергетики в Україні був гармонійним та справедливим. Це стосується і запуску «зелених» аукціонів, і питання балансування енергосистеми і розвитку технологій зберігання енергії», — про це під час виступу

на XII Міжнародному українському енергетичному форумі заявив Прем'єр-міністр України.

Гідроенергетика — один з напрямків, на сьогодні доволі успішних, виробництва електроенергії з альтернативних джерел. Це є галузь відновлюваної енергетики, що характеризується перетворенням кінетичної енергії води в електроенергію. Так, «за допомогою дамб на річках штучно створюється перепад рівнів водної поверхні. Вода під впливом сили тяжіння переливається з верхнього в нижній б'єф по спеціальним протокам, у яких розміщені гідротурбіни. Лопаті турбін розкручуються водяним потоком і механічна енергія, таким чином, передається на гідрогенератор» [1]. Крім цього, гідроенергетика виступає найбільш екологічним джерелом виробництва енергії, що дозволяє суттєво знизити викиди в атмосферу парникових газів та забезпечити охорону довкілля від шкідливого впливу виробництва та запобігти негативним наслідкам.

З урахуванням всього вищенаведеного, актуальність теми не викликає сумніву, оскільки відновлювані джерела енергії в цілому та гідроенергетика зокрема в довгостроковій перспективі формують сектор економіки країни, що характеризується екологічністю, надійністю та енергоефективністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання становлення та розвитку галузі відновлюваної енергетики, гідроенергетики як самостійного елемента останньої, а також її впливу на стан навколишнього природного середовища були предметом низки наукових досліджень П. Ф. Васька, К. А. Григор'євої, М. Р. Ібрагімової, А. В. Мороз, А. В. Павлиги, Є. О. Платонової, Т. Є. Харитонової, І. Є. Чумаченко, Г. І. Шмат'юка та інших науковців. Однак існує низка проблемних питань, які потребують подальшого вивчення, виникає потреба в удосконаленні існуючих науково-методичних підходів до оцінювання рівня ефективності різних видів енергетичних технологій, а також їх впливу на довкілля.

Метою цієї статті є всебічний аналіз гідроенергетики як частини національної енергетичної системи, норм чинного законодавства, що дозволяють розкрити особливості розвитку вказаного сектору відновлюваної енергетики, позитивних та негативних наслідків роботи таких об'єктів, їх впливу на стан навколишнього середовища та забезпечення сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Нема жодного сумніву в тому, що гідроенергетика — одне з джерел енергії, що претендує на екологічну чистоту. Цей напрямок має певні історичні витоки та особливості розвитку. Перші спроби використання сили води

були зафіксовані в Китаї ще в 206 р. до н.е. — 9 р.н.е. «Відбійні молотки, що приводились в дію водяним колесом, використовувались для молотьби зерна, розбивання руди та виробництва паперу. Ключові технологічні розробки гідроенергетики відбулися в першій половині 19 століття. У 1827 році французький інженер Бенуа Фурнейрон створив турбіну, здатну давати потужність близько 6 кінських сил. У 1849 році інженер Джеймс Френсіс розробив першу водну турбіну, яка досі лишається найбільш широко використовуваною гідротурбіною у світі. У 1870-х роках американський винахідник Лестер Аллан Пелтон розробив колесо Пелтона (також відоме як ковшова турбіна), що є імпульсною водною турбіною, яка була запатентована у 1880 році» [1].

«На межі століть технологія поширилася по всьому світу. Німеччина виготовила першу трифазну гідроелектричну систему у 1891 році. У 1895 Австралія запустила першу державну гідроелектростанцію у Південній півкулі. У тому ж таки 1895 році була створена найпотужніша електростанція змінного струму на той час — гідроелектростанція Едварда Діна Адамса на Ніагарському водоспаді. На 1900 рік по всьому світу працювали вже сотні маленьких гідроелектростанцій. У Китаї в 1905 році на річці Сіндіань поблизу Тайбея була побудована гідроелектростанція зі встановленою потужністю 500 кВт» [2].

Привернувши до себе увагу на початку ХХ століття, великі і гірські річки світу з кінця сторіччя були перегорожені каскадами гребель, які дають надзвичайно дешеву енергію. Стрімкий розвиток гідроенергетики в 70–80-х роках змінився занепокоєнням змінами клімату та негативними екологічними наслідками, що призвело до гальмування розвитку цього напрямку. Проте, зазначені події призвели до кардинального зрушення в плануванні, розробці та експлуатації гідроенергетичних проєктів та вилилися у все більше визнання ролі технологій в боротьбі зі змінами клімату, зменшенням бідності та підвищенням рівня життя, а також визнання провідного місця альтернативної енергетики в житті суспільства та забезпечення сталого розвитку.

На території України близько 63 тисяч річок загальною довжиною близько 206 тис. км, у тому числі близько 3 тис. довжиною понад 10 км, 115 — понад 100 км. Сумарна середня величина прісних водних ресурсів України оцінюється в 94,1 млрд. кубометрів. Основна частина — 92,6% припадає на річковий стік. Станом на 2021 р. в Україні налічується 10 ГЕС понад 10 МВт, 4 гідроаккумуляційні електростанції та близько 50 ГЕС до 10 МВт.

Виходячи з існуючих даних, Україна, яка має величезні водні ресурси, використовує їх лише на 50%, що дозволяє говорити про необхідність подальшого розвитку зазначеного сектору.

Виступаючи одним з найекологічніших та найекономічніших джерел отримання електроенергії, гідроенергетика все ж призводить до негативних змін в навколишньому природному середовищі, зокрема, наносить збитки сільському господарству, сприяє постійним перепадам рівнів води, зменшенню кількості риби та інших живих організмів, затопленню та ерозії великих площ, в т.ч. сільськогосподарських земель, підвищує зарегульованість річкового стоку, внаслідок чого спостерігається перекриття міграційних шляхів до нерестилищ, що сприяє частковій або повній втраті біорізноманіття іхтіофауни зарегульованої природної водойми.

Одним з основних способів уникнення наведених явищ виступає будівництво замість великих — міні ГЕС, які використовують природні водянні напори без необхідного будівництва масштабних гідротехнічних споруд. Саме невеликі електростанції дозволяють зберігати природний ландшафт, навколишнє середовище не тільки на етапі експлуатації, але і в процесі будівництва. При подальшій експлуатації відсутній негативний вплив на якість води: вона повністю зберігає початкові природні властивості. У річках зберігається риба, вода може використовуватися для водопостачання населення. На відміну від інших екологічно безпечних поновлюваних джерел електроенергії — таких, як сонце, вітер — мала гідроенергетика практично не залежить від погодних умов і здатна забезпечити стійку подачу дешевої електроенергії споживачу. Ще одна перевага малої енергетики — економічність. В умовах, коли природні джерела енергії — нафта, вугілля, газ — виснажуються, постійно дорожчають, використання дешевої, доступної, відновлюваної енергії річок, особливо малих, дозволяє виробляти дешеву електроенергію.

Мікро-, міні- та малі ГЕС можуть стати потужною основою енергозабезпечення для всіх регіонів Західної України, а для деяких районів Закарпатської та Чернівецької областей — джерелом повного енергозабезпечення. Використання малих річок України сприяє економії паливно-енергетичних ресурсів, а подальший розвиток малої гідроенергетики прискорить децентралізацію загальної енергетичної системи, тим самим вирішивши ряд проблем в енергопостачанні віддалених і важкодоступних районів сільської місцевості.

Чинне законодавство також приділяє увагу питанню екологізації досліджуваної галузі та комплекс-

ного розвитку гідроенергетики. Окремі положення наведені у багатьох вітчизняних законах і програмах з охорони, збереження та розумного використання природних ресурсів, а також в міжнародних договорах, конвенціях і протоколах до них. Серед останніх можна виокремити Бернську Конвенцію про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі [3], Рамкову Конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат [4], Європейську ландшафтну конвенцію, директиви ЄС про збереження природного середовища, «Керівні принципи розвитку гідроенергетики» [5], затверджені 18–19 червня 2013 року в м. Сараєво (Боснія і Герцеговина) на зустрічі Міжнародної комісії із захисту річки Дунай. Розглядаючи останній з наведених нормативно-правових актів, можна стверджувати, що основні принципи розвитку гідроенергетики ґрунтуються на критеріях екологічної цінності території. Крім цього, керуючись цим документом, громадські та екологічні організації України розробили «Критерії і принципи вибору місць для будівництва малих ГЕС на гірських річках Карпат» [6], які пройшли апробацію на громадських слуханнях і обговореннях. Вказані принципи, відповідно до наведеного документу, поділяються на два типи, а саме: обмеження на використання територій для будівництва малих ГЕС (національні природні парки, заповідники, пам'ятки природи, місця покладів корисних копалин і мінеральних вод, історико-культурні території, земельні ділянки спеціального призначення, значні площі затоплення); обмеження на використання води для виробництва електроенергії малою ГЕС (санітарний попуск, безперервне функціонування рибоходів, межень, повені та паводки, оперативні заходи з регулювання водного потоку через гідроспоруди, регулювання потужності ГЕС).

Серед Законів можна виокремити, по-перше, Закон України від 9 липня 2010 року «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» [7], яким встановлено основні принципи регулювання відносин на землях енергетики та землях спеціальних зон об'єктів, серед яких є: комплексність заходів, спрямованих на забезпечення дотримання технологічних режимів виробництва і передачі електричної і теплової енергії та безаварійного функціонування і розвитку енергетичної галузі, а також поєднання інтересів забезпечення енергетичної безпеки держави та захисту навколишнього природного середовища.

Водний кодекс України закріплює особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для промислових і гідроенергетичних потреб, встановлюючи, що під час

користування водними об'єктами для промислових потреб водокористувачі зобов'язані дотримувати встановлених умов спеціального водокористування, екологічних вимог, а також вживати заходів щодо зменшення витрат води (особливо питної) та припинення скидання забруднених зворотних вод шляхом удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання та очищення стічних вод. Наголошується, що гідроенергетичні підприємства зобов'язані дотримувати встановлених правил експлуатації водосховищ, режимів накопичення та спрацювання запасів води, режимів коливань рівня у верхньому і нижньому б'єфах та пропускання води через гідровузли, забезпечувати у встановленому порядку безперебійний пропуск суден, а також пропуск риби до місць нересту відповідно до проектів рибопропускних споруд (ст. 66 Водного кодексу України).

Стаття 96 Водного кодексу України містить положення про те, що «під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, а також під час впровадження нових технологічних процесів повинно забезпечуватися раціональне використання вод. При цьому передбачаються технології, які забезпечують охорону вод від забруднення, засмічення і вичерпання, попередження їх шкідливої дії, охорону земель від засолення, підтоплення або переосушення, а також сприяють збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозбірній площі водних об'єктів» [8]. Аналогічне положення міститься в ст. 42 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 року [9].

Крім цього, водне законодавство вказує на умови розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан рибогосподарських водних об'єктів. До основних заходів для забезпечення охорони і відтворення рибних запасів, водних тварин і рослин належить обладнання рибозахисними пристроями водозабірних та інших споруд відповідно до затверджених проектів, будівництво риборозплідників, штучних нерестовищ, рибопропускних споруд, підготовка ложа водоймища тощо [8].

Поряд із Законами, які регулюють питання екологізації діяльності в сфері гідроенергетики, в Україні діють чисельні підзаконні нормативно-правові акти, які містять положення щодо проектування, розміщення та експлуатації вказаних об'єктів. Так, наприклад, Указом Президента України від 9 жовтня 2009 року «Про додаткові

заходи щодо підвищення рівня безпеки енергетичних об'єктів та розвитку гідроенергетики України» [10] наголошується на пріоритеті екологічної безпеки в енергетичному секторі як ключової складової національної безпеки країни.

З метою комплексного забезпечення енергетичної безпеки держави шляхом ефективного розвитку гідроенергетики з максимальним використанням економічно ефективного гідроенергетичного потенціалу, вдосконалення управління об'єктами гідроенергетики, підвищення рівня їх безпеки, збільшення регулюючих маневрових потужностей гідроелектростанцій і гідроакумулюючих електростанцій для підвищення стійкості та надійності роботи об'єднаної енергетичної системи України та інтеграції її в Європейську енергетичну систему, зменшення обсягу споживання органічних паливних ресурсів і техногенного навантаження на навколишнє природне середовище Кабінетом Міністрів України 13 липня 2016 року було прийнято Програму розвитку гідроенергетики на період до 2026 року. Реалізація завдань програми буде характеризуватися наявністю позитивних та негативних наслідків стосовно впливу на довкілля. Однак, як зазначають вчені, «в Програмі зазначені обсяги виробництва електроенергії без забруднення повітряного простору викидами, зроблена оцінка збільшення маневреності електроенергетичної системи України за введення в дію ГЕС та ГАЕС, проте відсутня інформація про екологічні наслідки її реалізації» [11, с. 65].

Окрім міжнародного та загальнодержавного правового регулювання гідроенергетики виокремлюється ще й регіональний чи місцевий рівень. Інститут гідробіології НАН України та Херсонська гідробіологічна станція НАН України дійшли висновку, що враховуючи норми чинного законодавства, а також розроблені на їх підставі практичні рекомендації майбутнього режиму попусків Каховської ГЕС, можна досягти, з одного боку, посилення водообміну між елементами екосистеми і покращення екологічної ситуації в пониззі Дніпра, а з іншого — ГЕС працюватимуть на покриття пікових навантажень в енергосистемі. Як результат, відбудеться самоочищення річки, що створить кращі умови для функціонування екосистем русла, заплави і заплавної водойми. У зв'язку з цим поліпшиться якість води для питного водопостачання, а також зменшиться площа з явищами задухи у водоймах; відбудеться підвищення показників біологічного різноманіття та продуктивності у екосистемі пониззя Дніпра за рахунок збільшення частоти та об'ємів попусків води протягом доби;

поліпшитися стан заплавних водойм, нерестовищ і кормової бази риб. Після проведення комплексного аналізу позитивних змін, що відбулися на вказаному об'єкті, 11 лютого 2021 року профільним міністерством було надано висновок з оцінки впливу на довкілля про допустимість будівництва та експлуатації Каховської ГЕС-2. При виконанні умов висновку, в тому числі екологічних, впливи на довкілля при провадженні діяльності характеризуються як екологічно допустимі.

Підсумовуючи наведене, можна зазначити, що на сьогодні завданнями держави виступає забезпечення випереджаючого росту енергогенеруючих потужностей для надійного виробництва та поста-

чання електроенергії промисловим споживачам та населенню, підвищення ефективності роботи об'єднаної енергетичної системи України та її інтеграція з європейською енергосистемою, зменшення імпорту енергоресурсів, забезпечення енергетичної безпеки з максимальним використанням гідроенергетичного потенціалу, а також дотримання умов сталого розвитку.

Дослідження здійснене у рамках виконання проекту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (договір № 30/02/0360 від 28 квітня 2021 року).

Література

1. URL: <https://uhe.gov.ua/diyalnist/gidroenergetika>
2. URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/korotka-istoriya-gidroenergetiki-z-davnikh-chasiv-do-suchasnoi-epokhi
3. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі від 19.09.1979 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (дата звернення: 20.07.2021)
4. Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: Закон України від 07.04.2004 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України, 2004. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1672-15> (дата звернення: 20.07.2021)
5. Guiding Principles. Sustainable Hydropower Development in the Danube Basin [Електронний ресурс] // International Commission for the Protection of the Danube River, 2013. URL: <http://www.icpdr.org/main/activities-projects/hydropower> (дата звернення: 20.07.2021)
6. Критерії й Принципи вибору місць для будівництва МГЕС на гірських річках Карпат. URL: <http://zakgromrada.org.ua/arhiv/materials/170713.pdf> (дата звернення: 20.07.2021)
7. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 9 липня 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2480-17#Text>
8. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text>
9. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
10. Про додаткові заходи щодо підвищення рівня безпеки енергетичних об'єктів та розвитку гідроенергетики України: Указ Президента України від 9 жовтня 2009 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816/2009>
11. Васько П. Ф., Мороз А. В., Бриль А. О., Ібрагімова М. Р. Екологічні аспекти розвитку гідроенергетики в Україні // Відновлювана енергетика. 2018. № 2. С. 57–69.

References

1. URL: <https://uhe.gov.ua/diyalnist/gidroenergetika>
2. URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/korotka-istoriyagidroenergetiki-z-davnikh-chasiv-do-suchasnoi-epokhi
3. Konventsiya pro okhoronu dykoyi flory ta fauny i pryrodnykh seredovyshch isnuvannya v Yevropi vid 19.09.1979 [Elektronnyy resurs] // Verkhovna Rada Ukrayiny, 1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (data zvernennya: 20.07.2021)
4. Pro ratyfikatsiyu Ramkovoyi konventsiyi pro okhoronu ta stalyy rozvytok Karpat: Zakon Ukrayiny vid 07.04.2004 [Elektronnyy resurs] // Verkhovna Rada Ukrayiny, 2004. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1672-15> (data zvernennya: 20.07.2021)
5. Guiding Principles. Sustainable Hydropower Development in the Danube Basin [Elektronnyy resurs] // International Commission for the Protection of the Danube River, 2013. URL: <http://www.icpdr.org/main/activities-projects/hydropower> (data zvernennya: 20.07.2021)

6. Kryteriyi y Pryntsyppy vyboru mist' dlya budivnytstva MHES na hirs'kykh richkakh Karpat. URL: <http://zakgromrada.org.ua/arhiv/materials/170713.pdf> (data zvernennya: 20.07.2021)
7. Pro zemli enerhetyky ta pravovyy rezhym spetsial'nykh zon enerhetychnykh ob'yektiv: Zakon Ukrayiny vid 9 lypnya 2010 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2480-17#Text>
8. Vodnyy kodeks Ukrayiny vid 6 chervnya 1995 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-vr#-Text>
9. Pro okhoronu zemel': Zakon Ukrayiny vid 19 chervnya 2003 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
10. Pro dodatkovi zakhody shchodo pidvyshchennya rivnya bezpeky enerhetychnykh ob'yektiv ta rozvytku hidroenerhetyky Ukrayiny: Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 9 zhovtnya 2009 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/816/2009>
11. Vas'ko P.F., Moroz A.V., Bryl' A.O., Ibrahimova M.R. Ekolohichni aspekty rozvytku hidroenerhetyky v Ukrayini // Vidnovlyuvana enerhetyka. 2018. № 2. S. 57–69.

Плющ Руслан Миколайович

*доктор наук з державного управління, доцент,
професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування
Херсонський національний технічний університет*

Плющ Руслан Николаевич

*доктор наук по государственному управлению, доцент,
професор кафедры государственного управления и местного самоуправления
Херсонский национальный технический университет*

Plyushch Ruslan

*Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor,
Professor of the Department of Public Administration and Local Government
Kherson National Technical University*

Біушкін Олексій Ігорович

*головний спеціаліст
Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України*

Биушкин Алексей Игоревич

*главный специалист
Министерство защиты окружающей среды и природных ресурсов Украины*

Biushkin Oleksiy

*Chief Specialist
Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7454

**НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ ПРО СТАН
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА
В УКРАЇНІ В 2021 ТА ЇЇ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ**

**НАЦИОНАЛЬНЫЙ ДОКЛАД О СОСТОЯНИИ
ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В УКРАИНЕ В 2021
И ЕГО ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ**

**THE NATIONAL REPORT ON THE STATE
OF THE ENVIRONMENT IN UKRAINE IN 2021
AND ITS AREAS OF CONCERN**

Анотація. Автором акцентовано увагу на одному з ключових аналітичних документів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України – Національній доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні. Охарактеризовано важливість представлення систематизованих результатів моніторингових досліджень екологічної ситуації в країні та регіонах. Визначено особливості участі державних органів в системі екологічного моніторингу при зборі необхідної інформації. Відзначено, що представлений перелік суб'єктів зафіксований за відповідними напрямками моніторингу. Зазначено, що діюча процедура здобуття інформації про екологічну ситуацію є неефективною та мало результативною. Відповідно це може негативно вплинути на якість змістовного наповнення Аналітичної доповіді. Описано структуру Аналітичної доповіді, що була визначена з метою повноти охоплення екологічної ситуації в країні. В ході дослідження з'ясовано, що протягом останніх років Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України публічно

не представило Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища, що обумовлено карантинними обмеженнями та мінімізацією бюрократичного навантаження на Міністерство. Зазначено, що при цьому Міністерство продовжувало представляти на офіційному сайті регіональні доповіді в розрізі областей. Виявлено, що національна та регіональна доповіді за своєю структурою відрізняються, що призводить до обезцінювання регіонального формату по причині їх обмеженості. Відрізняється, що в подальшому регіональні доповіді можуть стати заміною чи продовженням національної, за умови дотримання єдиної структури. Вказано на важливу роль Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у ході розробки нормативних документів, цільових програм для покращення екологічної ситуації в Україні.

Ключові слова: довкілля, екологічна ситуація, моніторинг, екологічне право, аналітичні документи.

Аннотація. Автором акцентовано увагу на одному з ключових аналітичних документів Міністерства захисту навколишнього середовища та природних ресурсів України – Національному доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні. Охарактеризовано важливість представлення систематизованих результатів моніторингових досліджень екологічної ситуації в країні та регіонах. Визначено особливості участі державних органів у системі екологічного моніторингу при зборі необхідної інформації. Зазначено, що представлений перелік суб'єктів зафіксовано за відповідними напрямками моніторингу. Зазначено, що діюча процедура отримання інформації про екологічну ситуацію є неефективною та мало результативною. Відповідно це може негативно впливати на якість змістового наповнення Аналітичного доповіді. Описано структуру аналітичного доповіді, яка була визначена з метою повноти охоплення екологічної ситуації в країні. В ході дослідження виявилось, що в останні роки Міністерством захисту навколишнього середовища та природних ресурсів України публічно не було представлено Національний доповіді про стан навколишнього природного середовища, що обумовлено карантинними обмеженнями та мінімізацією бюрократичного навантаження на Міністерство. Зазначено, що при цьому Міністерство продовжувало представляти на офіційному сайті регіональні доповіді в розрізі областей. Виявлено, що національний та регіональний доповіді по своїй структурі відрізняються, що призводить до обезцінювання регіонального формату по причині їх обмеженості. Зазначено, що в подальшому регіональні доповіді можуть стати заміною або продовженням національного, при умові дотримання єдиної структури. Вказано на важливу роль Національного доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у ході розробки нормативних документів, цільових програм для покращення екологічної ситуації в Україні.

Ключевые слова: окружающая среда, экологическая ситуация, мониторинг, экологическое право, аналитические документы.

Summary. The author focuses on one of the key analytical documents of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine – the National Report on the State of the Environment in Ukraine. The importance of presenting the systematized results of monitoring studies of the ecological situation in the country and regions is characterized. The peculiarities of the participation of state bodies in the system of ecological monitoring in collecting the necessary information are determined. It is noted that the presented list of subjects is assigned to the relevant areas of monitoring. It is noted that the current procedure for obtaining information on the environmental situation is inefficient and ineffective. Accordingly, this may negatively affect the quality of the content of the Analytical Report. The structure of the Analytical Report, which was determined in order to fully cover the environmental situation in the country, is described. The study found that in recent years, the Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine has not publicly presented the National Report on the state of the environment, due to quarantine restrictions and minimization of bureaucratic burden on the Ministry. It is noted that at the same time the Ministry continued to present regional reports on the official website divided up by regions. It was found that national and regional reports differ in their structure, which leads to the devaluation of the regional format due to their limitations. It is noted that in the future, regional reports can be a replacement or continuation of the national one, as long as a single structure is fulfilled. The important role of the National Report on the State of the Environment in Ukraine in the development of regulations, targeted programs to improve the environmental situation in Ukraine is pointed out.

Key words: environment, ecological situation, monitoring, ecological law, analytical documents.

Постановка проблеми. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України значну увагу приділяє аналітичній роботі, одним з підсумкових документів якої є Національна доповідь

про стан навколишнього природного середовища. Оскільки вказаний документ є значним за обсягом та структурованим за змістовним наповненням. Використання представлених у доповіді даних

дозволяє аргументувати наявність проблем в екологічній системі України при формуванні нормативно-правових документів екологічного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження обраної проблематики не здійснені українськими науковцями у сфері екологічного права, тому при написанні роботи був зроблений акцент на нормативно-правові документи.

Ціль статті — визначити роль Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні у аналітичній діяльності Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та розробці нормативно-регулюючої бази цільового спрямування.

Виклад основного матеріалу. Згідно Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 р., метою державної екологічної політики є досягнення задовільного стану довкілля завдяки впровадженню екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою гарантування конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, упровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [5].

Ситуація в Україні динамічно змінюється та потребує систематичного відслідковування, особливо в промислово орієнтованих регіонах, значних лісових масивах, які перебувають в постійній небезпеці знищення, так і в степовій зоні, яка характеризується значними площами чорнозему, що використовується для сільськогосподарських цілей.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 20, 22) [6] передбача-

ється створення державної системи екологічного моніторингу та моніторингу стану навколишнього середовища, рівня його забруднення. Ці функції виконують Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України та інші центральні органи виконавчої влади, що є суб'єктами державної системи екологічного моніторингу, а також підприємства, установи та організації, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього середовища (табл. 1).

Кожен суб'єкт системи екологічного моніторингу закріплений за певними об'єктами досліджень, проте не гарантує вимірювання всього переліку критеріїв, не сприяє автоматизованому збору, аналізу та зберіганню інформації та оперативного представлення її основним споживачам. Сучасних систем здобуття інформації з геостационарних та полярно-орбітальних супутникових метеорологічних систем не існує. Існують проблеми із впровадженням екологічного моніторингу ГІС-технологій. Існуючих проблем можна уникнути за рахунок достатнього фінансування системи моніторингу навколишнього середовища [9].

В Україні сукупність екологічної інформації, отриманої в процесі екологічного моніторингу та наданої органам державної влади та громадськості, її повнота та точність не завжди відповідає вимогам часу. Це стосується інформації про стан природних ресурсів, їх екологічну та економічну оцінку, вплив техногенного стресу на компоненти навколишнього середовища та якість життя. Постійна зміна способу реєстрації та форми надання користувачеві доступної інформації в офіційних статистичних збірниках за різні роки

Таблиця 1

Участь державних органів в системі екологічного моніторингу [4]

Індикатор	Державний орган
Моніторинг якості повітря	Державна гідрометеорологічна служба (МНС) Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України Санітарно-епідеміологічна служба (МОЗ)
Моніторинг стан /: вод суші	Державна гідрометеорологічна служба (МНС) Державне агентство водних ресурсів (Мінприроди) Санітарно-епідеміологічна служба (МОЗ)
Моніторинг прибережних вод	Державна гідрометеорологічна служба (МНС) Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України Державна санітарно-епідеміологічна служба (МОЗ)
Моніторинг стан /: ґрунтів	Державна гідрометеорологічна служба (МНС) Установи МОЗ
Моніторинг показників біологічного різноманіття	Обмежений моніторинг
Моніторинг радіаційного випромінювання	Державна гідрометеорологічна служба (МНС) Лабораторії моніторингу Мінагрополітики Міжнародна радіоекологічна лабораторія

перешкоджає ретроспективному аналізу показників, не дозволяє їх порівнювати, проводити перерахунки для визначення динаміки та масштабу змін. Список контрольованих інгредієнтів змінюється досить часто, що також не дозволяє отримати повне уявлення про стан НПС. В даний час, характеризуючи інформаційну службу системи моніторингу навколишнього середовища, можна говорити про відсутність інформації щодо великого обсягу даних, недостатнє обґрунтування, вивчення екологічних ситуацій та їх вплив на якість життя, а з іншого — слабку активність органів державної влади щодо вирішення питань екологічної безпеки [7].

Важливою характеристикою оцінки впливу на навколишнє середовище є її публічність. У процесі оцінки впливу на навколишнє середовище надається своєчасна, адекватна та ефективна громадська інформація. З одного боку, ця процедура є формою участі громадськості у прийнятті екологічно важливих рішень, а з іншого — служить гарантією екологічних прав громадян, а саме: права кожного на прибирання та безпечно для жит-

тя та здоров'я довкілля, право на вільний доступ до екологічної інформації тощо [2].

Варто відзначити, що незважаючи на реформування міністерства в 2020 році та внесення змін до діяльності державних органів в умовах пандемії, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України неодноразово в своїй діяльності приділяє важливу роль відстеженню екологічної ситуації, тенденцій та перспектив вирішення глобальних та регіональних екологічних проблем.

На виконання наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 14.05.2005 № 171 «Щодо забезпечення автоматизованого інформування населення з питань, що стосуються довкілля», Постанови Верховної Ради України від 04.11.2004 № 2169-ІУ «Про інформування громадськості з питань, що стосуються довкілля», та з метою забезпечення широкого доступу до екологічної інформації сформується Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні (рис. 1).

Аналітична доповідь є унікальним джерелом інформації про екологічну ситуацію в Україні

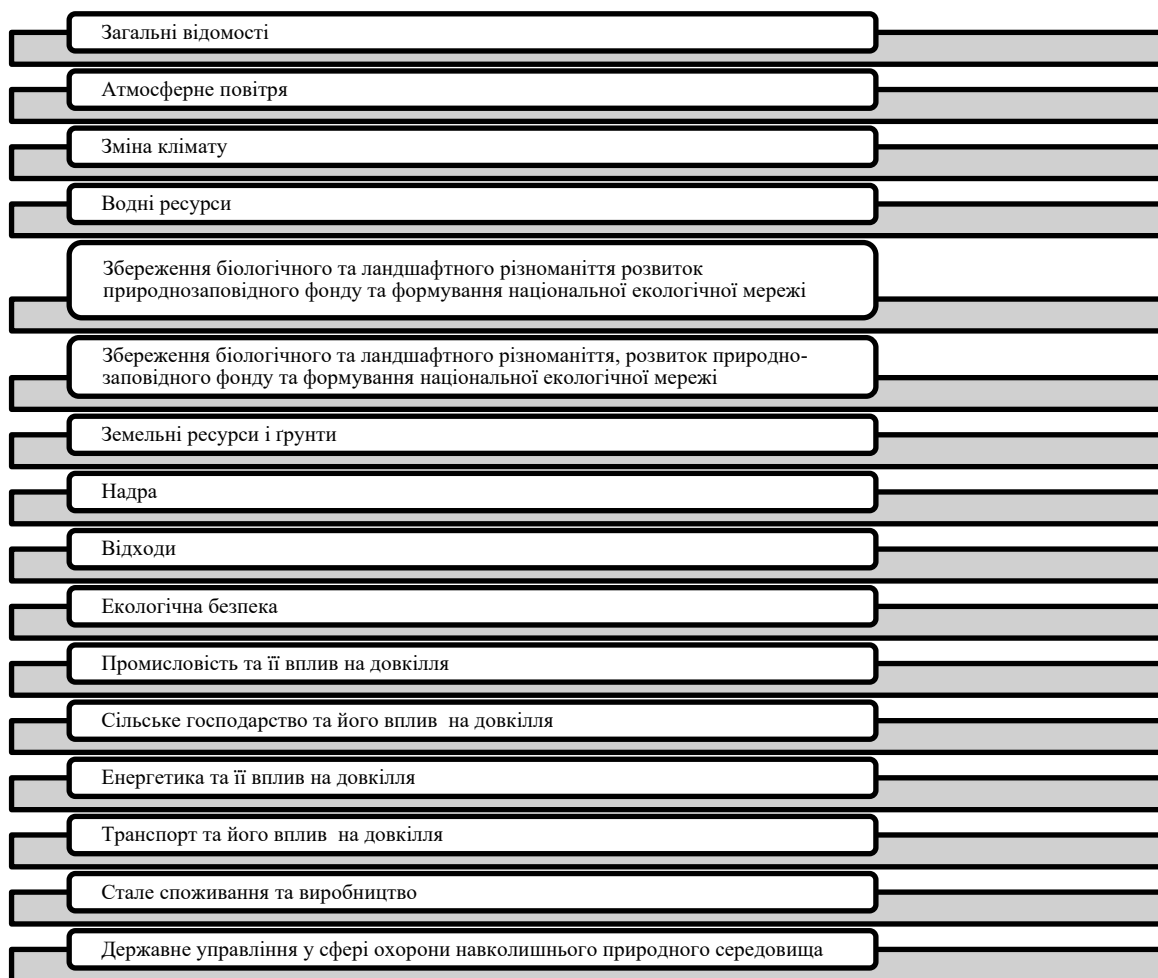

Рис. 1. Структура Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні [8]

в цілому та регіонах. Зокрема вона дозволяє скласти повне уявлення та визначити можливі напрямки деталізації певного екологічного дослідження з врахуванням останніх даних екологічного моніторингу, враховуючи активну промислову політику в Україні та недостатню екологічну спрямованість організації шкідливого промислового виробництва.

Представлені на офіційному сайті Міністерства щомісячні аналітичні доповіді можна розглядати в більшій мірі як прояви бюрократизму, ніж реальним ефективним інструментом регламентування екологічної політики з метою оптимізації даного виду аналітики. Варто змінити підхід до їх складання. Так, наприклад, щомісячні аналітичні доповіді доцільно замінити на щоквартальні і представляти їх виключно у єдиній структурній сітці. Це дозволить в подальшому проводити порівняльні дослідження в розрізі конкретних критеріїв, щоб скласти комплексне уявлення про регіон чи країну в цілому. При цьому є недопустимим виключення будь-якого структурного компонента, оскільки всі вони частково чи в повній мірі представлені на всіх територіях без винятку. Варто зазначити, що враховуючи загальнодержавну тенденцію до зменшення бюрократизму варто переглянути кількість та формат звітів та аналітичних матеріалів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України для оптимізації як діяльності в цілому, так і для презентації поточної ситуації та проблемних аспектів.

Для України однозначним є той факт, що структура Аналітичної доповіді у загальнодержавному форматі та регіональному немає ідентичної структури та не відображає ситуацію в повній мірі.

Існуюча система складання доповіді базується на виконанні розподілених функцій між її суб'єктами і складається з підпорядкованих їй підсистем. Кожна підсистема на рівні окремих суб'єктів системи моніторингу має свою структурно-організаційну, науково-методичну та технічну базу. Загальнодержавна система моніторингу довкілля для написання доповіді — це багатоцільова, багаторівнева, відкрита інтегрована система, яка функціонує на національному, регіональному, відомчому, локальному рівнях. Суб'єкти системи моніторингу зобов'язані забезпечувати:

- збір інформації за станом довкілля через підпорядковані їм мережі;
- використання уніфікованих методик спостереження, проведення лабораторних аналізів на базі єдиних приладів і систем контролю;

– створення банків даних для їх багатоцільового колективного використання за допомогою єдиної комп'ютерної мережі, яка забезпечує автономне і спільне функціонування складників цієї системи та взаємозв'язок з іншими інформаційними системами, які діють в Україні і за кордоном [1].

Діяльність Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України змінилася під впливом карантинних обмежень за рахунок внесення змін до підсумкової та аналітичної документації, що стало причиною відсутності аналітичної доповіді стану довкілля за останні два роки. Тому доцільним є відзначення систематичного відслідковування динаміки змін екологічної ситуації в регіонах, що отримали своє відображення в обласних аналітичних доповідях.

Саме такий формат аналітичних доповідей є більш оптимальним для сприймання та дозволяє зберегти аналітичну інформацію в систематизованому форматі, враховуючи той факт, що Україна є найбільшою європейською країною. Досить вагомим є той факт, що загальні аналітичні документи є складними для сприймання та аналізу області та регіонів, оскільки мають досить значні відмінності у географічних особливостях та екологічних проблемах, перспективах їх вирішення. Він є оптимальним для української практики та може мати у майбутньому значну перспективність.

Проте варто відзначити, що на сьогодні регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища не можуть розглядатися як заміна національному формату, оскільки при їх складанні не дотримується єдина структура, а представлені матеріали відображають лише актуальні проблеми регіону, які знаходяться у фазі загострення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Аналітична доповідь є ефективним документом профільного міністерства та Уряду під час прийняття різноманітних екологічних законопроектів та внесення на розгляд цільових програм загальнодержавного та регіонального значення. Варто відзначити доцільність використання аналітичної доповіді при поясненні доцільності прийняття певного адміністративного чи правового рішення, нормативно-правового акту та мінімізації потенційної критики щодо їх доцільності.

У подальших дослідженнях потрібно визначити можливість розробки алгоритму заміни Аналітичної доповіді на інший формат документу при відсутності можливості її складання без втрати якості змістовного наповнення.

Література

1. Андрієнко М. В., Шако В. С. Стан і проблеми функціонування системи моніторингу довкілля у сфері реалізації державної екологічної політики // Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 17. С. 75–81.
2. Антонюк У. В. Громадська екологічна діяльність як гарантія забезпечення екологічних прав в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. № 35. Частина 1. Том 2. С. 69–72.
3. Антонюк У. В. Правове забезпечення прав дітей у сфері охорони довкілля в Україні // Юридичний електронний науковий журнал. 2016. № 4. С. 83–85.
4. Верстяк А. В. Концептуальна модель комплексної системи еколого-економічного моніторингу // Науковий вісник Чернівецького університету. 2020. № 825. С. 69–74.
5. Закон України «Про Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. // ВВР України. 2019. № 16. Ст. 70.5.
6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <http://sfs.gov.ua/arhiv/podatкова-baza-do-nabrannyachinnosti-podatkovim-kodeksom/normativno-pravova-baza/zakoni-ukraini/arhivzakoniv-ukraini/zakoni-ukraini-za-1991-rik/60472.html>
7. Марова С. Екологічний моніторинг як інструмент прийняття управлінських рішень // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. Харків: Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2011. № 3 (7). С. 194–198.
8. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2018 році. URL: <https://cutt.ly/NQwtfbD>
9. Потапенко В. Г. Проблеми державної системи екологічного моніторингу в Україні та шляхи їх подолання. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua>

References

1. Andriienko M. V., Shako V. S. (2017) Stan i problemy funktsionuvannia systemy monitorynhu dovkillia u sferi realizatsii derzhavnoi ekolohichnoi polityky [Status and problems of the environmental monitoring system in the field of state environmental policy] Investytsii: praktyka ta dosvid. Vol. 17. PP. 75–81.
2. Antoniuk U. V. (2015) Hromadska ekolohichna diialnist yak harantii zabezpechennia ekolohichnykh prav v Ukraini [Public ecological activity as a guarantee of ensuring ecological rights in Ukraine] Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Vol. 35. Chastyna 1. Tom 2. PP. 69–72.
3. Antoniuk U. V. (2016) Pravove zabezpechennia prav ditei u sferi okhorony dovkillia v Ukraini [Legal support of children's rights in the field of environmental protection in Ukraine] Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal. Vol. 4. PP. 83–85.
4. Verstiak A. V. (2020) Kontseptualna model kompleksnoi systemy ekoloho-ekonomichnoho monitorynhu [Conceptual model of complex system of ecological and economic monitoring] Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Vol. 825. PP. 69–74.
5. Zakon Ukrainy «Pro Osnovni zasady (stratehiia) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku» (2019) [Law of Ukraine «On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030»] vid 28.02.2019 r. № 2697-VIII. VVR Ukrainy. Vol. 16. St. 70.5
6. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha» [Law of Ukraine «On Environmental Protection»]. URL: <http://sfs.gov.ua/arhiv/podatкова-baza-do-nabrannyachinnosti-podatkovim-kodeksom/normativno-pravova-baza/zakoni-ukraini/arhivzakoniv-ukraini/zakoni-ukraini-za-1991-rik/60472.html>
7. Marova S. (2011) Ekolohichnyi monitorynh yak instrument pryiniattia upravlinskykh rishen [Ecological monitoring as a tool for making management decisions] Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka: zbirnyk naukovykh prats Asotsiatsii doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnia. Kharkiv: Vyd-vo «DokNaukDerzhUpr», Vol. 3 (7). PP. 194–198.
8. Natsionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v Ukraini u 2018 rotsi [National report on the state of the environment in Ukraine in 2018]. URL: <https://cutt.ly/NQwtfbD>
9. Potapenko V. H. Problemy derzhavnoi systemy ekolohichnoho monitorynhu v Ukraini ta shliakhy yikh podolannia. Analitichna zapyska [Problems of the state system of ecological monitoring in Ukraine and ways of their overcoming]. URL: <http://www.niss.gov.ua>

Шматько Гліб Ілліч

*аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Шматько Глеб Ильич

*аспірант кафедры аграрного, земельного и экологического права
Национального университета «Одесская юридическая академия»*

Shmatko Hlib

*Post-Graduate Student of the Department of
Agrarian, Land and Environmental Law
National University «Odessa Law Academy»*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7433

СПЕЦИФІКА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ПІД ОБ'ЄКТАМИ ГІДРОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

СПЕЦИФИКА ПРАВОВОГО РЕЖИМА ЗЕМЕЛЬ ПОД ОБЪЕКТАМИ ГИДРОЭНЕРГЕТИКИ В УКРАИНЕ

SPECIFICS OF THE LEGAL REGIME OF LAND UNDER HYDROPOWER FACILITIES IN UKRAINE

Анотація. У науковій статті автором розглядається особливості правового режиму земель під об'єктами гідроенергетики. Автор аналізує також сутність та правову природу об'єктів гідроенергетики та правове регулювання за використанням земель гідроенергетики, піднімає проблему «подвійного правового режиму» цих земель. Також автор розкриває особливий специфічний зміст правових режимів земель через симбіоз законодавчих положень і звідси виокремлює нові специфічні правові режими, які змінюють юридичну природу «подвійного правового режиму» на «комплексну природу правового режиму» або український гідроенергетичний «квадріптіх» об'єктів правового регулювання. У статті піднімається проблема правової невизначеності терміну гідротехнічні споруди, яка вносить перепони до подальшого визначення змісту специфіки правового режиму цих інженерних споруд. Автором надається акцент на проблематику законодавчого регулювання, а саме Закону України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» і його відсильність до нормативних актів пов'язаного з ним законодавства регулюючого енергетичну сферу України. Автор пропонує вирішення зазначених висунутих проблем шляхом включення до законодавчого регулювання земель енергетики і водного фонду приписів пункту симбіозу взаємодії енергетичного об'єкту з водним у відповідності до охоронних та захисних вимог екологічного законодавства та державного контролю у цій сфері. Щодо об'єктів альтернативної енергетики розробити самостійний підрозділ у актах українського законодавства, закріпивши особливий правовий режим. Також здійснити закріплення унормованого поняття гідротехнічні споруди та загальний і спеціальний режим їхнього регулювання на законодавчому рівні, використовуючи технічні норми проектування інженерних споруд та ДБН як допоміжні.

Ключові слова: альтернативна енергетика, гідроенергетика, відновлювані джерела енергії, енергетичні споруди, об'єкт гідроенергетики, водні ресурси.

Аннотация. В данной статье автор рассматривает особенности правового режима земель под гидроэнергетическими объектами. Автор также анализирует сущность и правовую природу гидроэнергетических объектов, и правовое регулирование гидроэнергетического землепользования, обобщает проблему «двойного правового режима» этих земель. Автор также раскрывает специфику правового режима земель через симбиоз законодательных положений и тем самым закрепляет новые специфические правовые режимы, которые меняют правовую природу «вспомогательного правового режима» на «комплексный характер правового режима» или украинский гидроэнергетический «квадрант» объектов правового регулирования.

В статье представлена проблема правовой неопределенности термина гидротехнических сооружений, что создает препятствия для дальнейшего определения содержания специфики правового режима этих инженерных сооружений.

Автор останавливается на проблемах законодательного регулирования, а именно на Законе Украины «О землях энергетики и правовом режиме специальных зон энергетических объектов» и его силе к нормативным актам смежного законодательства, регулирующего энергетическую сферу Украины. Автор предлагает решить указанные проблемы путем включения в законодательное регулирование земель энергетического и водного фонда положения о симбиозе энергетических и водных объектов в соответствии с природоохранными и защитными требованиями экологического законодательства и государственного контроля в этой сфере. Об объектах альтернативной энергетики создать отдельный раздел в актах законодательства Украины, закрепив специальный правовой режим. Также закрепить на законодательном уровне условное понятие гидротехнических сооружений и общий и специальный режим их регулирования, используя технические нормы проектирования инженерных сооружений и ГСН как дополнительные.

Ключевые слова: альтернативная энергетика, гидроэнергетика, возобновляемые источники энергии, энергетические сооружения, объект гидроэнергетики, водные ресурсы.

Summary. In this article the author examines the peculiarities of the legal regime of lands under the hydro-energy objects. The author also analyzes the essence and the legal nature of hydroenergy objects and the legal regulation of hydroenergy land use, summarizes the problem of «secondary legal regime» of these lands. The author also reveals the specific nature of the legal regime of lands through the symbiosis of legislative provisions and thus consolidates the new specific legal regimes, which change the legal nature of the «subsidiary legal regime» to the «complex nature of the legal regime» or the Ukrainian hydro-energetic «quadrant» of the objects of legal regulation. The article presents the problem of legal ambiguity of the term of hydraulic engineering structures, which makes obstacles to the further determination of the content of the specificity of the legal regime of these engineering structures. The author focuses on the problems of legislative regulation, namely the Law of Ukraine «On Energy Land and Legal Regime of Special Zones of Energy Objects» and its strength to normative acts of the related legislation regulating the energy sphere of Ukraine. The author proposes to solve the above mentioned problems by means of inclusion to the legislative regulation of energy and water fund lands of a symbiosis clause between the energy and water objects in accordance with the environmental and protective requirements of environmental legislation and state control in this sphere. On the objects of alternative energy to create a separate section in the acts of the Ukrainian legislation, enshrining a special legal regime. Also to consolidate the conventional notion of hydraulic engineering structures and general and special regime of their regulation at the legislative level, using technical norms of engineering structures design and NBC as supplementary.

Key words: alternative energy, hydropower, renewable energy sources, energy facilities, hydropower facility, water resources.

Постановка проблеми та її актуальність. Сьогодні використання енергетичного потенціалу є одним із пріоритетних напрямів розвитку України. Особливо це вбачається із відновленням інтересу держави до галузі альтернативної енергетики. Доцільність вибору опрацювання цього напрямку з негативної сторони зумовили такі проблеми як: постійне зростання тарифів на електроенергію, сталий ріст цін на органічне паливо, застарілість технічного та законодавчого регулювання функціонування великих ГЕС та ГАЕС, існуючих малих гідроелектростанцій та гідроспоруд у цілому. Звідси впливає актуальність і важливість теоретичного огляду і аналізу вивчення проблематики правового регулювання земель гідроенергетики в Україні, яке зумовлене потребами практичного досвіду галузі та тримається пріоритетного фарватеру розвитку Української держави.

Метою запропонованої статті є спроба визначення специфічного правового режиму земельних ділянок під об'єктами гідроенергетики.

Окремі аспекти даної проблеми знайшли своє адекватне та ґрунтовне вирішення у працях українських науковців у галузі екологічного та земельного права Т.Є. Харитонової [7, с. 133], І.І. Каракаша [5; 6, с. 234], Шульга М.В. [4; 8, с. 116], та ін. Також у ході проведення наукового дослідження використовувались праці та матеріали таких вчених як: Алексеев С.С. [2, с. 185], Матузов М.І. [1, с. 17–18], Малько А.В. [3, с. 644–645], Соколова А.К. [15, с. 138].

Виклад основного матеріалу. Одними з ґрунтовних юридичних категорій у земельному праві України є поняття «правовий режим земель». Дана категорія має широке, усталене та спеціальне застосування у науці земельного права, але позбавлена законодавчого припису.

Визначаючи сутність та природу поняття «правовий режим земель», слід зупинитися на розумінні самого поняття «правовий режим».

Правовий режим як юридична категорія також утвердився у загальнотеоретичній юридичній

науці. Він визначається як особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні юридичних засобів і який створює бажаний соціальний стан та конкретний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [1, с. 17–18]; порядок регулювання, що виражений у комплексі правових засобів, які характеризують особливе поєднання дозволів, заборон, а також позитивних зобов'язань [2, с. 185]; специфічний вид правового регулювання, який знаходить своє вираження у своєрідному комплексі правових стимулів та правових обмежень [3, с. 644–645]; Зазначимо, що тривалий час на всіх етапах розвитку радянського законодавства і галузей правової науки щодо використання та охорони природних ресурсів усталено використовувалися терміни «правовий режим земель, правовий режим вод, правовий режим надр, правовий режим лісів» та ін., але зміст цих понять в літературі не розкривався [4, с. 252; 5].

По відношенню до всіх земель України поняття правового режиму застосовується головним чином при порівняльному співставленні правового режиму інших природних ресурсів, а також при виявленні та аналізі загальних рис правових режимів різних категорій та видів земель. При аналізі правового режиму земель окремих категорій слід виходити з того, що специфіка правового положення конкретної категорії залежить саме від основного цільового призначення земельної ділянки, переданої у власність або наданої в користування [6, с. 234].

Влучним є ствердження Харитонової Т.Є. щодо ст. 20 Земельного кодексу, де можна побачити підміну «цільового призначення земель» без зазначення «основного призначення земель» Авторка доводить, що поняття «основне цільове призначення» або «категорія земель» не можна ототожнювати із поняттям «цільове призначення», яке, на відміну від інших зазначених визначень, міститься у ст. 1 Закону України «Про землеустрій», відповідно до якої цільовим призначенням є «використання земельної ділянки за призначенням, визначеним на підставі документації із землеустрою у встановленому законодавством порядку [7, с. 133].

Також якщо аналізувати ст. 18 Земельного кодексу, то виникають питання, щодо пункту другого, де вказано, що категорії земель України мають «особливий правовий режим», але визначення цього словосполучення законодавець не наводить.

Слід погодитись з професором М.В. Шульгою, що правовий режим земель, які використо-

вуються в якості операційного просторового базису, суттєво відрізняються від правового режиму земель, які використовуються в якості засобу виробництва [8, с. 116].

Розглядаючи специфіку правового режиму земельних ділянок під об'єктами гідроенергетики України слід розглядати у симбіозі правове регулювання вищезазначених об'єктів на землях енергетики та водного фонду.

До спеціальних ознак земель енергетики належать:

- спрямованість — забезпечення сталого розвитку енергетичної галузі народного господарства України у поєднанні із гарантуванням енергетичної безпеки держави та охорони навколишнього природного середовища;
- спеціальний об'єктний склад, тобто об'єкти, для розміщення чи експлуатації яких надаються землі — об'єкти енергетики, перелік яких визначений галузевим (енергетичним) законодавством України;
- невичерпний перелік об'єктів енергетики;
- нормативна визначеність у спеціальному галузевому (енергетичному) законодавстві порядку набуття прав на землі енергетики;
- спеціальний порядок використання і охорони земель енергетики.

Усе вищенаведене скероване ЗУ «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів», але не досконало врегульовано. Закон доповнює об'єктами альтернативної енергетики у ст. 6 об'єкти енергетики, але відображає спеціальний режим відносно них, таким чином урівнюючи їх у статусі з іншими об'єктами, ст. 12 регулює режимні зони об'єктів гідроелектротехнічних споруд ділячи їх заборонені та контрольовані, а потім законодавець, прописуючи спеціальний характер енергетичних об'єктів та зон, говорить про загальний правовий режим енергетичних об'єктів, але ні слова про зазначені гідроелектротехнічні споруди. Таким чином, закон посилається на інші законодавчі акти, які деякою мірою недосконало регулюють зазначений правовий режим вказаних об'єктів [14].

Щодо земель водного фонду то відповідно до частини першої статті 58 ЗК України та статті 4 ВК України до земель водного фонду належать землі, зайняті: морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами; землі зайняті прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами

водних шляхів. Таким чином, до земель водного фонду України відносяться землі, на яких хоча й не розташовані об'єкти водного фонду, але за своїм призначенням вони сприяють функціонуванню і належній експлуатації об'єктів водного фонду, виконують певні захисні функції.

Чинним законодавством встановлено особливий правовий режим використання земель водного фонду. Статтею 59 ЗК України передбачено обмеження щодо набуття таких земель у приватну власність та встановлено можливість їх використання для визначених цілей на умовах оренди. Згідно з пунктом «д» частини четвертої статті 84 ЗК України землі водного фонду не можуть передаватися у приватну власність, крім випадків, передбачених законодавством [15, с. 138].

Переходячи безпосередньо до розгляду земельних ділянок під об'єктами гідроенергетики слід сказати, що чинне законодавство не містить окремого визначення об'єкта гідроенергетики. Такі об'єкти зазвичай розглядаються в складі загальної категорії «гідротехнічні споруди».

Відповідно до профільного ДБН В.2.4-3-2010 «Гідротехнічні споруди. Основні положення», гідротехнічні споруди — споруди, що підпадають під вплив водного середовища, призначені для використання і охорони водних ресурсів, а також для захисту від шкідливого впливу вод. Зазначений документ визначає, що греблі та дамби відносяться до категорії основних гідротехнічних споруд.

Згідно з Державним класифікатором будівель та споруд ДК 018-2000, дамби, зокрема, дамби гідроенергетичні, є інженерними водними спорудами, які відносяться до групи — порти, канали, греблі та інші водні споруди. Визначення термінів «гребля» та «дамба» із чітким розмежуванням їх цільового призначення та інженерного задуму наведено у ДСТУ 7501:2014 «Гідроелектростанції малі. Терміни та визначення понять», зокрема:

- 4.3.20 гідротехнічні споруди — інженерні споруди, призначені для використання природних водних ресурсів (грунтових вод, річок, озер, морів) або для запобігання шкідливій дії води на навколишнє середовище (розлив берегів, повені, селі);
- 4.3.25 гребля — гідротехнічна споруда, яка перегороджує русло річки для підняття рівня води;
- 4.3.29 дамба — гідротехнічна споруда для захисту території від паводків, спрямованого відхилення потоку води, відгородження штучних водойм і водотоків.

Наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 22.03.2010 р. № 76

«Про затвердження форми звітності № 1-ізт (річна) «Звіт про інженерний захист територій населених пунктів» та Інструкції щодо її заповнення» [9], зокрема: гребля — гідротехнічна споруда, що перегороджує русло річки, водотоку, болота з метою створення водосховища, регулювання рівня води водних об'єктів тощо; дамба — інженерна гідротехнічна споруда, призначена для: захисту від затоплення територій населених пунктів, прилеглих до водосховищ, річок, інших водних об'єктів; використання водних ресурсів; боротьби із шкідливою дією вод; захисту земель від водної та вітрової ерозії, інших негативних процесів, шляхом обвалування берегів водосховищ, річок, інших водних об'єктів.

Дані визначення представляють собою відкритий перелік об'єктів, що відносяться до гідротехнічних споруд. Узагальнюючими ознаками є функціональне призначення зазначених об'єктів і вид об'єкта — споруди.

В розумінні чинного законодавства України, греблі та дамби відносяться до нерухомого майна. В статті 181 Цивільного кодексу України наведено визначення нерухомої речі: до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Дане визначення є узагальненим та характеризує нерухоме майно за трьома основними ознаками, які повинні бути притаманні тому чи іншому об'єкту при визначенні його належності до нерухомого майна, а саме:

- розташування на земельній ділянці;
- переміщення неможливе без його знецінення;
- переміщення неможливе без зміни його призначення.

Виходячи із вищезазначених ознак, такі об'єкти як греблі та дамби відносяться до нерухомих речей, тобто є нерухомим майном. Згідно зі ст. 182 Цивільного кодексу України, право власності на нерухоме майно підлягає державній реєстрації [10].

Порядок проведення такої державної реєстрації встановлюється Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Державною реєстрацією прав на нерухоме майно — є офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення (а також переходу та припинення) прав на нерухоме майно, шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно+ [11].

Також, відповідно до Методичних рекомендацій стосовно об'єктів нерухомого майна, права

на які підлягають державній реєстрації, схвалені рішенням колегії Державної реєстраційної служби України від 11.12.2012 р., протокол № 3, до об'єктів нерухомого майна, права на які підлягають державній реєстрації, належать споруди (інженерні, гідротехнічні тощо) — земельні поліпшення, що не належать до будівель та приміщень, призначені для виконання спеціальних технічних функцій [12].

Відповідно до пункту «в» частини 1 статті 58 Земельного кодексу України, землі, зайняті, зокрема: гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них, належать до земель водного фонду. В частині 1 статті 59 Земельного кодексу України встановлено, що землі водного фонду можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності. Із статті 83 Земельного кодексу України вбачається, що у комунальній власності перебувають земельні ділянки, на яких розташовані будівлі, споруди, інші об'єкти нерухомого майна комунальної власності незалежно від місця їх розташування. Тобто, відповідно до вищевказаного, після набуття територіальною громадою права комунальної власності на ГТС, в тому числі на безхазяйні, до неї переходить право власності на земельну ділянку під такою ГТС [13].

Висновки. Підводячи підсумок щодо характерних рис правового режиму земель гідроенергетики, слід зазначити наступне. Особливості правового режиму земель, на яких розташовані об'єкти гідроенергетики, в цілому пов'язані з особливим правовим статусом гідротехнічних споруд, різновидом яких є такі об'єкти. Гідротехнічна споруда і земельна ділянка є самостійними об'єктами нерухомості, хоча і пов'язаними принципом єдності долі єдиного об'єкту нерухомості

Відповідно, до ключових особливостей правового режиму земель гідроенергетики можна віднести їх зв'язок з правовим статусом гідротехнічних споруд (до яких відносяться об'єкти гідроенергетики), їх обмеження в обороті, тісний зв'язок об'єкта гідроенергетики не тільки із земельною ділянкою, на якому він розташований, але і з відповідним водним об'єктом, особливості вибору земельної ділянки для подальшого розміщення на ньому об'єкта гідроенергетики, наявність подвійного контролю

з боку держави за такими об'єктами і, відповідно, побічно за земельними ділянками, на яких такі об'єкти розташовані.

Нормативне регулювання правового режиму земель гідроенергетики має низку специфічних рис. Правовий режим таких земель регулюється як земельним законодавством, так і законодавством, що регулює режим гідротехнічних споруд. Ця особливість була ще описана науковцями як «подвійний правовий режим».

Сформована в даний час проблема «подвійного правового режиму» земель, розташованих під об'єктами гідроенергетики, може бути вирішена шляхом доповнення чинного земельного законодавства розділом, який регулює особливості правового режиму земель під об'єктами гідроенергетики.

В Україні утворюється складна ситуація щодо регулювання правового режиму зазначених об'єктів. До подвійної природи правового режиму слід було б додати неврегульованість норм щодо об'єктів альтернативної енергетики та самих енергетичних об'єктів, пов'язаних с гідросферою, породжуючи ще два спеціальні правові режими. Тобто маємо унікальну ситуацію: з огляду на неузгодженість і анормованість законодавства в зазначеній сфері формується комплексний правовий режим або український гідроенергетичний квадрант.

Дану ситуацію слід вирішити включенням до законодавчого регулювання земель енергетики і водного фонду приписів пункту симбіозу взаємодії енергетичного об'єкту з водним у відповідності до охоронних та захисних вимог екологічного законодавства та державного контролю у цій сфері. Щодо об'єктів альтернативної енергетики розробити самостійний підрозділ у актах українського законодавства, закріпивши особливий правовий режим. Закріпити унормоване поняття гідротехнічні споруди та загальний і спеціальний режим їхнього регулювання на законодавчому рівні, використовуючи технічні норми проектування та ДБН як факультативні.

Дослідження здійснене у рамках виконання проекту «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання» за фінансової підтримки Національного фонду досліджень України (договір № 30/02/0360 від 28.04.2021 року).

Література

1. Матузов М.І. Правові режими: питання теорії практики. Правознавство. 1996. № 1. С. 17–18.
2. Алексеев С.С. Загальні дозволу і загальні заборони в радянському праві. М.: Юрид. літ. 1989. 286 с.
3. Малько А.В. Стимули і обмеження в праві. Теорія держави і права під ред. Н.І. Матузова і А.В. Малько. М.: Юристь, 1987. С. 634–646.
4. Земельне право України: Підручник / За ред. М.В. Шульги. К.: Юрінком Інтер, 2004.
5. Земельне право України: навч. посіб. / За ред. І.І. Каракаша і Т.Є. Харитоновой; Вид. 2-ге, перероб. і допов. Одеса: Юридична література, 2017. 588 с.
6. Природноресурсове право України: навч. посіб. / за ред. І.І. Каракаша та Харитоновой Т.Є. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Одеса, Видавничий дім «Гельветика», 2018. 566 с.
7. Харитонova Т.Є. До питання визначення цільового призначення земельної ділянки при укладанні договору емфітевзису. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право. 2014. Вип. 26. С. 132–136.
8. Шульга М.В. Науково–теоретичний аналіз правових режимів категорій земель, окрім земель сільськогосподарського призначення // Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: колективна монографія / відп. ред.: Т.Є. Харитонova, І.І. Каракаш. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 722 с.
9. Наказ Міністерства з питань житлово–комунального господарства України від 22.03.2010 р. № 76 «Про затвердження форми звітності № 1-іzt (річна) «Звіт про інженерний захист територій населених пунктів» та Інструкції щодо її заповнення»
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435–IV. URL: Цивільний кодекс України | від 16.01.2003 № 435-IV (rada.gov.ua)
11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року URL: — Режим доступу: Про державну реєстрацію речо... | від 01.07.2004 № 1952-IV (rada.gov.ua)
12. Методичні рекомендації стосовно документів, необхідних для проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Рішення колегії Державної реєстраційної служби України 11.12.2012, протокол № 3 URL: Методичні рекомендації стосовно докуме... | від 11.12.2012 (rada.gov.ua)
13. Земельний кодекс України: прийнятий Верхов. Радою України Закон від 25.10.2001 № 2768-III URL: Земельний кодекс України | від 25.10.2001 № 2768-III (rada.gov.ua)
14. Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів: Закон України від 09.07.2010 № 2480-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 1. Ст. 1.
15. Соколова А.К. Правові аспекти режиму земель водного фонду Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 1, т. 2. С. 136–140.

References

1. Matuzov M.I. Pravovi rezhymy: pytannja teoriji praktyky. Pravoznavstvo. 1996. # 1. S. 17–18.
2. Aleksjejev S.S. Zaghaljni dozvolu i zaghaljni zaborony v radjansjkomu pravi. M.: Juryd. lit. 1989. 286 s.
3. Maljko A.V. Stymuly i obmezhennja v pravi. Teorija derzhavy i prava pid red. N.I. Matuzova i A.V. Maljko. M.: Jurystj, 1987. S. 634–646.
4. Zemeljne pravo Ukrajinu: Pidručnyk / Za red. M.V. Shuljghy. K.: Jurinkom Inter, 2004.
5. Zemeljne pravo Ukrajinu: navch. posib. / Za red. I.I. Karakasha i T. Je. Kharytonovoji; Vyd. 2-ghe, pererob. i dopov. Odesa: Jurydychna literatura, 2017. 588 s.
6. Pryrodnoresursove pravo Ukrajinu: navch. posib. / za red. I.I. Karakasha ta Kharytonovoji T. Je. Vyd. 2-ghe, dopovn. i pererobl. Odesa, Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2018. 566 s.
7. Kharytonova T. Je. Do pytannja vyznachennja ciljovogho pryznachennja zemelnoji diljanky pry ukladanni dogovorov emfitevzysu. Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionaljnogho universytetu. Ser.: Pravo. 2014. Vyp. 26. S. 132–136.
8. Shuljgha M.V. Naukovo–teoretychnyj analiz pravovykh rezhymiv kateghorij zemelj, okrim zemelj siljsjkooghospodarsjkoogh pryznachennja // Aktualjni problemy pravovogho reghuljuvannja aghrarnykh, zemeljnykh, ekologhichnykh ta pryrodoresursnykh vidnosyn v ukrajini: kolektyvna monoghrafija / vidp. red.: T. Je. Kharytonova, I.I. Karakash. Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2018. 722 s.
9. Nakaz Ministerstva z pytanj zhytlovo–komunaljnogho ghospodarstva Ukrajinu vid 22.03.2010 r. # 76 «Pro zatverdzhennja formy zvitnosti # 1-izt (richna) «Zvit pro inzhenernyj zakhyst terytorij naselenykh punktiv» ta Instrukciji shhodo jiji zapovnennja»

10. Cyviljnyj kodeks Ukrajinny vid 16.01.2003 # 435-IV. URL: Cyviljnyj kodeks Ukrajinny | vid 16.01.2003 # 435-IV (rada.gov.ua)
11. Pro derzhavnu rejestraciju rechovykh prav na nerukhome majno ta jikh obtjazhenj: Zakon Ukrajinny vid 1 lypnja 2004 roku. URL: Pro derzhavnu rejestraciju recho... | vid 01.07.2004 # 1952-IV (rada.gov.ua)
12. Metodychni rekomendaciji stosovno dokumentiv, neobkhidnykh dlja provedennja derzhavnoji rejestraciji rechovykh prav na nerukhome majno ta jikh obtjazhenj: Rishennja koleghiji Derzhavnoji rejestracijnoji sluzhby Ukrajinny 11.12.2012, protokol # 3. URL: Metodychni rekomendaciji stosovno dokume... | vid 11.12.2012 (rada.gov.ua)
13. Zemeljnyj kodeks Ukrajinny: pryjnjatyj Verkhov. Radoju Ukrajinny Zakon vid 25.10.2001 # 2768-III. URL: Zemeljnyj kodeks Ukrajinny | vid 25.10.2001 # 2768-III (rada.gov.ua)
14. Pro zemli energhetyky ta pravovyj rezhym specialjnykh zon energhetychnykh ob'ektiv: Zakon Ukrajinny vid 09.07.2010 # 2480-VI // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinny. 2011. # 1. St. 1.
15. Sokolova A.K. Pravovi aspekty rezhymu zemelj vodnogho fondu Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzhavnogho universytetu. Serija: Jurydychni nauky. 2015. Vyp. 1, t. 2. S. 136–140.

Сон Софія Сергіївна
*старший викладач кафедри конституційного права
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Сон София Сергеевна
*старший преподаватель кафедры конституционного права
Национальный университет «Одесская юридическая академия»*

Son Sofiia
*Senior Lecturer of the Department of Constitutional Law
National University «Odessa Law Academy»*
ORCID: 0000-0002-9860-558X

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7439

**ТЕОРЕТИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ
ПОНЯТТЯ «ВИБОРЧА СИСТЕМА»**
**ТЕОРЕТИКО-СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
ПОНЯТИЯ «ИЗБИРАТЕЛЬНАЯ СИСТЕМА»**
**COMPARATIVE THEORETICAL ANALYSIS
OF THE ELECTORAL SYSTEM CONCEPT**

Анотація. У статті здійснено критичний аналіз існуючих визначень поняття «виборча система». Розглянуто концепцію її тлумачення у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні виборча система – це впорядковані суспільні відносини, пов'язані з виборами органів публічної влади, що становлять порядок виборів, які регулюються в основному конституційним правом та деякими корпоративними нормами громадських об'єднань, що беруть участь у виборах (статуту та інші документи політичних партій), звичаями та традиціями, нормами політичної моралі, етики. У вузькому значенні виборча система – це спосіб розподілення депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців чи інших уповноважених осіб.

Виокремлено три основних підходи щодо визначення виборчої системи – соціологічний, нормативний та системний та риси, що найбільш притаманні ним. Відповідно до соціологічного підходу, виборча система – це сукупність виборчих відносин, тобто соціальні відносини, пов'язані з організацією та підготовкою виборів, з голосуванням та визначенням результатів голосування, можливо, з судовим контролем за результатами виборів. У цьому сенсі виборча система відрізняється в кожній країні, що обумовлено не лише політичною ситуацією в тій чи іншій країні, але й економічними, історичними та релігійними відносинами тощо. У рамках нормативного підходу виборча система розглядається як сукупність норм, що регулюють поведінку суб'єктів виборчих відносин. При визначенні виборчої системи з позицій системного підходу увага акцентується на її розумінні як сукупності взаємопов'язаних інститутів та структур виборчого законодавства, зміна одного з яких спричиняє зміну усієї системи.

Аргументовано, що форма виборчої системи значною мірою є результатом гри інтересів політичних партій. Виборчі системи повинні бути адаптовані до умов та потреб певної країни. Їх характер може бути результатом традицій (наприклад, Великобританії), історичного досвіду (наприклад, Німеччина) або культурного та етнічного різноманіття.

Ключові слова: виборче право, виборча система, представницькі органи влади, соціологічний підхід, нормативний підхід, системний підхід.

Аннотация. В статье осуществлен критический анализ определенных понятия «избирательная система». Рассмотрена концепция ее толкования в широком и узком смысле. В широком смысле избирательная система – это упорядоченные общественные отношения, связанные с выборами органов публичной власти, которые регулируются в основном

конституційним правом і некоторими корпоративними нормами суспільних об'єдинень, учасників у виборах (устави і інші документи політичних партій), звичаями і традиціями, нормами політичної моралі, етики. В вузькому сенсі виборча система — це спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами в залежності від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб.

Виділено три основних підходи до визначення виборчої системи — соціологічний, нормативний, системний, а також риси, найбільш їм притаманні. Згідно з соціологічним підходом, виборча система — це сукупність виборчих відносин, тобто соціальні відносини, пов'язані з організацією і підготовкою виборів, з голосуванням і визначенням результатів голосування, а також судовим контролем за результатами виборів. В цьому сенсі виборча система відрізняється в кожній країні, що обумовлено не тільки політичною ситуацією в тій або іншій країні, але й економічними, історичними і релігійними відносинами і ін. В межах нормативного підходу виборча система розглядається як сукупність норм, що регулюють поведінку суб'єктів виборчих відносин. При визначенні виборчої системи з позицій системного підходу акцентується увага на її розумінні як сукупності взаємопов'язаних інститутів і структур виборчого законодавства, зміна одного з яких тягне за собою зміну всієї системи.

Аргументовано, що форма виборчої системи в значительній мірі є результатом гри інтересів політичних партій. Виборчі системи повинні бути адаптовані до умов і потреб певної країни. Їх характер може бути результатом традицій (наприклад, Великобританія), історичного досвіду (наприклад, Німеччина) або культурного і етнічного різноманіття.

Ключові слова: виборче право, виборча система, представницькі органи влади, соціологічний підхід, нормативний підхід, системний підхід.

Summary. The article provides critical analysis of the existing definitions of an electoral system. The broad and narrow meanings of the concept have been analyzed. In its broader meaning an electoral system comprises regulated social relations dealing with elections to public authority bodies. The election process is regulated mainly by Constitutional law and some corporate norms of civil associations, taking part in the elections (by-laws and other party documents), customs, traditions, norms of political ethics. In its narrow meaning an electoral system is the means of distributing mandates among the candidates, depending on the voting results.

The author defines three approaches to an electoral system and their characteristics: sociological, normative and systematic. According to the sociological approach the electoral system is a composition of social relations dealing with the organization of voting and counting the votes with possible judicial control. In this sense each country has its own electoral system, conditioned by the current political situation, economic, historical, religious relations, etc.

Within the frame of normative approach, an electoral system is a system of norms, regulating the behavior of the election relations subjects. Systematic approach emphasizes the system of institutions and structures of Election law. The author points out that electoral system to a great extent is the result of political parties' interests. Electoral systems should be adapted to the conditions and needs of certain countries. It may be the result of traditions (the United Kingdom), historical experience (Germany) or cultural and ethnic diversity.

Key words: election law, electoral system, representative power bodies, sociological approach, normative approach, systematic approach.

Постановка проблеми. Загальні, вільні, рівні вибори — одна з найважливіших ознак сучасної демократичної держави. Вони є найбільш цивілізованим способом боротьби за владу та її зміни, саме вибори забезпечують легітимність уряду та політичну діяльність держави в цілому, а також є показником реалізації основних прав і свобод. В умовах представницької демократії особи можуть брати участь у виборах двома способами: шляхом голосування та шляхом висунення в якості кандидатів. Для дослідження виборів, як важливої складової демократії, необхідно охарактеризувати категоріально-понятійну систему, яку вони

утворюють, зокрема поняття виборчої системи, що є одним із основоположних її елементів.

Стан дослідження проблеми. Теоретико-правовому аналізу виборів та виборчих систем, а також проблемам розробки та уточнення категоріально-понятійного характеру при розгляді цих питань, присвячено значну кількість наукових публікацій українських та зарубіжних вчених, серед яких М. В. Афанасьєва [1], С. В. Батура [2], К. Жемчужникова [3], І. І. Климкова та М. А. Остапенко [4], В. В. Маклаков [5], У. І. Мовчан [6], В. Ф. Нестерович [7], А. Рейнольдс та Б. Рейлі [8], Б. А. С. Шмат [9], С. Д. Шмид [10] та ін. Оновлення

виборчого законодавства України та розширення методологічного інструментарію сучасного конституційного права потребує модернізації категоріально-понятійної системи дослідження виборчих процесів, що пояснює підвищений науковий інтерес до цієї проблеми.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є критичний аналіз існуючих визначень поняття «виборча система». Для досягнення поставленої мети були поставлені наступні завдання: 1) розглянути основні теоретико-методологічні підходи щодо розуміння поняття «виборча система»; 2) визначити найхарактерніші риси основних типів виборчих систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. 1. Виборча система як предмет наукових дискусій. Держава — складна інституційна система, яка складається з декількох підсистем, однією з яких є виборча система. Іноді представники української політологічної науки використовують поняття «електоральна система» [6; 9], що обумовлено процесом включення у вітчизняну терміносистему, що характеризує виборчі процеси, англійської термінології, зокрема «electoral system». В.Ф. Нестерович наголошує на тому, що «поняття «виборча система» є більш усталеною категорією у вітчизняній юридичній термінології, оскільки вона вже давно використовується у чинному законодавстві України та має домінуюче вживання у науково-експертному середовищі» [7, с. 427]. Важливим є розрізнення понять «виборча система» та «система виборчого права», оскільки останнє відображає «внутрішню структуру виборчого права, а перше — засади та порядок проведення виборів чи спосіб переведення результатів голосування виборців у мандати» [7, с. 427].

Усталеним у юридичній науці є розгляд виборчої системи у широкому та вузькому сенсах. Відповідно до вузького підходу, виборча система розуміється як законодавчо встановлений спосіб визначення результатів голосування і порядок розподілу мандатів між партіями або кандидатами [5, с. 63]. У рамках широкого підходу виборча система розглядається не лише як «сукупність законодавчо визначених правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування», але й як «інституціональний простір, в якому перебувають суб'єкти виборчого процесу — політичні сили, держава, електорат, а також інформаційно-комунікативна система, яка забезпечує взаємозв'язок між ними» [4, с. 60, 65].

У довідкових виданнях містяться здебільшого визначення виборчої системи відповідно до її широ-

кого розуміння як «порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, органів місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав» [11, с. 79]. Також надається її визначення у двох значеннях: як «сукупність суспільних відносин, пов'язаних з порядком обрання представницьких органів влади» (широке значення), при цьому спостерігається її ототожнення із поняттям виборчого права); як «порядок визначення результатів виборів» (вузьке значення), при цьому наголошується на поділі цих систем на мажоритарні, пропорційні та змішані [12].

С.В. Батура в залежності від політико-правових чинників формування виборчих систем, виокремлює поняття «демократична виборча система» як такої, що «функціонує в межах демократичного політичного режиму, і побудована відповідно до вимог її представницького характеру, державної влади, виборності влади, плюралізму та свободи політичної діяльності, верховенства права, рівності та невід'ємності громадянського права на владу» [2, с. 13]. У контексті виокремлення поняття демократичної виборчої системи, що співвідноситься із поняття виборчої системи як часткове та загальне, доречно зупинитися на індексах демократії, що є інструментами відстеження процесів демократизації та мають різну методичку розрахунку. Так, такі індекси можуть бути згруповані у дві великі групи: одні оцінюють якість демократії, інші — різновиди демократії. Також є такі підходи до вимірювання демократичних процесів, які виявляють відмінності між усталеними демократіями та їх демократичною якістю. Існують індекси виборчого права, які вимірюють фактичну залученість дорослих громадян лише до національних виборів [10].

Деякі сучасні науковці-конституціоналісти вказують на недосконалість усталеного розуміння виборчої системи з позицій її широкого та вузького тлумачення. Так, М.В. Афанасьєва, ґрунтуючись на технологічному та синергетичному підходах розглядає її як «політико-правовий інститут, який забезпечує реалізацію виборчих прав громадян, формування владних виборчих органів та певний тип організації публічної влади через сукупність відносно самостійних, але взаємообумовлених та взаємодіючих в межах виборчого процесу, конституційно-правових технологій (способів, прийомів, методів, критеріїв) балотування кандидатів на виборні посади, голосування виборців, підрахунку голосів та встановлення результатів виборів» [1, с. 325].

Поняття виборчої системи може мати різне тлумачення в залежності від специфіки науки,

в рамках якої вона розглядається, а також від домінування певних методологічних підходів соціологічного, нормативного, системного. Соціологічний підхід базується на розумінні виборчої системи як сукупності суспільних відносин, пов'язаних з організацією та підготовкою виборів, з голосуванням та визначенням результатів голосування. Він є характерним для політологічної та соціологічної наук, не так давно на перетині цих галузей наукових знань виокремилася політична соціологія. У рамках нормативного підходу виборча система являє собою сукупність норм, що регулюють поведінку суб'єктів виборчих відносин, при цьому ці норми можуть бути закріплені не лише у нормативно-правових актах. Закон про вибори — це сукупність положень, що регулюють спосіб проведення виборів з особливим акцентом на методи підрахунку голосів. Слід мати на увазі, що законодавство про вибори включає не лише закони, що безпосередньо регламентують виборчий процес, наприклад, Виборчий кодекс України, але й ті, що забезпечують реалізацію виборчих прав громадян, зокрема про інформацію, громадські організації, політичні партії, свободу слова тощо. Системний підхід до розуміння виборчої системи зосереджує увагу на сукупності взаємопов'язаних інститутів та структур, пов'язаних з виборчим процесом, зміна одного з яких спричиняє зміну усієї системи.

2. Типологія виборчих систем. У світі існує велика кількість виборчих систем, і навіть всередині окремих країн можна знайти різні виборчі системи в різних регіонах та на різних рівнях влади. Один і той же тип виборчої системи не функціонує однаково в різних країнах, що обумовлено соціально-політичним контекстом, у якому діє виборча система, ідеологічною структурою відповідного суспільства, релігійними, етнічними, регіональними, мовними та іншими чинниками. Так, виборча система Індії поєднує в собі, в залежності від рівня виборів, дві найбільш поширені моделі — мажоритарну і пропорційну. Мажоритарна виборча система застосовується на федеральному рівні при проведенні парламентських виборів до нижньої палати, а також на місцевому рівні державної влади, а пропорційна виборча система — при формуванні верхньої палати парламенту. Важливо зазначити, що соціально-політичні фактори, які відрізняють одне суспільство від іншого, не є незмінними, вони з часом еволюціонують.

Основними типами виборчих систем є мажоритарний, пропорційний та змішаний. Мажоритарна — найдавніша серед виборчих систем. Її назва походить від французького слова «majorité», що

означає «більшість». Мажоритарна виборча система передбачає, що переможцем стає кандидат (за партійний список чи самовисуванець), який набрав більшість голосів від кількості виборців, які брали участь у голосуванні у межах виборчого округу. Нині цей тип виборчої системи тісно пов'язана з англійською традицією і широко використовується в англосаксонських країнах, наприклад, США, Великобританії, Канаді, при цьому він функціонує у Франції, яка відноситься до правових систем континентального типу. Пропорційна виборча система передбачає таку процедуру визначення результатів голосування, коли депутатські мандати розподіляються пропорційно до числа визнаних дійсними голосів виборців, поданих за різними партійними списками кандидатів. Найхарактерніші риси цього типу виборчих систем: голосування відбувається не за конкретних кандидатів, а за партії, партійні блоки; місця між партіями розподіляються в залежності від виборчих квот. Після Першої світової війни пропорційні системи представництва були запроваджені майже в усіх країнах континентальної Європи та Латинської Америки. Змішана виборча система поєднує елементи мажоритарної та пропорційної систем. Класичним прикладом змішаної виборчої системи є Німеччина, де половина депутатів парламенту обирається за партійними списками, а інша — за мажоритарною системою. Кожна виборча система має як переваги, так і недоліки перед іншою.

Автори посібника «Концепція виборчих систем» Міжнародного інституту демократії та підтримки виборів (IDEA) поділяють усі виборчі системи на три великі сім'ї — мажоритарну, пропорційну та змішану, які, у свою чергу, поділено на дев'ять підгруп. Наприклад, мажоритарна сім'я поділяється на такі групи виборчих систем в залежності від способу підрахунку голосів та територіальних меж: а) відносна більшість в одномандатних округах (наприклад, Великобританія, Канада, Індія); б) абсолютна більшість в одномандатних округах (наприклад, Франція); відносна більшість у багатомандатних округах (наприклад, Палестина, Лаос, Таїланд); г) багатомандатне голосування більшості за партійними списками; д) альтернативне голосування (наприклад, Австралія, Папуа-Нова Гвінея) [8, с. 18].

Еволюція виборчої системи України відображена у двадцяти трьох загальнонаціональних виборчих кампаніях, на яких обирали президентів, депутатів парламенту, депутатів місцевого рівня. З 1993 р. по 1997 р. усі види виборів відбувалися за мажоритарною системою абсолютної більшості. У 1997

р. законом «Про вибори народних депутатів» вперше була запроваджена паралельна мажоритарно-пропорційна виборча система, законом 2004 р. парламентські вибори відбувалися за принципами пропорційної виборчої системи із закритими списками, у 2011 р. було повернуто мажоритарно-пропорційну виборчу систему. Президентські вибори завжди відбувалися за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості [3]. Нині в Україні також функціонує змішана система виборів. Виборчий кодекс України, який набув чинності у 2020 р., визначає застосування типу виборчої системи відповідно до типу виборів: президентських, парламентських чи місцевих. Так, президентські вибори, відповідно до ст. 74, відбуваються за мажоритарною системою абсолютної більшості; парламентські вибори, відповідно до ст. 133, відбуваються «на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів»; місцеві вибори, відповідно до ст. 192, «з кількістю виборців до 10 тис. проводяться за мажоритарною системою відносної більшості, у той час як місцеві вибори у територіальних громадах з кількістю виборців 10 тис. і більше проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій» [13].

Висновки. Виокремлено три основних підходи щодо визначення виборчої системи — соціологіч-

ний, нормативний та системний та риси, що найбільш притаманні ним. Відповідно до соціологічного підходу, виборча система — це сукупність виборчих відносин, тобто соціальні відносини, пов'язані з організацією та підготовкою виборів, з голосуванням та визначенням результатів голосування, можливо, з судовим контролем за результатами виборів. У цьому сенсі виборча система відрізняється в кожній країні, що обумовлено не лише політичною ситуацією в тій чи іншій країні, але й економічними, історичними та релігійними відносинами тощо. У рамках нормативного підходу виборча система розглядається як сукупність норм, що регулюють поведінку суб'єктів виборчих відносин. При визначенні виборчої системи з позицій системного підходу увага акцентується на її розумінні як сукупності взаємопов'язаних інститутів та структур, що мають відношення до проведення виборів, зміна одного з яких спричиняє зміну усієї системи.

Тип виборчої системи значною мірою є результатом консенсусу між інтересами суб'єктів політичних відносин, держави та громадянським суспільством. Виборчі системи повинні бути адаптовані до умов та потреб певної країни, їх характер може бути результатом традицій (наприклад, Великобританії), історичного досвіду (наприклад, Німеччина) або культурного та етнічного різноманіття.

Література

1. Афанасьєва М. В. Поняття «виборча система»: вітчизняний та зарубіжний досвід. Митна справа. 2012. № 2, ч. 2, кн. 2. С. 318–327.
2. Батура С. В. Теоретико-правові засади виборчих систем України та Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 20 с.
3. Жемчужникова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні. URL: https://www.opora.ua.org/news/vybory/election_history/22821-istoriia-vivoriv-viborchi-sistemi-v-ukrayini
4. Климкова І. І., Остапенко М. А. Вибори і виборчі системи: навч. посібник. Київ: Персонал, 2011. 160 с.
5. Сравнительное избирательное право: учеб. пособие / науч. ред. В. В. Маклаков. Москва: Норма, 2003. 208 с.
6. Мовчан У. І. Електоральна система в поділених суспільствах: досвід для України. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Питання політології. 2010. № 912. С. 128–134.
7. Нестерович В. Ф. Виборче право України: підручник. Київ: Ліра-К, 2017. 504 с.
8. Reynolds A., Reilly B. La conception des Systemes Électorales. Un manuel de International IDEA (Institut International pour la Démocratie et l'Assistance Électorale). Stockholm 2002. 172 p. URL: <http://www.eods.eu/library/IDEA.Electoral%20Systems%20Design%20FR.pdf>
9. Шмат А. С. Електоральна система у політичному полі держави. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Питання політології. 2013. № 1073. С. 53–58.
10. Schmid S. D., Piccoli L. & Arrighi, J. T. Non-universal suffrage: measuring electoral inclusion in contemporary democracies. Eur Polit Sci. 2019. № 18. P. 695–713. <https://doi.org/10.1057/s41304-019-00202-8>
11. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юрид. думка, 2007. 992 с.
12. Глосарій з конституційного права зарубіжних країн. URL: https://studme.com.ua/132903054483/pravo/glossariy_konstitutsionomu_pravu_zarubezhnyh_stran.htm

13. Виборчий кодекс України: прийнятий Законом України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>

References

1. Afanasieva M. V. Poniattia «vyborcha systema»: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [The concept of «electoral system»: domestic and foreign experience]. *Mytna sprava*. 2012. № 2, ch. 2, kn. 2. P. 318–327. [in Ukrainian]
2. Batura S. V. Teoretyko-pravovi zasady vyborchikh system Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialno-pravovyi analiz [Theoretical and legal principles of the electoral systems of Ukraine and the European Union: a comparative legal analysis]: avtoref. dys.. ... kand.. yuryd nauk: 12.00.01. Kyiv, 2015. 20 p. [in Ukrainian]
3. Zhemchuzhnykova K. Istoriia vyboriv: vyborchi systemy v Ukraini [History of elections: electoral systems in Ukraine]. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/election_history/22821-istoriia-vyboriv-vyborchi-sistemi-v-ukrayini [in Ukrainian]
4. Klymkova I. I., Ostapenko M. A. Vybory i vyborchi systemy [Elections and electoral systems]: navch. posibnyk. Kyiv: Personal, 2011. 160 p. [in Ukrainian]
5. Sravnitelnoye izbiratelnoye pravo [Comparative Election of Law]: ucheb. posobiye / nauch. red. V. V. Maklakov. Moskva: Norma, 2003. 208 p. [in Russian].
6. Movchan U. I. Elektoralna systema v podilenykh suspilstvakh: dosvid dlia Ukrainy [Electoral system in divided societies: experience for Ukraine]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Pytannia politolohii*. 2010. № 912. P. 128–134. [in Ukrainian]
7. Nesterovych V. F. Elektoralna systema u politychnomu poli derzhavy [Election Law of Ukraine]: pidruchnyk. Kyiv: Lira-K, 2017. 504 p. [in Ukrainian]
8. Reynolds A., Reilly B. La conception des Systemes Électoraux. Un manuel de International IDEA (Institut International pour la Démocratie et l'Assistance Électorale). Stockholm 2002. 172 p. URL: <http://www.eods.eu/library/IDEA.Electoral%20Systems%20Design%20FR.pdf>
9. Shmat A. S. Elektoralna systema u politychnomu poli derzhavy [Electoral system in the political field of the state]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Pytannia politolohii*. 2013. № 1073. P. 53–58. [in Ukrainian]
10. Schmid, S. D, Piccoli L., Arrighi, J. T. Non-universal suffrage: measuring electoral inclusion in contemporary democracies. *Eur Polit Sci*. 2019. № 18. P. 695–713. <https://doi.org/10.1057/s41304-019-00202-8>
11. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk [Large encyclopedic legal dictionary] / za red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv: Yuryd. dumka, 2007. 992 p. [in Ukrainian]
12. Hlosarii z konstytutsiinoho prava zarubizhnykh krain [Glossary on the constitutional law of foreign countries]. URL: https://studme.com.ua/132903054483/pravo/glossariy_konstitutsionnomu_pravu_zarubezhnyh_stran.htm [in Ukrainian]
13. Vyborchyi kodeks Ukrainy [Electoral Code of Ukraine]: pryiniaty Zakonom Ukrainy vid 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> [in Ukrainian]

УДК 343.8-053.6

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Лубенець Ірина Григорівна

*кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень
та проблем запобігання злочинності*

Державний науково-дослідний інститут МВС України

Лубенец Ирина Григорьевна

*кандидат юридических наук, ведущий научный сотрудник
научно-исследовательской лаборатории криминологических исследований
и проблем предупреждения преступности*

Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины

Lubenets Iryna

Candidate of Legal Sciences, Leading Researcher

Research Lab for Criminological Research and Crime Prevention Issues

State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

ORCID: 0000-0003-2597-0356

Наумова Ірина Вячеславівна

*старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень
та проблем запобігання злочинності*

Державний науково-дослідний інститут МВС України

Наумова Ирина Вячеславовна

*старший научный сотрудник
научно-исследовательской лаборатории криминологических исследований
и проблем предупреждения преступности*

Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины

Naumova Iryna

Senior Researcher

Research Lab for Criminological Research and Crime Prevention Issues

State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

ORCID: 0000-0002-6643-0375

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7421

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ ЗА ПЕРІОД 2005–2020 рр.

АНАЛИЗ ПРАКТИКИ НАЗНАЧЕНИЯ УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ЗА ПЕРИОД 2005–2020 гг.

ANALYSIS OF PRACTICE OF SETTING OF CRIMINAL PUNISHMENT MINOR FOR PERIOD 2005–2020 yy.

Анотація. Процеси, що відбуваються останнім часом в українському суспільстві, вкрай негативно позначаються на формуванні молодого покоління та часто стають чинниками вчинення правопорушень. Злочинність неповнолітніх є своєрідним відображенням загальної ситуації в країні та показником рівня моральності суспільства. З одного боку вона є похідною, а з іншого – складовою частиною суспільства.

У статті розглянуто та проаналізовано практику кримінального покарання неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення в Україні у 2005–2020 рр. на основі відповідних звітів Державної судової адміністрації України.

Встановлено, що протягом 2005–2020 рр. спостерігалася тенденція переважного зниження чисельності неповнолітніх осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили, що обумовлено погіршенням в Україні ситуації з розкриттям злочинів і, відповідно, зменшенням кількості виявлених злочинців, у тому числі й неповнолітніх.

У статті досліджено дві великі групи засуджених неповнолітніх: осіб, до яких застосовано різні міри покарання, та тих, яких було звільнено від покарання; проаналізовано розподіл осіб неповнолітнього віку за видом призначеного їм основного покарання протягом аналізованого періоду. З'ясовано, що основним видом кримінального покарання неповнолітніх в Україні протягом більшої частини розглядуваного періоду було позбавлення волі на певний строк, тобто примусова ізоляція неповнолітнього засудженого та поміщення його на певний строк до спеціальної установи – виховної колонії.

Автори дійшли висновку, що однією з проблем правосуддя щодо неповнолітніх є обмеженість видів покарань, які можуть застосовуватись судами, особливо для осіб у віці 14–16 років. Отже, забезпечити принцип індивідуалізації покарання можливо лише за умови розширення кола видів покарання, які можна застосувати до неповнолітніх.

Ключові слова: звільнення, кримінальне покарання, кримінальне провадження, неповнолітні, позбавлення волі, суд.

Аннотация. Процессы, происходящие в последнее время в украинском обществе, крайне негативно сказываются на формировании молодого поколения и часто становятся факторами совершения правонарушений. Преступность несовершеннолетних является своеобразным отражением общей ситуации в стране и показателем уровня нравственности общества. С одной стороны она является производной, а с другой – частью общества.

В статье рассмотрены и проанализированы практику уголовного наказания несовершеннолетних, совершивших уголовные преступления в Украине в 2005–2020 гг. на основе соответствующих отчетов Государственной судебной администрации Украины.

Установлено, что в течение 2005–2020 гг. наблюдалась тенденция преимущественного снижения численности несовершеннолетних, приговоры (постановления) по которым вступили в законную силу, что обусловлено ухудшением в Украине ситуации с раскрытием преступлений и, соответственно, уменьшением количества выявленных преступников, в том числе и несовершеннолетних.

В статье исследованы две большие группы осужденных несовершеннолетних: лиц, к которым применены различные меры наказания, и тех, которые были освобождены от наказания; проанализировано распределение лиц несовершеннолетнего возраста по виду назначенного им основного наказания в течение рассматриваемого периода. Установлено, что основным видом уголовного наказания несовершеннолетних в Украине на протяжении большей части рассматриваемого периода было лишение свободы на определенный срок, то есть принудительная изоляция несовершеннолетнего осужденного и помещения его на определенный срок в специальное учреждение – воспитательную колонию.

Авторы пришли к выводу, что одной из проблем правосудия в отношении несовершеннолетних является ограниченность видов наказаний, которые могут применяться судами, особенно для лиц в возрасте 14–16 лет. Следовательно, обеспечить принцип индивидуализации наказания возможно только при условии расширения круга видов наказания, которые можно применить к несовершеннолетним.

Ключевые слова: освобождение, уголовное наказание, уголовное производство, несовершеннолетние, лишение свободы, суд.

Summary. Recent processes in Ukrainian society have an extremely negative impact on the formation of the younger generation and often become a factor in the commission of offenses. Juvenile delinquency is a kind of reflection of the general situation in the country and an indicator of the level of morality of society. On the one hand, it is a derivative, and on the other – an integral part of society.

The article considers and analyzes the practice of criminal punishment of juveniles who committed criminal offenses in Ukraine in 2005–2020 on the basis of relevant reports of the State Judicial Administration of Ukraine.

It is established that during 2005–2020 there was a tendency of predominant decrease in the number of minors whose sentences (resolutions) came into force due to the deterioration of the situation in Ukraine with the detection of crimes and, accordingly, a decrease in the number of detected criminals, including minors.

The article examines two large groups of convicted juveniles: persons who have been subjected to various measures of punishment, and those who have been released from punishment; the distribution of juveniles by the type of the main punishment imposed on them during the analyzed period is analyzed. It was found that the main type of criminal punishment of juveniles in Ukraine for most of the period under consideration was imprisonment for a certain period, ie forced isolation of a juvenile convict and his placement for a certain period in a special institution – an educational colony.

The authors conclude that one of the problems of juvenile justice is the limited type of punishment that can be applied by courts, especially for persons aged 14–16. Therefore, it is possible to ensure the principle of individualization of punishment only if the range of types of punishment that can be applied to juveniles is expanded.

Key words: release, criminal punishment, criminal proceedings, minors, imprisonment, court.

Постановка проблеми. Не зважаючи на поступове скорочення, кримінальна протиправність неповнолітніх залишається суттєвою проблемою сучасної України. Враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, закон, по-перше, забезпечує їх посилену кримінально-правову охорону, по-друге, передбачає особливості притягнення їх до відповідальності, звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання і його відбування. Ця позиція базується на міжнародно-правових актах, зокрема Декларації прав дитини, у преамбулі якої зазначається, що неповнолітні, у зв'язку з їх фізичною і розумовою незрілістю, потребують спеціальної охорони і захисту, включаючи належний правовий захист [1].

В чинному Кримінальному кодексі України (ділі КК) виділено окремий розділ (XV), присвячений особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх [2]. Встановлюючи ці особливості законодавець виходив з того, що норми даного розділу повинні сприяти врахуванню вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку неповнолітніх, які вчинили злочин.

Необхідність виокремлення спеціальних норм про кримінальну відповідальність неповнолітніх обумовлена принципами справедливості, гуманізму, економії кримінальної репресії. Особливості психології неповнолітніх, зокрема їх схильність до конформізму, з одного боку, спонукають максимально обмежувати їх спілкування з повнолітніми злочинцями, які розміщуються в окремих установах з відбування покарання, а з другого, — дає змогу обмежитися щодо таких осіб порівняно пом'якшеними заходами, достатніми для забезпечення їх виправлення і перевиховання. Під впливом світової гуманізація кримінально-правової репресії, суспільство не висуває до неповнолітніх такі самі суворі вимоги, як до своїх дорослих членів. Тому часто щодо неповнолітніх достатніми є міри виховно-педагогічного, а не карального характеру. При цьому, однією з проблем правосуддя щодо неповнолітніх є обмеженість видів покарань, які можуть застосовуватись до них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність нашого дослідження обумовлена на-

ступними складовими: проблемою диференціації кримінальної відповідальності та забезпечення індивідуалізації покарання неповнолітніх, дотримуючись при цьому міжнародних та національних стандартів правосуддя, дружнього до дитини. У свою чергу, забезпечити принцип індивідуалізації покарання можливо лише за умови розширення кола видів покарання, які можна застосувати до неповнолітнього. Особливо у віці від 14 до 16 років.

Слід зазначити, що проблеми злочинності неповнолітніх, призначення їм покарання та звільнення від нього вивчались багатьма вченими кримінально-правової та кримінологічної наук. Зокрема, їм були присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як Ю. М. Антонян [3], В. В. Голіна [4], Д. В. Казначеева [5], Є. С. Назимко [6], Н. С. Юзікова [7] та ін.

Метою статті є аналіз практики призначення кримінального покарання неповнолітнім, висвітлення певних закономірностей та окреслення проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. Найбільш загальним показником вчинення судочинства в Україні є кількість осіб, вироки (постанови) суду щодо яких набрали законної сили у звітному році. Протягом 2005–2020 рр. серед таких осіб суттєво скоротився відсоток неповнолітніх. Якщо у 2005 р. він складав 9,9%, то у 2020 р. тільки 2,9% (рис. 1)¹ [8].

Як бачимо на рисунку 1, за розглядуваний період кількість осіб до 18 років, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили, зменшилася з 20917 до 2639, тобто у 7,9 разів. При цьому чисельність неповнолітніх, **щодо яких було винесено виправдувальний вирок**, була дуже малою та складала щороку від 1 до 14 осіб (2020 р.: 4). Число неповнолітніх **неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру**, було також незначним та зменшилося за період проведення аналізу з 73 до 13.

Чисельність **неповнолітніх, провадження (справи) у відношенні яких було закрито**, у 2005 р. дорівнювала 3274. У 2006–2011 рр. вона коливалася

¹ Тут і далі використовуються статистичні дані, отримані з державних статистичних звітів – Звіту про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (форма № 6), Звіту про склад засуджених (форма № 7) та Звіту про неповнолітніх засуджених (форма №8) Державної судової адміністрації України [8].

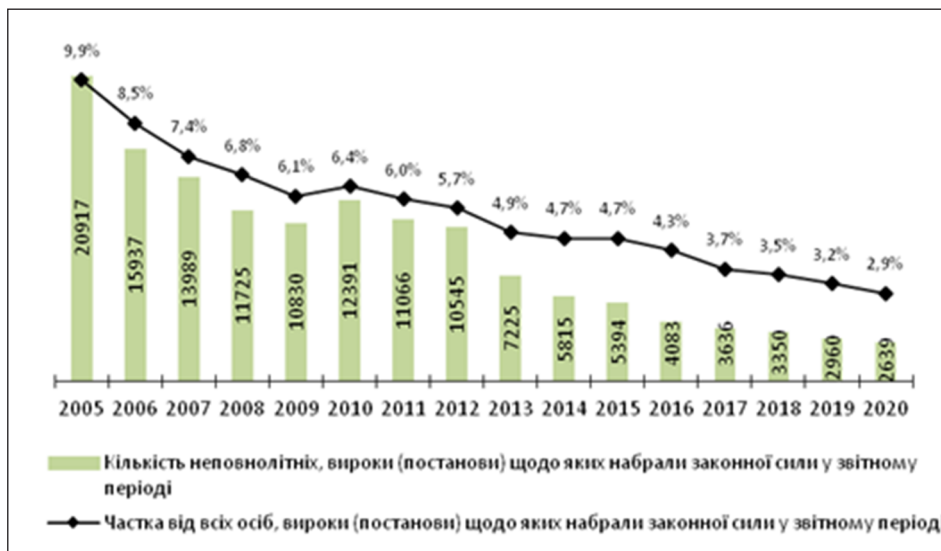

Рис. 1. Динаміка кількості неповнолітніх, вироків (постанови) щодо яких набрали законної сили, в Україні у 2005–2020 рр. [8]

щороку відповідно оголошенню амністії в окремі роки, але переважно скорочувалася та у 2011 р. складала 2340. У наступні 6 років число таких осіб зменшилося до 529 у 2017 р., а у 2018–2020 рр. трохи зросло та у 2020 р. становило 574. Їх частка серед всіх неповнолітніх осіб, вироків (постанови) щодо яких набрали законної сили, у 2005–2012 рр. змінювалася кожен рік то в бік зростання, то зменшення від 12% до 21%, у 2013–2015 рр. знизилася з 17,7% до 14,1%, а в останні роки зросла до 21,8% у 2020 р.

Абсолютну більшість (в середньому 83,2%) від числа неповнолітніх, вироків (постанови) щодо яких набрали законної сили, протягом аналізованого періоду складали **особи, яких було засуджено**, тобто визнані у судовому порядку винними у скоєнні злочину. За період, що розглядається,

відсоток таких осіб коливався незначним чином (рис. 2) [8].

У 2005 р. кількість засуджених дорівнювала 17556. У наступних роках спостерігалася тенденція до помітного зниження цього показника (виключення становить 2010 р., коли було зафіксовано збільшення числа таких осіб на 27,2%, ймовірно пов'язане з суттєвим зростанням у 2009–2010 рр. кількості зареєстрованих злочинів та виявлених осіб, що їх вчинили). В результаті такого зменшення чисельність засуджених неповнолітніх у 2020 р. становила 2048 осіб, що менше, ніж на початку періоду аналізу у 8,6 разів.

Засуджені неповнолітні розділяються на дві великі групи: **осіб, до яких застосовано різні міри покарання, та тих, яких було звільнено від покарання** (рис. 3) [8].

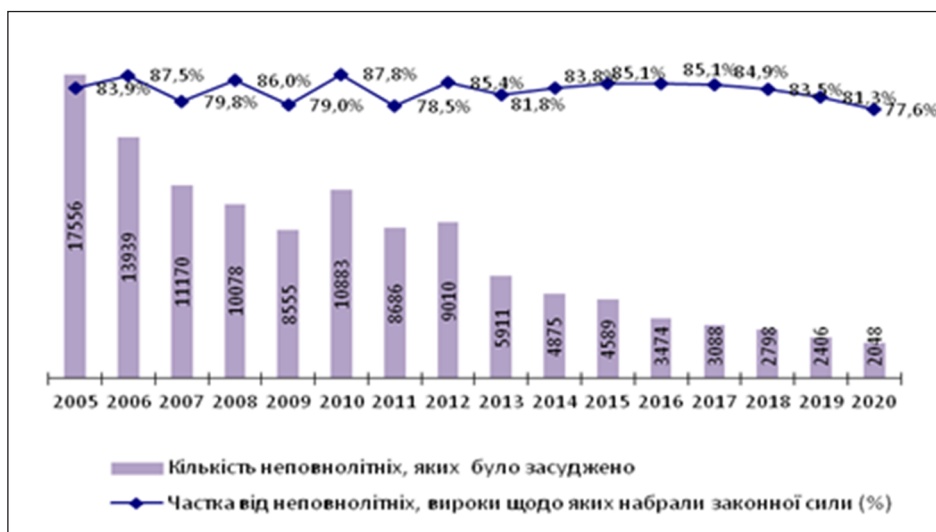

Рис. 2. Динаміка кількості неповнолітніх осіб, яких було засуджено в Україні у 2005–2020 рр. [8]

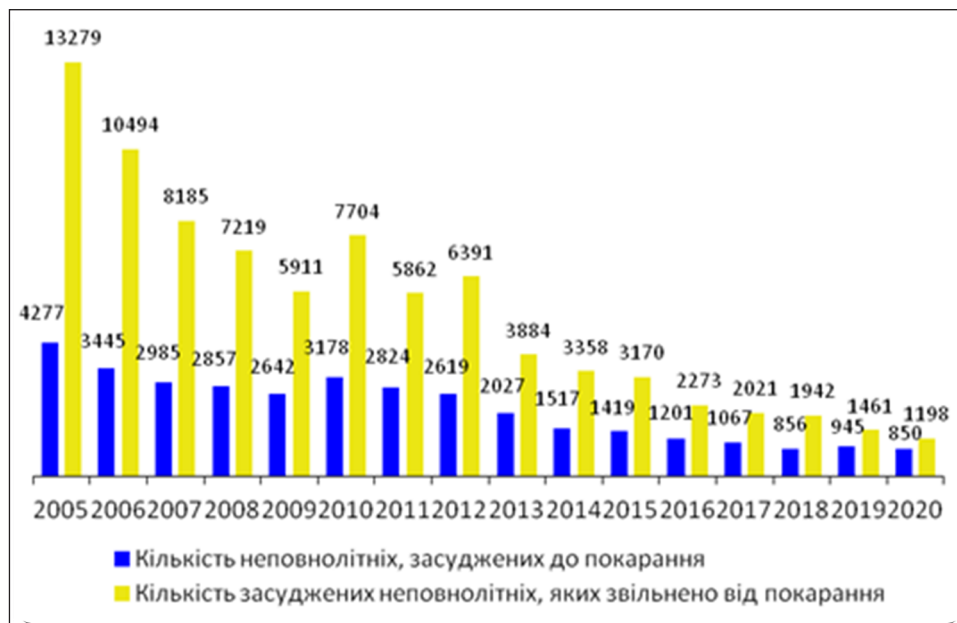

Рис. 3. Динаміка кількості засуджених неповнолітніх, яким призначено різні міри покарання, і тих, яких було звільнено від покарання, в Україні у 2005–2020 рр. [8]

На початку аналізованого періоду **покарання у різних формах** присуджувалося тільки кожному четвертому неповнолітньому злочинцю (24,4%). Але за розглядуваний проміжок часу їх частка збільшилася до 41,5%. Незважаючи на це, число таких осіб скоротилося згідно загальної тенденції, проте темпи таких змін були меншими. Так у 2005 р. воно дорівнювало 4277. У наступні чотири роки знизилася у 1,6 рази до 2642. У 2010 р. зросло на 20,3% та становило 3178. У другій половині періоду, що аналізується, кількість непо-

внолітніх, засуджених до відбування покарання, майже постійно зменшувалася, в результаті чого у 2020 р. вона дорівнювала 850, що у 5 разів менше, ніж у 2005 р.

Розподіл осіб неповнолітнього віку за видом призначеного їм основного покарання протягом аналізованого періоду виглядає наступним чином:

- позбавлення волі на певний строк — частка серед всіх неповнолітніх, засуджених до різних мір покарання, в середньому складає 55,6%;
- штраф — 23,5%;

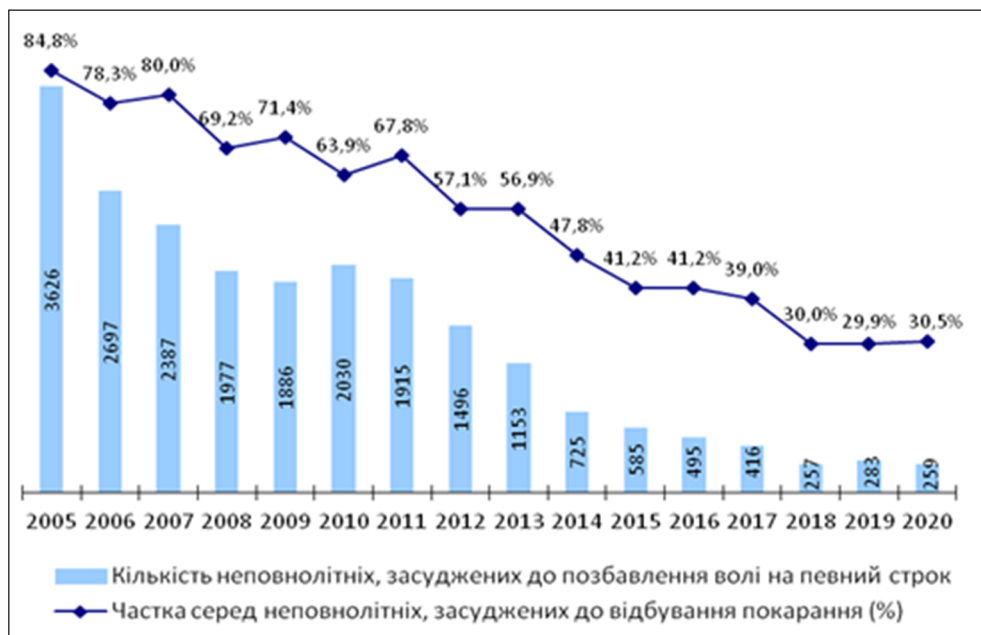

Рис. 4. Динаміка кількості неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк, в Україні у 2005–2020 рр. [8]

- громадські роботи — 14,5%;
- арешт — 2,0%;
- виправні роботи — 0,2%;
- інші види покарання — 4,3%.

Але цей розподіл за період проведення аналізу зазнав певних змін. Так, основним видом кримінального покарання неповнолітніх в Україні протягом більшої частини розглядуваного періоду було **позбавлення волі на певний строк** (ст. 102 КК), тобто примусова ізоляція неповнолітнього засудженого та поміщення його на певний строк до спеціальної установи — виховної колонії (рис. 4) [8]. Позбавлення волі є найсуворішим заходом у системі покарань, які застосовуються до неповнолітніх, а у випадках вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів виступає єдиною можливою мірою відповідальності. Кількість засуджених до цього покарання у 2005–2020 рр. інтенсивно зменшувалася (виключення — 2010 р.: 2030; +7,6% та 2019 р.: 283; +10,1%). У 2005 р. позбавлення волі було призначено щодо 3626 осіб, у 2020 р. — 259. Загалом за аналізований період цей показник скоротився у 14 разів.

Звертаємо увагу, що протягом розглядуваного проміжку часу зменшилася не тільки кількість осіб, яким було призначене позбавлення волі на певний строк, а й частка таких осіб серед усіх неповнолітніх, засуджених до покарання. У 2004 р. вона складала 84,8%, а у 2020 р. — 30,5%, тобто знизилася майже у 3 рази. Таким чином, у судовій практиці спостерігається тенденція призначати неповнолітнім позбавлення волі дедалі рідше.

Загалом серед всіх неповнолітніх, притягнутих до кримінальної відповідальності, частка тих, до яких застосовано позбавлення волі, за період аналізу скоротилася з 20,7% до 12,6%. Слід відмітити, що даний вид покарання призначався практично до всіх засуджених за вчинення умисного вбивства та до засуджених за зґвалтування. Крім того, у 2005–2017 рр. позбавлення волі призначалося в середньому 56,7% засудженим за розбійні напади та 49,6% — за умисні тяжкі тілесні ушкодження. Але в останні роки їх відсоток скоротився до 34% та 25% відповідно.

Додаткове покарання до осіб молодше 18 років практично не застосовується. За 2005–2020 рр. тільки 34 неповнолітніх додатково засуджені до штрафу, та 39 — до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Протягом 2005–2020 рр. близько 70% неповнолітніх, притягнутих до кримінальної відповідальності, були звільнені від відбування покарання. Найчастіше звільнялися від відбування покаран-

ня неповнолітні, засуджені за вчинення умисних тяжких тілесних ушкоджень (в середньому 87% серед притягнутих до кримінальної відповідальності за цей вид злочину), хуліганство (79,7%), незаконне заволодіння транспортом (73,8%), крадіжку (72,3%), грабіж (68,9%) та злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів (64,5%). Причому слід відмітити, що по останніх трьох видах злочинів частки звільнених від покарання за розглядуваний період скоротилися (з 79,9% до 57,9%; з 73,5% до 62,1% та з 85,2% до 44,4% відповідно).

Абсолютну більшість неповнолітніх, звільнених від покарання (в середньому 90,9%) складали особи, яких було звільнено від відбування покарання з випробуванням (ст. 104 КК). Звільнення від відбування покарання з випробуванням може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі. Испитовий строк установлюється тривалістю від одного до двох років. У разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи. Чисельність неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням, у 2005 р. дорівнювала 12691. У наступні роки вона переважно скорочувалася (виключення — 2010 р.: 7555; +33,0% та 2012 р.: 6145; +8,1%) і у 2020 р. становила 1062, що у 12 разів менше, ніж на початку розглядуваного періоду. Також дещо зменшилася й їх частка серед неповнолітніх, яких було визнано винними у вчиненні злочину. У 2005–2012 рр. вона знаходилася на рівні 70%, а в подальшому скоротилася та у 2020 р. складала 51,9% засуджених.

Таким чином, розподіл всіх неповнолітніх осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили, за характером прийнятого судом рішення у 2020 р., має наступний вид (рис. 5) [8]: найбільшу кількість у цьому році складали особи, яких було судом визнано винними, вони отримали судимість, але були звільнені від покарання з випробуванням (40,2% всіх осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили). Далі йдуть особи, справи у відношенні яких було закрито з різних підстав (21,8%), засуджені особи, яким призначено штраф (13,1%), позбавлення волі на певний строк (9,8%) та громадські роботи (4,4%).

Цікаво відмітити, що відсоток осіб, справи у відношенні яких закрито у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру у 2005–2014 рр. складав в середньому 28,4%

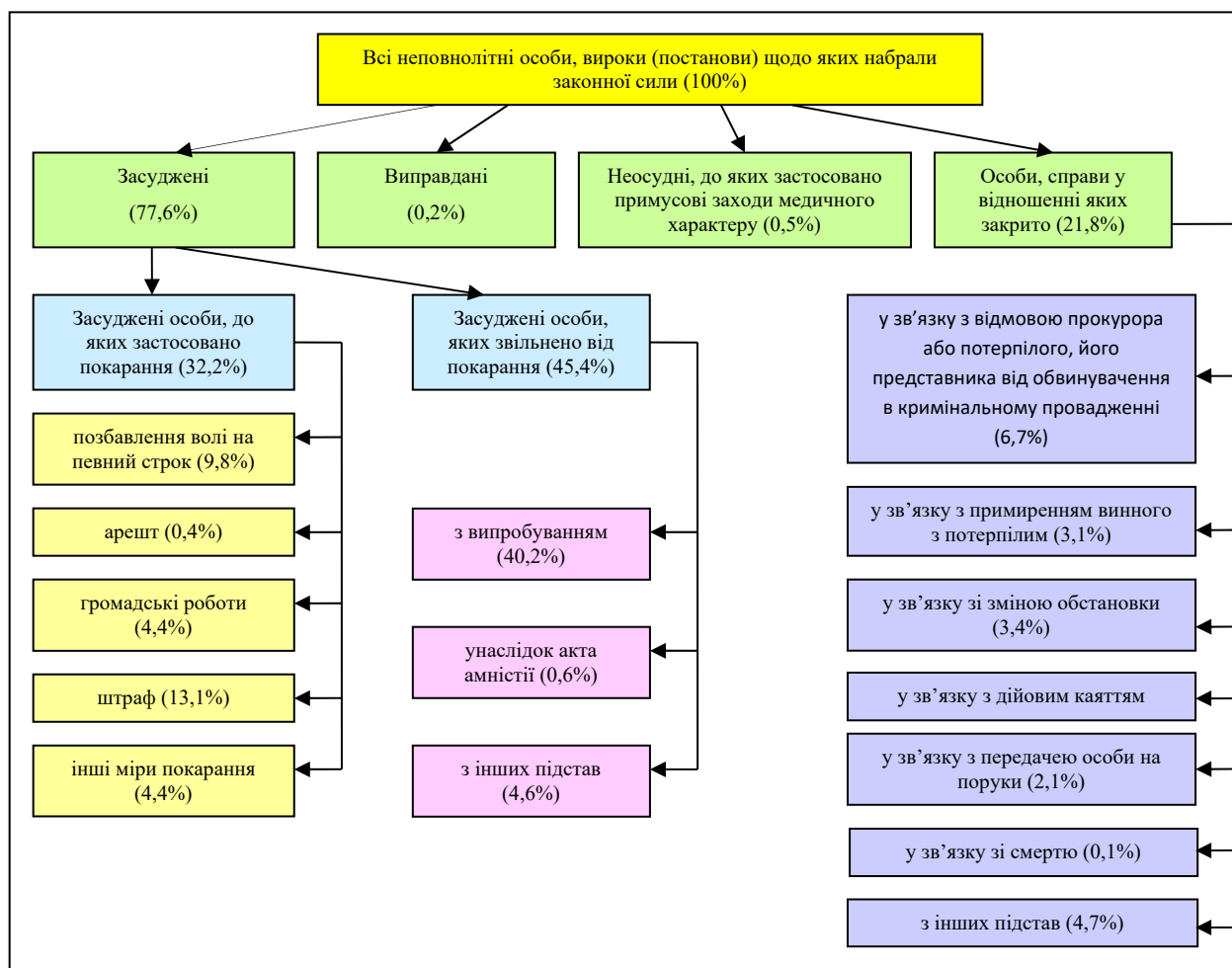

Рис. 5. Розподіл всіх осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили, за характером прийнятого судом рішення в Україні у 2020 р. [8]

серед всіх неповнолітніх, справи у відношенні яких закрито, але у наступні роки ця підстава також застосовувалася тільки при звільненні неповнолітніх від відбування покарання, але не була розповсюдженою, що потребує додаткового вивчення причин цього явища.

Таким чином, до неповнолітніх віком від 16 до 18 років можуть бути застосовані п'ять основних покарань, а до осіб, які не досягли 16 років, — тільки два: штраф або позбавлення волі. А враховуючи, що особи до 16 років, як правило, не мають самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернено стягнення, що унеможливує застосування штрафу, для них безальтернативно законом передбачено єдиний, найбільш тяжкий, вид покарання — позбавлення волі на певний строк. Тобто при виборі покарання особам 14–16 років фактично виключається можливість застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань, що прямо суперечить п. 19 Мінімальних стандартних правил Організації

Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), де зроблено наголос на максимальному обмеженні застосування до неповнолітніх покарань, пов'язаних із будь-якими формами ув'язнення [9]. Тому більша частина неповнолітніх, яким призначено арешт або позбавлення волі, звільняються від покарання з випробуванням.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід погодитись з вченими-кримінологами, які зазначають, що перед судами стоїть надскладна задача, оскільки заради призначення адекватного, максимально індивідуалізованого покарання для неповнолітнього суд зобов'язаний не тільки урахувати усі обставини, причини та умови вчинення злочину, особистість неповнолітнього, а також врахувати вплив призначеного покарання на **можливість виправлення неповнолітнього** [6, с. 27]. Але, для цього судам необхідно надати більш широкий спектр видів покарань, які можуть застосовуватись до неповнолітніх, особливо

у віці 14–16 років, звернувши увагу на зарубіжний досвід. Зокрема, законодавства деяких закордонних країн, наприклад КК Голландії (ст. 77h), КК Швейцарії (ст. 87) і кримінальне законодавство Великої Британії, містять особливі покарання для неповнолітніх, не пов'язані з ізоляцією від суспільства. До них належать обов'язок усунути заподіяну шкоду або виконати на користь потерпілої сторони певні роботи з метою компенсації заподіяної шкоди, обов'язок відвідувати навчальну програму тощо [5, с. 181].

Заслуговує на увагу пропозиції О.О. Северин щодо застосування до неповнолітніх правопорушників (що вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості, а в деяких випадках і тяжкі злочини)

інших заходів кримінально-правового характеру, не пов'язані з позбавленням неповнолітнього волі: а) передача неповнолітніх до прийомних (патронажних) сімей для успішної їх соціалізації; б) медіація; в) пробація [10, с. 10].

Одночасно необхідно дослідити причини суттєвого зменшення (у 12 разів за період 2005–2020 рр.) кількості неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням, а також майже повної відмови від застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього. Все це є підставою продовжувати дослідження, оскільки основною метою покарання неповнолітніх злочинців є його виховний вплив з тим, щоб утримати їх від деструктивної, злочинної поведінки.

Література

1. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. Офіційний веб-портал парламенту України. Законодавство України. URL: <https://is.gd/oh2gPb> (дата звернення: 15.06.2021).
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Офіційний веб-портал парламенту України. Законодавство України. URL: <https://is.gd/FwyT84> (дата звернення: 15.06.2021).
3. Антонян Ю.М. Предупреждение преступности несовершенно-летних. Москва: Общество «Знание», 1982. 40 с.
4. Голіна В.В. Деякі особливості сучасної злочинності неповнолітніх та шляхи її подолання. Проблеми законності. 2003. Вип. 62. С. 95–104.
5. Канзачеєва Д.В. Проблеми призначення покарання щодо неповнолітніх // Вісник криминологічної асоціації України. 2020. № 1(22). С. 176–182.
6. Назимко Є.С. Теоретико-прикладні засади становлення та розвитку інституту покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 36 с.
7. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй: монографія. Дніпро: Біла К.О., 2016. 510 с.
8. Державна судова адміністрація України. Відкриті дані. URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/dsa/inshe/oddata/> (дата звернення: 01.07.2021).
9. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985. Офіційний веб-портал парламенту України. Законодавство України. URL: <https://is.gd/Nbeu7> (дата звернення: 07.07.2021).
10. Северин О.О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2009. 20 с.

References

1. Deklaracija prav dytyny vid 20 lystopada 1959 r. Oficijnyj veb-portal parlamentu Ukrajinu. Zakonodavstvo Ukrajinu. URL: <https://is.gd/oh2gPb> (data zvernennja: 15.06.2021).
2. Kryminal'nyj kodeks Ukrajinu vid 05.04.2001 # 2341-III. Oficijnyj veb-portal parlamentu Ukrajinu. Zakonodavstvo Ukrajinu. URL: <https://is.gd/FwyT84> (data zvernennja: 15.06.2021).
3. Antonyan Yu.M. Preduprezhdenie prestupnosti nesovershenno-letnikh. Moskva: Obshchestvo «Znanie», 1982. 40 s.
4. Gholina V.V. Dejaki osoblyvosti suchasnoji zlochynnosti nepovnolitnikh ta shljakhy jiji podolannja. Problemy zakonnosti. 2003. Vyp. 62. S. 95–104.
5. Kanzachejeva D.V. Problemy pryznachennja pokarannja shhodo nepovnolitnikh // Visnyk kryminologichnoji asociaciji Ukrajinu. 2020. # 1(22). S.176–182.

6. Nazymko Je.S. Teoretyko-prykladni zasady stanovlennja ta rozvytku instytutu pokarannja nepovnitnikh u kryminalnomu pravi Ukrainy: avtoref. dys. ... d-ra juryd. nauk. Kharkiv, 2016. 36 s.
7. Juzikova N.S. Zlochynnistj nepovnitnikh: osoblyvosti, suchasni tendenciji ta zakhody zapobighannja i protydiji jij: monohrafija. Dnipro: Bila K.O., 2016. 510 s.
8. Derzhavna sudova administracija Ukrainy. Vidkryti dani. URL: <https://lg.arbitr.gov.ua/dsa/inshe/oddata/> (data zvernennja: 01.07.2021).
9. Minimaljni standartni pravyla Orghanizaciji Ob'jednanykh Nacij, shho stosujutsja vidpravlennja pravosuddja shhodo nepovnitnikh («Pekinsjki pravyla») vid 29.11.1985. Oficijnyj veb-portal parlamentu Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy. URL: <https://is.gd/Nbe6u7> (data zvernennja: 07.07.2021).
10. Severyn O. O. Zastosuvannja do nepovnitnikh zakhodiv kryminaljno-pravovogho kharakteru, ne pov'jazanykh z pozbavlenjam voli: avtoref. dys. ...kand. juryd. nauk: 12.00.08 / Klasychnyj pryvatnyj un-t. Zaporizhzhja, 2009. 20 s.

Мельниченко Ігор Петрович

аспірант

Академії Державної пенітенціарної служби

Мельниченко Игорь Петрович

аспирант

Академии Государственной пенитенциарной службы

Melnychenko Ihor

PhD Student of the

Academy of the State Penitentiary Service of Ukraine

ORCID: 0000-0002-7080-2012

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7453

**ЗМІСТ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ПОРЯДКУ ВІДБУВАННЯ
ПОКАРАННЯ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

**СОДЕРЖАНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ
СОВЕТА ЕВРОПЫ О ПОРЯДКЕ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ
В ВИДЕ ПОЖИЗНЕННОГО ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ**

**THE CONTENT OF THE INTERNATIONAL STANDARDS
OF THE COUNCIL OF EUROPE ON THE PROCEDURE
FOR SERVING A SENTENCE OF LIFE IMPRISONMENT**

Анотація. В статті проаналізовано зміст Рекомендації NRec (2003) 23 Комітету Міністрів Ради Європи «Про виконання покарань у виді тривалих строків та довічного позбавлення волі персоналу установ виконання покарання», яка містить ґрунтовний аналіз по напрямках щодо виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, а саме: визначено цілі виконання покарання у виді довічного позбавлення волі; роз'яснено основні принципи виконання покарання у виді довічного позбавлення волі; надано рекомендації щодо індивідуального планування відбування покарання у виді довічного позбавлення волі; надано роз'яснення щодо визначення оцінки ризику і потреб засуджених до довічного позбавлення волі; рекомендації щодо особливостей роботи персоналу, який працює із засудженими до довічного позбавлення волі.

В результаті узагальненого аналізу змісту міжнародних стандартів Ради Європи змодельовано систему відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, яка складається з наступних етапів: I – Етап визначення первинної оцінки особистості засудженого до довічного позбавлення волі; II – Етап складання та реалізації плану відбування покарання у виді довічного позбавлення волі; III – Етап підготовки та виконання індивідуального плану звільнення засуджених до довічного позбавлення волі; IV – Етап адаптації засуджених до довічного позбавлення волі в суспільстві.

Визначено, що запропонована модель відбування покарання, яка відображає зміст міжнародних стандартів повождення із засудженими до довічного позбавлення волі в перспективі може бути орієнтиром для реалізації в кримінально-виконавчій діяльності України.

Ключові слова: індивідуальні плани відбування покарання, оцінка ризику, засуджені до довічного позбавлення волі.

Аннотация. В статье проанализировано содержание Рекомендации N Rec (2003) 23 Комитета Министров Совета Европы «О исполнении наказаний в виде длительных сроков и пожизненного лишения свободы администрации учреждений исполнения наказания», которая содержит подробный анализ по направлениям исполнения наказания в виде пожизненного лишения свободы, а именно: определены цели исполнения наказания в виде пожизненного лишения

свободы; разъяснено основные принципы исполнения наказания в виде пожизненного лишения свободы; даны рекомендации по индивидуальной планировке отбывания наказания в виде пожизненного лишения свободы; даны разъяснения по определению оценки риска и потребностей осужденных к пожизненному лишению свободы; рекомендации по особенностям работы персонала, работающего с осужденными к пожизненному лишению свободы.

В результате обобщенного анализа содержания международных стандартов Совета Европы смоделировано систему отбывания наказания в виде пожизненного лишения свободы, которая состоит из следующих этапов: I – Этап определения первичной оценки личности осужденного к пожизненному лишению свободы; II – Этап составления и реализации плана отбывания наказания в виде пожизненного лишения свободы; III – Этап подготовки и выполнения индивидуального плана освобождения осужденных к пожизненному лишению свободы; IV – Этап адаптации осужденных к пожизненному лишению свободы в обществе.

Определено, что предложенная модель отбывания наказания, которая отражает содержание международных стандартов обращения с осужденными к пожизненному лишению свободы в перспективе может быть ориентиром для реализации в уголовно-исполнительной деятельности Украины.

Ключевые слова: индивидуальные планы отбывания наказания, оценка риска, осужденные к пожизненному лишению свободы.

Summary. The article analyzes the content of Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners, which contains a thorough analysis of areas of life imprisonment, namely: the purpose of execution of punishment in the form of life imprisonment is defined; the basic principles of life imprisonment are explained; recommendations were provided on individual planning of serving a sentence of life imprisonment; clarification was provided on the assessment of the risk and needs of those sentenced to life imprisonment; recommendations on the specifics of the work of staff working with convicts sentenced to life imprisonment.

As a result of the generalized analysis of the content of the international standards of the Council of Europe the system of serving of punishment in the form of life imprisonment which consists of the following stages is modeled: I – the Stage of definition of the initial estimation of the person sentenced to life imprisonment; II – Stage of drawing up and realization of the plan of serving of punishment in the form of life imprisonment; III – Stage of preparation and implementation of the individual plan of release of convicts to life imprisonment; IV – Stage of adaptation of convicts to life imprisonment in society.

It is determined that the proposed model of serving a sentence, which reflects the content of international standards of treatment of convicts sentenced to life imprisonment in the future may be a guide for implementation in the penitentiary activities of Ukraine.

Key words: individual sentencing plans, risk assessment, sentenced to life imprisonment.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Міжнародні стандарти поводження із засудженими, як для України, так і для інших держав, мають виключно рекомендаційний характер. Однак вони дозволяють державам, і зокрема Україні використовувати міжнародний досвід для формування національної кримінально-виконавчої політики.

Довічне позбавлення волі є найвищою мірою кримінального покарання, яке застосовується в тих країнах, де смертна кара відмінена на законодавчому рівні. І хоча в Україні кількість засуджених до довічного позбавлення волі в порівнянні із загальною кількістю тюремного населення складає невелику частину, проте в організаційному і управлінському плані вони створюють проблеми для кримінально-виконавчої системи¹. Підвищення рів-

ня ефективності виконання (відбування) довічного позбавлення волі, засобів і методів поводження із зазначеною категорією засуджених, обумовили необхідність розробки зазначеного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням проблем покарання у виді довічного позбавлення волі з позиції міжнародних стандартів займалися наступні вчені: І. С. Яковець, Т. В. Дююнова [1], В. О. Човган, А. П. Діденко [2], С. О. Борсученко [3].

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у правовому аналізі та узагальненні вимог міжнародних стандартів Ради Європи щодо поводження із засудженими до довічного позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З розвитком розуміння стандартів Ради Європи та необхідності поліпшення правового статусу

¹ За даними офіційного сайту Державної кримінально-виконавчої служби станом на 2021 рік в установах виконання покарання відбуває 1565 чоловіків та жінок.

засуджених до довічного позбавлення волі було розроблено Рекомендацію N Rec (2003) 23 Комітету Міністрів Ради Європи державам-учасникам «Про порядок виконання покарань у виді тривалих строків та довічного позбавлення волі для персоналу установ виконання покарання» [4] (далі Рекомендація N Rec (2003) 23).

Відповідно до Рекомендації N Rec (2003) 23 цілями виконання покарання у виді довічного позбавлення волі повинно бути наступне: гарантування, що установи виконання покарання знаходяться в безпечних і надійних місцях для засуджених, працівників та відвідувачів; запобігання негативному впливу на засуджених умов відбування покарання у виді тривалих строків та довічного позбавлення волі; збільшення і вдосконалення можливостей засуджених для успішного повернення, як в суспільство, так і до законотворчого життя після звільнення [4, п. 2].

Рекомендації N Rec (2003) 23 під час виконання покарання у виді довічного позбавлення волі пропонують персоналу установ застосовувати наступні принципи: принцип індивідуалізації: покарання у виді довічного позбавлення волі має базуватися на індивідуальному плані відбування покарання з урахуванням індивідуальних потреб і ризиків засудженого; принцип нормалізації: умови відбування покарання у виді довічного позбавлення волі повинні бути максимально наближені до умов життя у суспільстві; принцип відповідальності: під час відбування покарання засудженим до довічного позбавлення волі повинні бути надані можливості проявляти особисту відповідальність, включаючи участь в індивідуальному плануванні відбування покарання; принцип охорони і безпеки: чітке розмежування повинно бути між рівнем небезпеки засуджених до довічного позбавлення волі по відношенню до зовнішнього суспільства, і небезпеки, яка виходить від них по відношенню до інших категорій засуджених та особам, які працюють або відвідують установу виконання покарання; принцип відмови від ізоляції: засуджені до довічного позбавлення волі не повинні бути ізольовані тільки на підставі вироку суду, їм повинно бути дозволено спілкуватися з іншими категоріями засуджених з урахуванням всіх можливих факторів ризику; принцип прогресії: засуджених до довічного позбавлення волі слід заохочувати, їм необхідно надати можливість для поліпшення умов і режиму відбування покарання з урахуванням їх індивідуальної поведінки, результатів участі в заходах, співпраці з персоналом та іншими засудженими [4, п. 3–8].

Важливе значення в Рекомендації N Rec (2003) надано вимогам до персоналу, який працює із засудженими до довічного позбавлення волі. Комплектація кадрів, їх відбір і підготовка, умови роботи і зміна кадрів так само, як і професійне навчання повинні ґрунтуватися на принципах, які містяться в Рекомендації NR (97)12 Про персонал, який має відношення до здійснення санкцій і заходів [5].

Так, як персонал, що працює із засудженими до тривалих строків та довічного позбавлення волі в специфічних умовах вважається за необхідне для виконання професійних обов'язків отримувати спеціальну підготовку. Персонал повинен мати розуміння про поняття динамічної безпеки, для застосування під час відбування покарання. Керівний персонал, фахівці та контролюючий (наглядовий) персонал, повинні бути навчені контролювати і забезпечувати новоприбулих працівників навчання практичних навиків використання динамічної безпеки.

У зв'язку з можливим збільшенням ризику встановлення неслужбових зв'язків персоналу із засудженими до довічного позбавлення волі, повинне практикуватись переміщення по посадам. З метою обговорення проблемних питань щодо порядку та умов відбування довічного позбавлення волі між різними категоріями персоналу повинні відбуватись регулярні робочі зустрічі [4, п. 36–39].

Європейський комітет проти катувань (далі Комітет) зазначив, що одним з важливих способів досягнення цілей відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, яка передбачена в Рекомендації N Rec (2003) 23, є визначення дати проведення першого перегляду справи про можливе звільнення, а також індивідуально підібраний план, який містить необхідний перелік заходів для кожного засудженого. План відбування покарання повинен регулярно аналізуватися та за необхідності вноситися зміни. Метою плану завжди повинно бути залучення засудженого в розвиток його особистості, визначення проміжних етапів аналізу змін та надання роз'яснень і зауважень за результатами його виконання. План надасть можливість довічно засудженим визначити дату для перегляду покарання. Індивідуальний план відбування покарання також повинний передбачити можливість проведення часу в полегшених режимних обмеженнях, особливо ближче до кінця строку відбування покарання, гарантуючи, що програми по зниженню ризиків і задоволенню індивідуальних потреб засуджених функціонуватиме в подальшому і за межами установи виконання покарання (якщо засуджений буде звільнений

умовно-достроково). Постійна допомога з боку суспільства має вирішальне значення для успішної реінтеграції засуджених. План відбування покарання повинен бути розроблений до моменту звільнення засудженого до довічного позбавлення волі [6, п. 75].

Комітет надав розуміння процесу індивідуалізації відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Дотримання вищезазначених в Рекомендації N Res (2003) 23 принципів відбування покарання у виді довічного позбавлення волі передбачає необхідність індивідуального планування процесу відбування покарання. Комітет, враховуючи власний досвід визначив, що довічно засуджені не обов'язково небезпечніші, ніж інші категорії засуджених. Більшість засуджених до довічного позбавлення волі зацікавлені в дотриманні стабільної та безконфліктної обстановки, розраховуючи на тривалу перспективу. Засуджений, який розпочинає відбувати покарання, як «небезпечний» для оточення, також може стати менш небезпечним, не тільки після відбування тривалого строку позбавлення волі, але і внаслідок цілеспрямованих заходів та гуманного поводження зі сторони персоналу установ виконання покарань. Індивідуалізацію слід використовувати, як процес визначення індивідуальної оцінки особистості під час планування відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Для цього у визначеному місці, спеціально підготовленим персоналом установ виконання покарань, психологом, педагогом і соціальним працівником, необхідно виконати оцінку особистості засудженого. Необхідна також участь психіатра, якщо є ознаки можливих проблем психічного здоров'я. Значення фахівців, які працюють із засудженими до довічного позбавлення волі, має полягати в розумінні поведінки засудженого, як в місці позбавлення волі, так і під час перебування в суспільстві. Персонал повинен сприяти засудженим для участі у заходах, які спрямовані на те, щоб зробити їх перебування якомога більш ефективним з точки зору виявлення особистих потреб, щоб в подальшому підготуватися до звільнення. Слід врахувати можливі ризики засуджених та застосовувати обґрунтовані механізми для визначення оцінки особистості, доповнені професійним баченням. Отриманий аналіз оцінки особистості та індивідуальний план відбування покарання, складений спільно із засудженим є основним документом для фахівців, які працюють з ним. План необхідно регулярно переглядати, надаючи можливість засудженим висловлювати власне бачення [6, п. 76].

Комітет надав рекомендації щодо особливостей застосування індивідуального плану відбування покарання до засуджених до довічного позбавлення волі. Зміст основних принципів з реалізації індивідуального плану відбування покарання у виді довічного позбавлення волі за структурою однаковий для всіх засуджених. Вони не повинні бути об'єктом будь-яких обмежень, не пов'язаних з підтриманням належного порядку, безпеки та дисципліни в установі виконання покарання. Зокрема, рівень безпеки стосовно кожного засудженого повинен бути пропорційний ризику, який він становить. Обставини вчинення злочину, є лише одним з факторів при визначенні оцінки ризику. Режим відбування покарання для засуджених до довічного позбавлення волі повинен визначатися адміністрацією установи виконання покарань та завжди ґрунтуватися на індивідуальній оцінці особистості засудженого, а не застосовуватися на підставі призначеного покарання (тобто виносячи вирок суддя не повинен визначати режим відбування покарання) [6, п. 77].

Комітет зазначає, що довічно засуджені не повинні постійно утримуватися окремо від інших засуджених за винятком етапу визначення початкової оцінки особистості. Проте утримання засуджених, які відбувають довічне позбавлення волі, окремо від тих, які відбувають позбавлення волі на певний строк є необхідним. Тривалість строку відбування покарання не обов'язково означає, що засуджений становить високий рівень небезпеки. Принцип нормалізації, який визначений в Рекомендації N Res (2003) 23 має на увазі взаємодію довічно засуджених з іншими засудженими, які відбувають тривалі строки позбавлення волі, і у яких дата звільнення визначена заздалегідь. При такій формі розміщення вірогідність позитивного розвитку засуджених до довічного позбавлення волі може бути незначною, але вона сприятиме їх виправленню.

Перебування довічно засуджених в спеціальних установах виконання покарання також призводить до того, що багато хто із засуджених відбувають покарання далеко від своїх родин, і як наслідок відбувається втрата зовнішніх контактів. Довічне позбавлення волі має великий негативний вплив на ці відносини. Такий вплив посилюється під час розміщенні засуджених на значній відстані від дому, що в свою чергу знижує можливість збереження ключової складової в питанні ресоціалізації. У випадку коли вирішується питання про можливість збереження зв'язків зі своїми сім'ями та іншими близькими людьми, ніякі додаткові

обмеження не повинні накладатися на довічно засуджених. Обмеження права засуджених до довічного позбавлення волі на спілкування протягом перших років відбування покарання, можуть порушити або навіть зруйнувати такі відносини.

Важливо, щоб довічно засуджені, по можливості, на регулярній основі мали реальне право на побачення, телефонні дзвінки, листування, користування газетами, радіо і телебаченням для підтримки відчуття зв'язку із суспільством [6, п. 78].

Довічно засуджені повинні мати доступ до суспільно-корисної діяльності. Суспільно-корисна праця, освіта, спорт, культурні заходи та хобі не тільки допомагають проводити час з користю, але також мають вирішальне значення в підтримці соціального і психічного здоров'я та забезпечують набуття практичних навичок, які будуть корисні під час відбування покарання та після звільнення. Участь в зазначених заходах, як додаток до участі в корекції протиправної поведінки, являє собою важливий елемент для визначення позитивних результатів виправлення засуджених до довічного позбавлення волі. Зазначене надасть можливість співробітникам установ виконання покарань зрозуміти проблеми, які виникають у засуджених до довічного позбавлення волі та прийняти обґрунтоване рішення про доцільність послаблення режиму відбування покарання. Вищезазначені заходи також мають вирішальне значення для персоналу установ виконання покарання та для засуджених, оскільки мотивують до підтримки належних відносин, що в результаті сприяє динамічній безпеці.

Комітет надає наступне поняття динамічної безпеки: «Динамічна безпека — це розвиток співробітниками позитивних взаємовідносин із засудженими на засадах чіткості та справедливості, у поєднанні з розумінням індивідуальних особливостей та будь-яким ризиком, з яким зустрічається кожен засуджений, а також із забезпеченням конструктивної діяльності» [7, п. 59].

Належна динамічна безпека є вирішальним фактором в процесі вирішення питання щодо визначення оцінки — чи безпечно допускати засудженого в суспільство, спочатку у вигляді короткої відпустки в супроводі, потім у вигляді однодобової відпустки без супроводу, і нарешті, умовно-дострокового звільнення з поверненням в суспільство. Професійно навчений персонал володіє інформацією щодо особистих якостей засудженого, тому вони можуть поділитися досвідом зі структурами, які працюватимуть із засудженими після звільнення, а також з тими хто здійс-

нюватиме за ними нагляд. Дуже часто персонал, а саме співробітники служби охорони нижньої ланки, не використовуються для визначення оцінки особистості засудженого, разом з тим, саме вони проводять більшу частину часу з довічно засудженими. Часто персоналу не рекомендується, або забороняється спілкуватись із засудженими, що виключає сприятливу можливість для розвитку доброзичливих взаємин між ними. Разом з тим, відносини в допустимих межах, не тільки підвищують безпеку, вони можуть допомогти мотивувати засуджених до співпраці з персоналом. Це також сприяє отриманню самими співробітниками позитивної практики, на відміну від ситуації коли він виконує тільки завдання тюремного службовця, який «повертає ключ у замку». Звичайно, для цього необхідний кваліфікований відбір персоналу, навчання, контроль і підтримка з боку інших фахівців пенітенціарної системи [6, п. 79].

Безперечно, деякі довічно засуджені особливо небезпечні, проте підхід до них повинен бути таким же, як і до інших категорій засуджених та включати в себе наступні елементи: детальний аналіз особистості засудженого, управління ризиками для задоволення індивідуальних потреб і зменшення ймовірності скоєння нового злочину, забезпечення необхідного рівня захисту для оточуючих; регулярний перегляд заходів безпеки. Мета відбування покарання особливо небезпечними засудженими, як і з усіма засудженими, має полягати в зниженні рівня небезпеки за допомогою відповідних заходів впливу та швидке повернення засудженого до нормального життя в суспільстві [2, п. 80].

У висновках Комітет закликає держав-учасників Ради Європи переглянути ставлення до довічно засуджених і брати до уваги індивідуальні чинники, а саме небезпеку, яку вони становлять для оточуючих та себе особисто, як під час відбування покарання, так і в суспільстві, а не просто реагувати на винесений вирок. Держави-учасниці Ради Європи повинні вжити заходів для скасування норм, які зобов'язують утримувати осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, окремо від інших категорій засуджених, які відбувають тривалі строки позбавлення волі, а також виключити з практики систематичне використання таких заходів безпеки, як наручники на території установи виконання покарання [6, п. 81].

Крім того, необхідно докласти зусиль для того щоб забезпечити довічно засудженим спеціально розроблений режим відбування покарання з урахуванням їх потреб, таким чином допомагаючи

знизити рівень їх небезпеки, а також звести до мінімуму негативні наслідки, пов'язані із відбуванням покарання. Крім цього, необхідно забезпечити можливість підтримки їх відносин із зовнішнім світом, а також передбачити можливість тимчасового виходу в суспільство для адаптації і безпечного звільнення. З цією метою повинні бути передбачені процедури, які дозволяють переглянути покарання. Зрозуміло, що наявність чисто формальної можливості подачі заяви на звільнення після закінчення певного періоду часу не є достатнім. Держави — учасники Ради Європи повинні гарантувати, зокрема, що така можливість реальна та ефективна [6, п. 82].

Отже, Комітет надав ґрунтовне роз'яснення щодо наступних елементів, які стосуються застосування покарання у виді довічного позбавлення волі: індивідуалізації відбування покарання, основною складовою якого є індивідуальний план відбування покарання; реалізації індивідуального плану відбування покарання, який має складатися із наступних елементів: суспільно-корисних заходів (навчання, фізичне виховання, суспільно-корисна праця тощо); заходів, які сприяють розвитку зв'язків із рідними (побачення, телефонні розмови, листування тощо); розміщення засуджених в установах виконання покарань за територіальним принципом; організація режиму відбування покарання, який запобігає виникненню негативних наслідків відбування покарання. Реалізація вищезазначених рекомендацій матиме позитивний вплив на засуджених до довічного позбавлення волі.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У якості висновку необхідно

зазначити, що зміст Рекомендації NRec (2003) 23 Комітету Міністрів Ради Європи «Про виконання покарання у виді тривалих строків та довічного позбавлення волі адміністрації установ виконання покарань» містить ґрунтовний зміст по напрямках виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, а саме: визначення основних цілей виконання покарання у виді довічного позбавлення волі; роз'яснення основних принципів виконання покарання у виді довічного позбавлення волі; рекомендації щодо планування покарання у виді довічного позбавлення волі; рекомендації щодо визначення оцінки ризику і потреб засуджених до довічного позбавлення волі; рекомендації щодо особливостей роботи персоналу, який працює із засудженими до довічного позбавлення волі.

Узагальнюючи зміст міжнародних стандартів Ради Європи можна змоделювати систему відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, яка складається з декількох етапів: I — Етап визначення первинної оцінки особистості засудженого до довічного позбавлення волі; II — Етап складання та реалізації плану відбування покарання у виді довічного позбавлення волі; III — Етап підготовки та виконання індивідуального плану звільнення засуджених до довічного позбавлення волі; IV — Етап адаптації до суспільства засуджених до довічного позбавлення волі.

Сформована модель системи відбування покарання у виді довічного позбавлення волі, яка відображає зміст міжнародних стандартів поведінки із засудженими до довічного позбавлення волі в перспективі може бути орієнтиром для реалізації в кримінально-виконавчій діяльності України.

Література

1. Дуюнова Т.В., Яковець І.С., Литвинов О.М., Кондратішина В.В. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі: монографія. Харків: Право, 2015. 192 с.
2. Діденко А.А., Човган В.О., Захаров Є.Ю. Пожизненное заключение: европейские стандарты и украинская практика. Харків: Права людини, 2014. 316 с.
3. Борсученко С.А. Порядок и условия содержания осужденных к пожизненному лишению свободы и возможность их гуманизации. III Международный пенитенциарный форум «преступление, наказание, исправление (к 20-летию вступления в силу Уголовно-исполнительного кодекса Российской Федерации): сб. тез. выступ. и докл. участников. (г. Рязань, 21–23 ноября 2017 г.): в 8 т. Рязань: Академия ФСИН России, 2017. С. 117–122.
4. Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners. URL: https://www.ochrance.cz/uploads-import/ochrana_osob/Umluvy/vezenstvi/R_2003_23_management_of_life_sentence_and_long-term_prisoners.pdf (дата звернення: 22.04.2020).
5. Recommendation no. R (97) 12 of the Committee of ministers to member states on staff concerned with the implementation of sanctions and measures (Adopted by the Committee of Ministers on 10 September 1997 at the 600th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804c3fdd> (дата звернення: 01.06.2020).

6. Совет Европы: Европейский Комитет по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания (ЕКПП). Положение пожизненно заключенных. Выдержка из 25-го общего доклада. 2016 г. URL: <http://rm.coe.int/1680734510> (дата звернення: 22.04.2020).

7. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and In human or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 21 December 2017. URL: <http://hudoc.cpt.coe.int/eng?i=p-ukr-20171208-en-14> (дата звернення: 04.12.2019).

References

1. Duyunova T. V., Yakovets I. S., Litvinov O. M., Kondratishina V. V. Vikonannya pokarannya u vidi dovirchnogo pozbavleniya voli: monografiya. Kharkiv: Pravo, 2015. S. 192.

2. Didenko A. A., Chovgan V. O., Zakharov Є. Y. Pozhiznennoe zaklyuchenie: evropeyskie standarty i ukrainskaya praktika. Kharkiv: Prava lyudini, 2014. S. 316.

3. Borsuchenko S. A. Poryadok i usloviya soderzhaniya osuzhdennykh k pozhiznennomu lisheniyu svobody i vozmozhnost ikh gumanizatsii. III Mezhdunarodnyy penitentsiarnyy forum «prestuplenie, nakazanie, ispravlenie (k 20-letiyu vstupleniya v silu Ugolovno-ispolnitelnogo kodeksa Rossiyskoy Federatsii): sb. tez. vystup. i dokl. uchastnikov. (g. Ryazan, 21–23 noyabrya 2017 g.): v 8 t. Ryazan: Akademiya FSIN Rosii, 2017. S. 117–122.

4. Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners. URL: https://www.ochrance.cz/uploads-import/ochrana_osob/Umluvy/vezenstvi/R_2003_23_management_of_life_sentence_and_long-term_prisoners.pdf (data zvernennya: 22.04.2020).

5. Recommendation no. R (97) 12 of the Sommittee of ministers to member states on staff concerned with the implementation of sanctions and measures (Adopted by the Committee of Ministers on 10 September 1997 at the 600th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://rm.coe.int/16804c3fdd> (data zvernennya: 01.06.2020).

6. Sovet Yevropy: Yevropeyskiy Komitet po preduprezhdeniyu pytok i beschelovechnogo ili unizhayushchego dostoinstvo obrashcheniya ili nakazaniya (YeKPP). Polozhenie pozhiznenno zaklyuchennykh. Vyderzhka iz 25-go obshchego doklada. 2016 g. URL: <http://rm.coe.int/1680734510> (data zvernennya: 22.04.2020).

7. Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and In human or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 8 to 21 December 2017. URL: <http://hudoc.cpt.coe.int/eng?i=p-ukr-20171208-en-14> (data zvernennya: 04.12.2019).

Гудима Віталій Валерійович
викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури
Львівський університет бізнесу та права

Гудыма Виталий Валерьевич
преподаватель кафедры судоустройства, прокуратуры и адвокатуры
Львовский университет бизнеса и права

Hudyma Vitaliy
Lecturer of the Department of Judiciary, Prosecution and Advocacy
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0001-6708-3910

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7351

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОМПЛЕКТУВАННЯ СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ КОМПЛЕКТОВАНИЯ СУДЕЙСКОГО КОРПУСА

FOREIGN EXPERIENCE OF FORMATION OF THE CORPS OF JUDGES

Анотація. У статті представлено концептуальні засади комплектування суддівського корпусу, опираючись на досвід зарубіжних країн. З'ясовано, що концептуальні засади комплектування суддівського корпусу регулюються Конституцією України, Висновком № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та регіональному рівнях, Київськими рекомендаціями щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Середній Азії, Висновком № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів. Встановлено, що одним із дієвих механізмів недопущення впливу інших гілок влади на судову гілку влади виступає консолідація судової влади, а також підтримка зі сторони громадянського суспільства. Визначено, що програма спеціальної підготовки кандидатів, що претендують на посади суддів, не повинна обмежуватися строго юридичним напрямком, тому що підготовка має базуватися також на етиці і ознайомленні із іншими напрямками, що прямо чи опосередковано взаємопов'язані із сферою судочинства. Доведено, що оцінювання рівня професійної продуктивності суддів має здійснюватись за критеріями, що вказують на рівень професійної компетентності, рівень особистої компетентності, рівень соціальної компетентності. З'ясовано, що підготовку кандидатів, що претендують на посади суддів, повинні здійснювати кваліфіковані судді і експерти по кожній з дисциплін. Встановлено, що на сьогодні в Україні потрібно посилювати судовий нагляд за процесами здійснення судочинства, а також контролювати процедури ухвалення судових рішень. Запропоновано, що на сьогодні комплектування та формування суддівського корпусу має відбуватися на виборних засадах з метою відновлення довіри громадян та суспільства в цілому до діяльності судової гілки влади. Визначено, що для комплектування та формування суддівського корпусу в Україні слід враховувати досвід США, Німеччини, Польщі, Франції, Італії та інших країн. Запропоновано у перспективі наступних досліджень розкрити принципи формування суддівського корпусу.

Ключові слова: суд, суддя, суддівський корпус, судова влада, судочинство, правосуддя.

Аннотация. В статье представлены концептуальные основы комплектования судейского корпуса, опираясь на опыт зарубежных стран. Выяснено, что концептуальные основы комплектования судейского корпуса регулируются Конституцией Украины, Выводом № 4 (2003) Консультативного совета европейских судей во внимание Комитета Министров Совета Европы относительно независимой подготовки и повышения квалификации судей на национальном и региональном

уровнях, Києвськими рекомендаціями по незалежності судопроизводства в Восточной Европе, на Южном Кавказе и в Средней Азии, Выводом № 15 (2012) Консультативного совета европейских судей относительно специализации судей. Установлено, что одним из действенных механизмов недопущения влияния других ветвей власти на судебную ветвь власти выступает консолидация судебной власти, а также поддержка со стороны гражданского общества. Определено, что программа специальной подготовки кандидатов, претендующих на должности судей, не должна ограничиваться строго юридическим направлением, так как подготовка должна базироваться также на этике и ознакомлении с другими направлениями, которые прямо или косвенно взаимосвязаны со сферой судопроизводства. Доказано, что оценка уровня профессиональной производительности судей должно осуществляться по критериям, которые указывают на уровень профессиональной компетентности, уровень личной компетентности, уровень социальной компетентности. Выяснено, что подготовка кандидатов, претендующих на должности судей, должны осуществлять квалифицированные судьи и эксперты по каждой из дисциплин. Установлено, что на сегодня в Украине нужно усилить судебный надзор за процессами осуществления судопроизводства, а также контролировать процедуры принятия судебных решений. Предложено, что сегодня комплектования и формирования судейского корпуса должно происходить на выборных началах с целью восстановления доверия граждан и общества в целом к деятельности судебной ветви власти. Определено, что для комплектования и формирования судейского корпуса в Украине следует учитывать опыт США, Германии, Польши, Франции, Италии и других стран. Предложено в перспективе следующих исследований раскрыть принципы формирования судейского корпуса.

Ключевые слова: суд, судья, судейский корпус, судебная власть, судопроизводство, правосудие.

Summary. The article presents the conceptual foundations of the formation of the corps of judges, based on the experience of foreign countries. It was found that the conceptual foundations of the formation of the corps of judges are regulated by the Constitution of Ukraine, Conclusion No. 4 (2003) of the Consultative Council of European Judges, taking into account the Committee of Ministers of the Council of Europe on independent training and professional development of judges at the national and regional levels, Kiev Recommendations on the independence of the judiciary in Eastern Europe, in the South Caucasus and Central Asia, Conclusion No. 15 (2012) of the Consultative Council of European Judges on the specialization of judges. It has been established that one of the most effective mechanisms to prevent the influence of other branches of government on the judicial branch of government is the consolidation of the judicial branch, as well as support from civil society. It has been determined that the program of special training for candidates applying for positions of judges should not be limited to a strictly legal direction, since training should also be based on ethics and familiarization with other areas that are directly or indirectly related to the sphere of legal proceedings. It has been proved that the assessment of the level of professional performance of judges should be carried out according to criteria that indicate the level of professional competence, the level of personal competence, and the level of social competence. It was found that the preparation of candidates applying for positions of judges should be carried out by qualified judges and experts in each of the disciplines. It has been established that today in Ukraine it is necessary to strengthen judicial supervision over the processes of carrying out legal proceedings, as well as control the procedures for making court decisions. It is proposed that today the recruitment and formation of the judiciary should take place on an elective basis in order to restore the confidence of citizens and society as a whole in the activities of the judicial branch of government. Formation of the corps of judges, the experience of the USA, Germany, Poland, France, Italy and other countries should be taken into account. It is proposed to reveal the principles of the formation of the corps of judges in the future of the following studies.

Key words: court, judge, corps of judges, judiciary, legal proceedings, justice.

Постановка проблеми. Формування правової держави повинно відбуватися в контексті розвитку громадянського суспільства. При цьому реалізація такого підходу повинна проходити із дотриманням принципів верховенства права та максимального створення таких умов, за яких забезпечуватимуться права та законні інтереси як фізичних, так і юридичних осіб. Своєю чергою, держава повинна також створити сприятливі умови для діяльності та функціонування безстороннього, справедливого та водночас незалежного суду.

Отже, акцентуючи увагу на зазначеному вище, треба зауважити, що в основі актуальності тема-

тики цього дослідження лежить представлення особливостей формування суддівського корпусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблематикою формування суддівського корпусу працювали та посилено працюють такі відомі вчені-дослідники та практики-юристи, як К. Акімова [1], А. Алексеева [2], В. Бігун [3], Є. Васьковський [4], В. Єгорова [5], В. Кравчук [6], М. Логвиненко [7], А. Марцинкевич [8], С. Прилуцький [9–11], С. Чекунов [12], В. Чиркін [13], В. Шаповал [14] та інші.

Так, А. Марцинкевич [8] у ході вивчення зарубіжного досвіду комплектування суддівського

корпусу зауважує, що, до прикладу, у США діє процедура, за якої судді призначаються на посади у відповідності до таких засад, як: 1) безсторонність в контексті вирішення справ; 2) наявність високого рівня знань та практичних навичок у сфері правової (юридичної) діяльності; 3) здатність чітко, логічно та виважено мислити; 4) велика особиста чесність; 5) міцне здоров'я та відмінний фізичний і розумовий розвиток; 6) комунікабельність, спостережливість, врівноваженість, уважність, терпеливість; 7) здатність справедливо та розумно здійснювати правосуддя.

Водночас у дослідженні [5] зазначено, що в контексті комплектування суддівського корпусу в Україні варто взяти до уваги досвід Німеччини. Відтак, судова влада у Німеччині здійснюється професійними судьями та суддями, на яких покладено виконання суддівських обов'язків згідно громадських засад. Законодавством Німеччини передбачено правила, якими визначається несумісність посади та діяльності судді із іншими видами діяльності. В Німеччині суддя не може в один час виконувати функції, що належать до компетенції судових органів і функції, що належать до компетенції органів законодавчої чи виконавчої влади. Проте суддя може виконувати функції, пов'язані із особливостями судового управління, функції по здійсненню викладацької чи дослідницької діяльності у вищій школі та/чи у інших закладах освіти. Науковець зазначає, що судді в Німеччині призначаються на посади: 1) довічно; 2) на певний термін; 3) на випробувальний термін; 4) в контексті доручення виконувати обов'язки судді.

Натомість В. Кравчук [6], провівши порівняльний аналіз особливостей формування суддівського корпусу в Польщі та в Україні, робить висновок про те, що суддя все-таки виступає центральним суб'єктом, що здійснює судову владу. Судді виконують функції у напрямку здійснення правосуддя, тому від рівня виконання ними таких функцій залежить рівень авторитетності судової влади і рівень результативності здійснення ними функцій правосуддя.

Аналіз джерел [1–14] дозволяє відмітити, що проблематика комплектування суддівського корпусу в контексті врахування зарубіжного досвіду є не до кінця дослідженою.

Мета статті. Метою статті є дослідження концептуальних засад комплектування суддівського корпусу, опираючись на досвід зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практика показує, що одним із дієвих механізмів недопущення впливу інших гілок влади на судову

гілку влади виступає консолідація судової влади, а також підтримка зі сторони громадянського суспільства. З огляду на те, рівень ефективності функціонування органів судової влади у певній мірі залежить від особливостей формування та комплектування суддівського корпусу.

За таких засад доцільно звернути увагу на позицію Є. Васьковського [4], який відмічає, що особливості комплектування суддівського корпусу доцільно звести до двох аспектів. Відповідно до першого аспекту, то тут постає питання про те, хто буде заміщувати посади суддів. Водночас другий аспект вказує на те, як відбуватиметься заміщення посад судді. Якщо говорити про перший аспект комплектування суддівського корпусу, то варто зауважити, що він насамперед характеризує питання підготовки кандидатів, що претендують на посади суддів. Натомість другий аспект лише відображає спосіб безпосереднього заміщення посад суддів.

Окрім того, Є. Васьковський [4] наголошує на тому, що, до прикладу, те хто буде заміщати посади судді, не викликає якихось явних перешкод. Водночас, що стосується процедури як відбуватиметься заміщення посад суддями, то тут виникають деякі труднощі, зокрема у напрямку вибору засобів заміщення. Провівши деякі дослідження, вчений зазначає, що усі засоби, якими проводиться заміщення посад суддів, доцільно поділяти на чотири типи: а) тип виборної системи; б) тип заміщення посад за рахунок обрання суддів безпосередньо самими судьями; в) тип заміщення посад шляхом призначення урядом на власний розсуд; г) тип заміщення посад шляхом призначення урядом за результатами проведеного конкурсу.

Своєю чергою, С. Прилуцький [9], в контексті проведення аналізу практик державного устрою у багатьох зарубіжних країнах, виділяє три основні способи формування суддівського корпусу. Перший спосіб формування суддівського корпусу свідчить про те, що судді опираються на посади через прямі вибори. Відповідно до другого способу, формування суддівського корпусу відбувається за рахунок політичного компромісу. Водночас третій спосіб формування суддівського корпусу базується на самоорганізації судової влади.

С. Прилуцький [9] також зауважує, що спосіб, за яким формування суддівського корпусу відбувається шляхом проведення прямих виборів, активно застосовують у судовій практиці Болівія, Китай, Корейська Народно-Демократична Республіка, Куба, Македонія, США, Швейцарія. Такий спосіб формування суддівського корпусу характеризується високим рівнем демократичності порядку. При

цьому обирає суддів населення, тому за таких умов проявляється їх безпосередня участь у комплектуванні та формування суддівського корпусу.

Поряд з тим, В. Чиркін [13] доводить, що призначення суддів на посади, опираючись на досвід багатьох зарубіжних країн, відбувається доволі різноманітними способами. До прикладу, у США призначення кандидатів на посади федеральних суддів, у тому числі і на посаду голови Верховного суду, входить до обов'язків Президента, але при цьому обов'язково має бути згода Сенату. Натомість у Франції та Італії Президент також призначає суддів на посади, але вже за поданням органів суддівського самоврядування, зокрема за поданням Вищої ради магістратури, і відповідно до результатів проведеного конкурсу. У Нідерландах призначає суддів на посади монарх (формально), а неформально уряд або міністр юстиції. Своєю чергою, у Мексиці призначення суддів на посади входить до компетенції законодавчих зборів штатів.

У Доповіді Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо призначення суддів [15], ухваленій Венеціанською комісією на 70-му пленарному засіданні, зокрема у п. 44 та 51 зазначено, що кожна країна Європи має свою індивідуальну процедуру призначення суддів на посади. Проте, процедура кожної з країн має базуватися на рівновазі між самоврядуванням і суддівською незалежністю та між підзвітністю судової влади. У такому контексті передбачається уникнення негативного впливу корпоратизації судової системи.

Опираючись на міжнародно-правовий досвід у процедурі добору кандидатів на посади суддів, слід відмітити, що, до прикладу у Франції, Президент підписує рішення про призначення відповідного кандидата на посаду судді Касаційного Суду, однак за поданням Вищої ради юстиції, а на посаду суддів у інших судах — за поданням Міністерства юстиції і Ради суддів. Слід відмітити, що судді у Франції не можуть змінювати посади або підвищуватись по посадах, якщо на те вони не надали особистої згоди [7].

До стосується досвіду Німеччини щодо комплектування та формування суддівського корпусу, який детально проаналізовано у праці [1], то слід відмітити, що до кандидатів, що претендують на посади суддів, ставляться доволі високі вимоги. Водночас за законодавством Німеччини, зайняти посаду судді може діючий штатний професор права, що працює в університеті. Одним із елементів, який позитивно відображається на процедурі підготовки суддів, виступає те, що юристи у контексті про-

ходження академічного навчання повинні також проходити практику, стажування у різних установах правозастосування. Такий аспект навчання виступає самостійною стадією підготовки кандидатів, що претендують на посади суддів.

Треба зауважити, що у Німеччині не є формальним у підготовці кандидатів, що претендують на посади суддів, проходження практичного етапу, оскільки процедура завершується на стадії складання другого екзамену, щодо якого висунуті найвищі вимоги і за результатами якого кандидатів призначають на посади суддів. У процедуру підготовки кандидатів на посади суддів закладено також психоемоційний і психологічний аспект. За таких засад кандидат може самостійно оцінити свої можливості у правозастосовчій сфері та сфері судочинства. Окрім того, оцінку здібностей та рівня підготовленості кандидата, що претендує на посаду судді, можуть також провести і незалежні експерти [1].

Аналіз досвіду Швеції щодо комплектування та формування суддівського корпусу дозволяє відмітити, що зазвичай судді призначаються на посади після поступового проходження служби: 1) клерками у адміністративному чи районному суді в період 2-ох років; 2) інформаційними клерками в апеляційному чи апеляційному адміністративному суді в період 1-го року; 3) заступником судді [3].

Слід відмітити, що інформаційні клерки і заступники судді виступають позаштатними судьями. Для призначення на посаду судді у Франції враховуються заслуги кандидата, компетентність, знання. Окрім того, призначатись на посаду судді може кандидат, що є громадянином Швеції [12].

Юридична практика Польщі показує, що призначення кандидатів на посади суддів, незалежно чи це загальна юрисдикція, військова чи адміністративна, входить до компетентності Президента. Особливу роль у процедурі комплектування та формування суддівського корпусу в Польщі посідає Всепольська рада юстиції. Цей спеціально уповноважений орган:

- 1) проводить аналіз суддівських кадрів;
- 2) встановлює критерії, за якими відбуватиметься оцінювання кандидатів, що претендують на посади суддів;
- 3) розглядає ключові питання повернення суддів, що є у відставці, до здійснення судових обов'язків;
- 4) затверджує правила професійної етики та поведінки суддів та стежить за порядком їх дотримання судьями [10].

Варто відмітити, що на сьогодні існують доволі значні відмінності у процедурі призначення суддів на посади та підвищення рівня їх кваліфікованості по кожній з європейських держав. Акцентуючи увагу на такому аспекті Консультативною радою європейських суддів ухвалено Висновок № 4 (2003) до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та європейському рівнях [16]. Таким чином, Консультативна рада європейських суддів надає рекомендації щодо того, які особи можуть призначатись на посади суддів. Тобто Консультативна рада європейських суддів робить наголос на тому, що на посаду судді може претендувати кандидат, який має чи отримав ґрунтовні знання із матеріального та процесуального національного і міжнародного права та пройшов програму спеціальної підготовки.

Слід зауважити, що програма спеціальної підготовки кандидатів, що претендують на посади суддів, не повинна обмежуватися строго юридичним напрямком, тому що підготовка має базуватися також на етиці і ознайомленні із іншими напрямками, що прямо чи опосередковано взаємопов'язані із сферою судочинства. До прикладу, кандидати на посади суддів можуть освоїти процедуру управління справами, процедуру адміністрування судової діяльності, іноземні мови, інформаційні технології, соціальні та поведінкові науки тощо. Разом з тим, підготовка кандидатів, що претендують на посади суддів, повинна бути плюралістичною для того, щоб у подальшому гарантувати і розширювати світогляд такого судді [16].

Разом з тим, особливо актуальним у контексті призначення на посаду судді виступає питання проведення комплексного та об'єктивного оцінювання рівня професійної продуктивності суддів. З огляду на те, Київськими рекомендації щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Середній Азії [17] чітко визначено, що оцінювання рівня професійної продуктивності суддів має здійснюватись за критеріями, що вказують на:

- 1) рівень професійної компетентності, тобто на рівень знань у сфері права, здатність здійснювати судочинство, здатність формувати умотивовані рішення;
- 2) рівень особистої компетентності, тобто на здатність керувати значними обсягами роботи, ухвалювати справедливі та виважені судові рішення, відкритість до освоєння нових технологій;
- 3) рівень соціальної компетентності, тобто на здатність бути посередником між сторонами спору,

повагу до сторін судового процесу, рівень лідерських якостей.

Дослідження засвідчують, що, до прикладу, якщо судді призначаються на посаду, термін перебування на якій є обмеженим, то процедура поновлення необмінно має бути передбачена, якщо на те не вказують норми. Призначення таких суддів на посади повинно відбуватися за бажанням самих суддів, при чому призначати їх має відповідний орган, до компетенції якого входить така процедура. Що стосується рішення про повторне призначення судді на посаду, то воно повинно прийматись об'єктивно, при чому мають враховуватись професійні досягнення такого судді [18].

Окрім того, варто відмітити про важливість п. 20 Висновку № 4 (2003). Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та регіональному рівнях [16], відповідно до якого підготовку кандидатів, що претендують на посади суддів, повинні здійснювати кваліфіковані судді і експерти по кожній з дисциплін. Такі судді та експерти повинні відбиратись з поміж інших як найкращі.

Враховуючи зазначене, доцільно відмітити, що такий підхід до обрання осіб, що будуть здійснювати підготовку кандидатів на посади суддів, має використовуватись і для підвищення рівня кваліфікації та рівня професіоналізму суддів. Це пояснюється тим, що кандидати, які хочуть одержати якісні та водночас високі знання, повинні отримати відповіді на питання, які у них виникають у контексті підготовки. При чому відповідь на такі питання може надати лише кваліфікований суддя. Що стосується підвищення кваліфікації, то участь висококваліфікованих суддів у такій процедурі є неодмінно важливою. Так, суддя, що проходить підвищення кваліфікації, зможе отримати якісні знання від таких суддів.

Акцентуючи увагу на зазначеному, слід відмітити, що на сьогодні в Україні потрібно посилювати судовий нагляд за процесами здійснення судочинства, а також контролювати процедури ухвалення судових рішень. У іншому випадку втрачає сенс розгляд судової справи, якщо у кінцевому випадку ухваленим буде несправедливе рішення чи такі рішення не виконуватиметься. З огляду на те, у Висновку (2012) № 15 Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів, прийнятому на 13-у пленарному засіданні КРЕС [19] зазначено, що спеціалізація суддів може виступити одним із шляхів підвищення рівня якості

ухвалення рішень, тому що судді володітимуть достатніми знаннями, необхідними для здійснення судочинства.

Доцільно зауважити, що у Висновку (2012) № 15 Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів, прийнятому на 13-у пленарному засіданні КРЕС [19] передбачається необхідність створення спеціалізованих палат або судів у сфері специфічних видів права, до прикладу, права торгових марок чи права інтелектуальної власності. Деякі країни-члени Європейського Союзу, опираючись на важливість створення спеціалізованих палат або судів у сфері специфічних видів права, зауважують, що такі органи слід створювати окремо від загальних судів. До прикладу, у Франції функціонують комерційні трибунали, у Бельгії — трудові трибунали, у Великій Британії — трибунали з працевлаштування.

Проте на сьогодні все частіше виникають дискусії стосовно того, що комплектування та формування суддівського корпусу має відбуватися на виборних засадах. Тому для підвищення рівня довіри громадян до діяльності судів та суддів потрібно актуалізувати таку позицію.

Відповідно до положень Конституції України [20] єдиним носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні виступає народ. Народ здійснює владу як безпосередньо, так і через органи державної влади і органи місцевого самоврядування. Відповідно до статті 69 Конституції України [16] народне волевиявлення проводиться через вибори, референдуми та/чи інші форми виявлення демократії.

Тут слід відмітити, що у Конституції України [20] закріплення народу як носія суверенітету, перш за все, вимагає розроблення механізму реалізації такого принципу, виходячи із безпосередньої і представницької демократії як видів народного волевиявлення.

Слід відмітити позицію В. Шаповала [14], який зауважує, що ключову роль у забезпеченні народного суверенітету виконують політичні права, зокрема ті, якими уможлиблюється участь народу у процедурі формування та здійснення влади, тобто права на участь у владі. Аналізуючи положення Конституції України [20] особливу увагу науковець звертає на право обирати і бути обраними. Так, конституційним Судом України зазначено, що особливою складовою процесу здійснення народом безпосередньої влади виступає реалізація права голосу на виборах та референдумі.

Своєю чергою, С. Прилуцький [11] відзначає, що громадяни повинні брати безпосередню участь у процесах організації і здійснення судової

влади. Такий аспект дозволить підвищити незалежність суддів від впливу політичних сил. Окрім того, участь громадян у процесах організації і здійснення судової влади виступатиме особливою формою їх відповідальності перед суспільством. З позиції науковця, особливими формами прямої участі народу у організації і здійсненні судової влади виступають вибори та участь громадян у процесі здійснення судочинства, якщо вони виконують роль судових засідателів, зокрема присяжних, шєфєнів чи народних засідателів.

Звертаючи увагу на участь народу у процесі здійснення правосуддя, слід відзначити, що вона проходить у таких формах, як [1]:

- 1) безпосередня участь громадян як представників народу у процедурі здійснення правосуддя;
- 2) опосередкована участь громадян у процедурі здійснення правосуддя, де судді обираються народом, до прикладу як у більшості штатів США або у деяких кантонах Швейцарії.

Важливою у такому контексті виступає позиція В. Бігуна [3], який стверджує, що судова влада, виступаючи самостійною державною владою, може бути судовою демократією, судовою аристократією чи навіть судовою олігархією. Судова демократія, на думку науковця — це спеціальний режим, за якого відбувається здійснення судової влади, при чому участь народу у такій процедурі є як безпосередньою, так і опосередкованою, до прикладу у випадках, коли відбуваються вибори суддів, має місце так званий контроль на судами чи відбувається анулювання присяжними закону.

В умовах сьогодення в Україні є нагальною потреба у затвердженні та виконанні на практиці принципу виборності суддів. Це потрібно зробити насамперед з метою відновлення довіри громадян та суспільства в цілому до діяльності судової гілки влади. З огляду на те, у контексті формування та комплектування корпусу суддів доцільно звернути увагу на те, що саме дасть можливість забезпечити високу ефективність такого процесу, якщо застосовувати спосіб, за якого судді обираються народом. Модель такої процедури насамперед повинна бути оптимальною, при чому збалансовувати права та законні інтереси не тільки окремих громадян, але і держави в цілому. У такому аспекті повинен бути врахований паритет прав та обов'язків громадян та держави.

Щодо виборності суддів, то цей процес являє собою складне соціальне явище і співвідноситься із такими категоріями як право, законодавство, законність, правопорядок. При цьому ця категорія може співіснувати лише у взаємодії із іншими правовими

інститутами. Ключовою засадою реалізації моделі виборності суддів повинна стати досконало розроблена система нормативно-правових актів, що побудована на засадах демократичності. Тут не можна не погодитися із тим, що діяльність суду значною мірою буде залежати від рівня якості прийнятих законів. Окрім того, реалізація моделі виборності суддів вимагає забезпечення взаємодії між такими елементами як право, закон, громадянин та держава. Також слід врахувати і те, що у ході формування та комплектування суддівського корпусу особливу увагу слід звернути на чітке визначення та закріплення не тільки компетенцій, але і функціональних обов'язків усіх органів державної влади.

На сьогодні вітчизняна законодавча база характеризується стрімкою динамічністю, тому, з ціллю усунення такої проблеми, законодавчі положення слід розробляти та відображати у контексті забезпечення нерозривного взаємозв'язку між теорією та викликами сучасності.

Таким чином, модель формування та комплектування суддівського корпусу повинна стати шляхом до успіху та важливим напрямком реформування сфери судочинства. У контексті реалізації таких завдань доцільно опиратись на досвід зарубіжних держав, зокрема на стандарти формування та комплектування суддівського корпусу у країнах Європи.

Що стосується етики суддівського корпусу, то це питання також є ключовим у процедурі реформування органів судової влади. Треба зауважити, що ефективність діяльності суддів у певній мірі залежить від рівня ефективності діяльності судових органів. Тому, першочергово також слід звернути увагу на питання підвищення рівня ефективності правосуддя. Зокрема слід полегшити доступність до правосуддя, підвищити рівень якості ухвалення суддями рішень, покращити механізм виконання ухвалених суддями рішень, запропонувати додаткові методи та способи вирішення судових конфліктів.

На особливу увагу заслуговує також покращення професійної придатності судді, тобто підвищення рівня практичних навичок, набуття ним додаткового професійного досвіду та високих морально-етичних якостей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами опрацювання джерел [1–21] досліджено концептуальні засади комплектування суддівського корпусу, опираючись на досвід зарубіжних країн. З'ясовано також, що:

– концептуальні засади комплектування суддівського корпусу регулюється Конституцією України, Висновком № 4 (2003). Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету

Міністрів Ради Європи щодо незалежної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та регіональному рівнях, Київськими рекомендаціями щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Середній Азії, Висновком (2012) № 15 Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів;

- одним із дієвих механізмів недопущення впливу інших гілок влади на судову гілку влади виступає консолідація судової влади, а також підтримка зі сторони громадянського суспільства;
- кожна країна має свою індивідуальну процедуру призначення суддів на посади;
- за рекомендаціями Консультативної ради європейських суддів на посаду судді може претендувати кандидат, який має чи отримав ґрунтовні знання із матеріального та процесуального національного і міжнародного права та пройшов програму спеціальної підготовки;
- програма спеціальної підготовки кандидатів, що претендують на посади суддів, не повинна обмежуватися строго юридичним напрямком, тому що підготовка має базуватися також на етиці і ознайомленні із іншими напрямками, що прямо чи опосередковано взаємопов'язані із сферою судочинства;
- оцінювання рівня професійної продуктивності суддів має здійснюватись за критеріями, що вказують на рівень професійної компетентності, рівень особистої компетентності, рівень соціальної компетентності;
- підготовку кандидатів, що претендують на посади суддів, повинні здійснювати кваліфіковані судді і експерти по кожній з дисциплін;
- на сьогодні в Україні потрібно посилювати судовий нагляд за процесами здійснення судочинства, а також контролювати процедури ухвалення судових рішень;
- на сьогодні комплектування та формування суддівського корпусу має відбуватися на виборних засадах з метою відновлення довіри громадян та суспільства в цілому до діяльності судової гілки влади;
- ключову роль у забезпеченні народного суверенітету виконують політичні права, зокрема ті, якими уможлиблюється участь народу у процедурі формування та здійснення влади, тобто права на участь у владі;
- модель формування та комплектування суддівського корпусу повинна стати шляхом до успіху та важливим напрямком реформування сфери судочинства;

- підвищення рівня ефективності правосуддя дозволить полегшити доступність до правосуддя, підвищити рівень якості ухвалення суддями рішень, покращити механізм виконання ухвалених суддями рішень, запропонувати додаткові методи та способи вирішення судових конфліктів;
- для комплектування та формування суддівського корпусу в Україні слід враховувати досвід США, Німеччини, Польщі, Франції, Італії.
У перспективі наступних досліджень передбачено розкрити принципи формування суддівського корпусу (корпусу суддів).

Література

1. Акімова Е.Я. Особенности правового регулирования формирования судейского корпуса в Германии // Российский судья. 2011. № 11. С. 36–43.
2. Алексеева А.О. Поняття, сутність і форми участі народу у здійсненні правосуддя // Вісник Академії адвокатури України. 2014. Том 11. № 2(30). С. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_2_3 (дата звертання: 20.03.2021 р.).
3. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.
4. Васильовський Е.В. Учебник гражданского процесса. Изд. второе. перераб. Москва: Издание Бр. Башмаковых. 1917. 429 с.
5. Єгорова В.С. Деякий порівняльний досвід формування суддівського корпусу України і зарубіжних країн // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць. 2010. № 2(6). С. 108–113.
6. Кравчук В. Формування суддівського корпусу в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аналіз // Історико-правовий часопис. 2013. № 1. С. 45–49.
7. Логвиненко М.І. Добір суддів на посаду: український та міжнародно-правовий досвід // The genesis of genius: науково-періодичне професійне видання. Женева (Швейцарія). Міжнародний науково-практичний конгрес економістів та правників, 2014. С. 201–206.
8. Марцинкевич А.М. Вимоги до кандидата на посаду судді: зарубіжний досвід // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2011. Вип. 7. С. 349–354. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzclubp_2011_7_88 (дата звертання: 20.03.2021 р.).
9. Прилуцький С.В. Кадрове забезпечення судової влади: міжнародні стандарти, зарубіжний досвід, вітчизняні реалії // Судова апеляція. 2008. № 3 (12). С. 100–107.
10. Прилуцький С. Судова система Республіки Польща // Право України. 2004. № 9. С. 146–151.
11. Прилуцький С.В. Конституювання судової влади України: виклики сьогодення та шляхи їх вирішення // Право України. 2014. № 5. С. 178–187.
12. Чекунов С.А. Юридическая система Швеции // Закон и право. 2004. № 5. С. 76–78.
13. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Юристъ, 2005. 669 с.
14. Шаповал В. Держава, влада, народ як категорії конституціоналізму // Право України. 2014. № 10. С. 151–174.
15. Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо призначення суддів: Ухвалено Венеціанською комісією на 70 пленарному засіданні (Венеція, 16–17 березня 2007 р.); Висновок № 403/2006 CDL-AD(2007)028 від 22 червня 2007 року, Венеція. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/dop-evr-kom.pdf> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
16. Висновок № 4 (2003) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежної підготовки та підвищення кваліфікації суддів на національному та регіональному рівнях. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU03410> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
17. Київські рекомендації щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Середній Азії / Бюро демократичних інститутів та прав людини, Дослідницька група з незалежності судочинства «Мінерва» Інститут Макса Планка. Київ, 23–25.06.2010. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/7/86319.pdf> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
18. Міжнародні стандарти у сфері судочинства. Проект USAID «Україна: верховенство права». Київ: Істина, 2010. 488 с.
19. Висновок № 15 (2012) Консультативної ради європейських суддів стосовно спеціалізації суддів. Париж, 06.11.2012 р. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-15-2012-on-the-specialisation-of-judges-/16806a1fc2> (дата звертання: 20.03.2021 р.).

20. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звертання: 20.03.2021 р.).

21. Skoromnyy Y., Skrynkovskyy R. Lustration as a Particular Procedure for Bringing a Judge to Justice in Ukraine // Path of Science. 2020. Vol. 6, No. 11. P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.64-1>

References

1. Akimova Ye. Ya. Osobennosti pravovogo regulirovaniya formirovaniya sudeyskogo korpusa v Germanii // Rossiyskiy sudya. 2011. № 11. S. 36–43.

2. Aliksieieva A.O. Poniattia, sutnist i formy uchasti narodu u zdiisnenni pravosuddia // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. 2014. Tom 11. № 2(30). S. 6–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2014_11_2_3 (data zvertannia: 20.03.2021 r.).

3. Bihun V.S. Filosofiia pravosuddia: ideia ta zdiisnennia: monohrafiia. Kyiv, 2011. 303 s.

4. Vaskovskiy Ye. V. Uchebnik grazhdanskogo protsessa. Izd. vtoroe. pererab. Moskva: Izdanie Br. Bashmakovykh. 1917. 429 s.

5. Yehorova V.S. Deiakii porivnialnyi dosvid formuvannia suddivskoho korpusu Ukrainy i zarubizhnykh krain // Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: zbirnyk naukovykh prats. 2010. № 2(6). S. 108–113.

6. Kravchuk V. Formuvannia suddivskoho korpusu v Ukraini ta Polshchi: porivnialno-pravovyi analiz // Istoryko-pravovyi chasopys. 2013. № 1. S. 45–49.

7. Lohvynenko M. I. Dobir suddiv na posadu: ukrainskyi ta mizhnarodno-pravovyi dosvid // The genesis of genius: nauko-vidobirna profesiina vydannia. Zheneva (Shveitsariia). Mizhnarodni nauko-vidobirna praktychni konhres ekonomistiv ta pravnykiv, 2014. S. 201–206.

8. Martsynkevych A. M. Vymohy do kandydata na posadu suddi: zarubizhnyi dosvid // Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. 2011. Vyp. 7. S. 349–354. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2011_7_88 (data zvertannia: 20.03.2021 r.).

9. Prylutskiy S. V. Kadrove zabezpechennia sudovoi vlady: mizhnarodni standarty, zarubizhnyi dosvid, vitchyzniani realii // Sudova apeliatsiia. 2008. № 3 (12). S. 100–107.

10. Prylutskiy S. Sudova systema Respubliki Polshcha // Pravo Ukrainy. 2004. № 9. S. 146–151.

11. Prylutskiy S. V. Konstytuiuvannia sudovoi vlady Ukrainy: vyklyky sohodennia ta shliakhy yikh vyrishennia // Pravo Ukrainy. 2014. № 5. S. 178–187.

12. Chekunov S. A. Yuridicheskaya sistema Shvetsii // Zakon i pravo. 2004. № 5. S. 76–78.

13. Chirkin V. Ye. Konstitutsionnoe pravo zarubezhnykh stran: uchebnik. 4-e izd., pererab. i dop. Moskva: Yurist, 2005. 669 s.

14. Shapoval V. Derzhava, vlada, narod yak katehori konstitutsionalizmu // Pravo Ukrainy. 2014. № 10. S. 151–174.

15. Dopovid Yevropeiskoi komisii «Za demokratiiu cherez pravo» (Venetsianskoi komisii) shchodo pryznachennia suddiv: Ukhvaleno Venetsianskoiu komisiieiu na 70 plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 16–17 bereznia 2007 r.); Vysnovok № 403/2006 CDL-AD(2007)028 vid 22 chervnia 2007 roku, Venetsiia. URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/dop-evr-kom.pdf> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).

16. Vysnovok № 4 (2003). Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo nezaleznoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii suddiv na natsionalnomu ta rehionalnomu rivniakh. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU03410> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).

17. Kyivski rekomendatsii shchodo nezalezhnosti sudochynstva u Skhidnii Yevropi, na Pivdennomu Kavkazi ta u Serednii Azii / Biuro demokratychnykh instytutiv ta prav liudyny, Doslidnytska hrupa z nezalezhnosti sudochynstva «Minerva» Instytutut Maksa Planka. Kyiv, 23–25.06.2010. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/7/86319.pdf> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).

18. Mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva. Proekt USAID «Ukraina: verkhovenstvo prava». Kyiv: Istyna, 2010. 488 s.

19. Vysnovok № 15 (2012) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv stosovno spetsializatsii suddiv. Paryzh, 06.11.2012 r. URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-15-2012-on-the-specialisation-of-judges-/16806a1fc2> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).

20. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).

21. Skoromnyy Y., Skrynkovskyy R. Lustration as a Particular Procedure for Bringing a Judge to Justice in Ukraine // Path of Science. 2020. Vol. 6, No. 11. P. 1001–1009. doi: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.64-1>

Гулак Олена Василівна

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Гулак Елена Васильевна

*доктор юридических наук, доцент,
доцент кафедры административного и финансового права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Gulac Olena

*Doctor of Law, Docent,
Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0001-9004-0185

Ладиченко Віктор Валерійович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ладиченко Виктор Валериевич

*доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой международного права и сравнительного правоведения
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Ladychenko Viktor

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-7823-7572

Головка Людмила Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Головка Людмила Александровна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры международного права и сравнительного правоведения
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Golovko Liudmyla

*PhD (Law), Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-3742-2827

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7457

**ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ
ТА ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ ПРИСЯЖНИХ
У СИСТЕМІ СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ**

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНСТИТУТА ПРИСЯЖНЫХ В СИСТЕМЕ СУДОПРОИЗВОДСТВА УКРАИНЫ

IMPLEMENTATION AND WORK OF JURY IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE, PROBLEMS AND PROSPECTS

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню правової доктрини та нормативно-правової бази становлення та функціонування інституту присяжних в судовій системі України. У статті проаналізовано особливості впровадження суду присяжних у законодавстві України, досвід функціонування цього інституту судочинства в зарубіжних країнах відповідно до його основних моделей у світовій юридичній практиці. Запровадження інституту присяжних розглядається як один з найдемократичніших кроків реформування судової системи, переваги якого полягають у застосуванні колегіальності, меншому ризикові допущення судових помилок, більшій незалежності, народності, гласності, посиленні змагальності у судовому процесі. Сформульовано переваги і недоліки запровадження суду присяжних. Подано пропозиції щодо удосконалення законодавства України. Особливу увагу приділено стану законодавчого забезпечення суду присяжних, гарантіям і перешкодам його функціонування в правових реаліях України. Встановлено, що для оптимізації інституту присяжних необхідно змінювати законодавство в частині забезпечення гарантій діяльності присяжних, збільшення кола судових проваджень, які можуть розглядатись судом присяжних, залучення фахівців до професійного навчання присяжних тощо. Доведено, що завдяки участі представників народу у здійсненні правосуддя судові провадження стає більш прозорим та відкритим.

Ключові слова: суд, судова влада, суд присяжних, система судочинства, організаційні засади діяльності суду, присяжні, судовий розгляд, колегіальність, судові рішення.

Аннотация. Научная статья посвящена исследованию правовой доктрины и нормативно-правовой базы становления и функционирования института присяжных в судебной системе Украины. В статье проанализированы особенности внедрения суда присяжных в законодательстве Украины, опыт функционирования этого института судопроизводства в зарубежных странах в соответствии с его основными моделями в мировой юридической практике. Введение института присяжных рассматривается как один из самых демократичных шагов реформирования судебной системы, преимущества которого заключаются в применении коллегиальности, уменьшении риска допущения судебных ошибок, большей независимости, народности, гласности, усилении состязательности в судебном процессе. Сформулированы преимущества и недостатки введения суда присяжных. Представлены предложения по совершенствованию законодательства Украины. Особое внимание уделено состоянию законодательного обеспечения суда присяжных, гарантиям и препятствиям его функционирования в правовых реалиях Украины. Установлено, что для оптимизации института присяжных необходимо менять законодательство в части обеспечения гарантий деятельности присяжных, увеличение круга судебных разбирательств, которые могут рассматриваться судом присяжных, привлечение специалистов к профессиональному обучению присяжных и тому подобное. Доказано, что благодаря участию представителей народа в осуществлении правосудия судебное производство становится более прозрачным и открытым.

Ключевые слова: суд, судебная власть, суд присяжных, система судопроизводства, организационные основы деятельности суда, присяжные, судебное разбирательство, коллегиальность, судебное решение.

Summary. The scientific paper is devoted to the study of the legal doctrine and regulatory framework for the formation and functioning of the institution of jury in the judicial system of Ukraine. The article analyzes the features of the introduction of the jury trial in the legislation of Ukraine, the experience of the functioning of this institution of legal proceedings in foreign countries in accordance with its main models in the world legal practice. The introduction of the jury is seen as one of the most democratic steps in reforming the judicial system, the advantages of which lie in the use of collegiality, reduced risk of miscarriages of justice, greater independence, nationality, publicity, and increased adversariality in the judicial process. The advantages and disadvantages of introducing a jury trial are formulated. Proposals for improving the legislation of Ukraine are presented. Particular attention is paid to the state of legislative support for the jury, guarantees and obstacles to its functioning in the legal realities of Ukraine. It has been established that in order to optimize the institution of the jury, it is necessary to change the legislation

in terms of ensuring guarantees of the jury's activities, to increase the range of court proceedings that can be considered by the jury, to involve specialists in professional training of the jury, and the like. It has been proven that thanks to the participation of representatives of the people in the administration of justice, judicial proceedings become more transparent and open.

Key words: court, judiciary, jury, judicial system, organizational principles of the court, jury, trial, collegiality, judgment.

Постановка проблеми. Конституція України наголошує, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних [1]. Цей інститут є інструментом формування правової ідеології, вдосконалення засади змагальності, реалізації довіри громадськості до суду як до органу, що поважає права та свободи людини.

Колегіальність як засада судового провадження була визначена однією з перших ще на ранніх етапах становлення судових інституцій держави. За умов подальшої гуманізації суспільства відродження суду присяжних є найбільш перспективним. Слід зазначити, що саме цей інститут став предметом обговорення не лише серед фахівців в галузі права, але й серед пересічних громадян, яким відтепер відведена роль «вершителей правосуддя» [2, с. 23].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями проблем і перспектив запровадження та діяльності інституту присяжних у системі судочинства України прямо або побічно займалися такі вчені як: В. Білоусенко, В. Бринцев, В. Городовенко, І. Голосніченко, В. Курило, І. Курило, П. Пилипчук, Д. Притика, В. Тертишник, Н. Солнишкіна, В. Шишкін, О. Улютіна та інші.

Метою статті є комплексне дослідження правової доктрини та нормативно-правової бази становлення та функціонування інституту присяжних в судовій системі України, визначення їх правового статусу, функцій, повноважень, посадових обов'язків, прав і відповідальності як учасників судового процесу.

Виклад основного матеріалу. Існування інституту присяжних в українському законодавстві є необхідною передумовою формування демократичної судової системи, зокрема, реалізації засади колегіальності у судовому провадженні. Завдяки участі представників народу у здійсненні правосуддя судово провадження стає більш прозорим та відкритим.

Забезпечення діяльності інституту присяжних на етапі правосуддя реалізується через «публічне адміністрування судової влади», під яким ми розуміємо комплексну систему адміністративних інституцій із ієрархічною побудовою, яка має цілеспрямовану діяльність, формує цілі, здійснює роботу на всіх елементах судової системи та приймає управлінські рішення [3, с. 10]. Добір присяжних

як складову судового адміністрування визначає Д. Притика, зазначаючи те, що: «...предметом судового управління (адміністрування) є питання організації судових органів, добору суддів і народних засідателів (нині — присяжних), управління кадрами судових органів, перевірки організації роботи судових органів, вивчення судової практики, організації роботи з ведення судової статистики. Суди є не лише об'єктом управлінського впливу з боку органів судового управління, не лише здійснюють самоврядування, виконуючи низку управлінських функцій» [4, с. 20–22].

Звичайно суд присяжних розглядається як один з найдемократичніших інститутів, переваги якого полягають у застосуванні колегіальності, меншому ризикові допущення судових помилок, більшій незалежності, народності, гласності, посиленні змагальності [5, с. 5]. Поширеним є твердження, що демократичне суспільство не може відбуватись без демократичного судочинства, а таке можливе лише за наявності інституту суду присяжних, саме в тому варіанті, де народ самостійно ухвалює рішення, базуючи їх на засадах верховенства права [6, с. 139–142].

Відповідно до закону України «Про судоустрій і статус суддів» присяжним може бути громадянин України, що досяг 30-річного віку, якого у випадках, визначених процесуальним законом, залучають до здійснення правосуддя. Для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує і затверджує у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду і дали згоду бути присяжними [7].

Варто сказати, що на присяжних поширюються гарантії незалежності та недоторканності суддів, встановлені законом, на час виконання ними обов'язків щодо вчинення правосуддя. Крім того, їхня праця оплачується, а також відшкодовуються витрати на проїзд, наймання житла та добові. Зазначені виплати здійснюють територіальні управління Державної судової адміністрації України за рахунок коштів Державного бюджету.

Сьогодні українське громадянське суспільство у питанні функціонування суду присяжних займає

позицію пасивного спостерігача, у той час коли має активно відстоювати ідею впровадження цього інституту задля демократизації і незалежності судової влади. Інакше всі апеляції до влади з приводу неналежного рівня правосуддя є нікчемними, адже ми через свою пасивність самі винні в такому стані речей [8, с. 120].

З досвіду країн СНД вбачається, що в окремих випадках виправдувальні вироки були постановлені у зв'язку із тим, що присяжні, погоджуючись із доведеністю факту вчинення діяння, все таки визнавали обвинувачених невинними, тобто вийшли за межі своїх повноважень [9, с. 14]. Наприклад, в одній справі громадянин, якого обвинувачували в отриманні неправомірної вигоди, був визнаний невинуватим, оскільки в нього хвора дружина, котра потребує лікування; хоча перед цим присяжні погодилися з доведеністю факту одержання \$1500 як неправомірну вигоду.

Крім цього, Федеративна Республіка Німеччина відмовилася від запровадження суду присяжних англо-американського зразку ще в 1924 році, встановивши, що державі потрібен суд не емоцій, а професіоналів.

У цілому в історії юриспруденції відомі випадки, коли присяжні виносили виправдувальні вироки злочинцям. Так, 1995 року увага всього світу була прикута до «справи О. Джея Сімпсона», якого обвинувачували у вбивстві дружини та її друга. Зірка футболу та кіногерой популярної комедії домігся виправдувального вироку, зібравши для цього команду адвокатів з 12 осіб та підібравши з їхньою допомогою відповідних присяжних. І це — за беззаперечних доказів його вини. До речі, це не завадило визнати його винуватим під час цивільного процесу за позовом родичів жертв щодо відшкодування шкоди.

Верховний суд деяких країн СНД також двічі скасовував вироки присяжних з Ростову-на-Дону, які виносили виправдувальні вироки спецназівцям, котрих обвинувачували в убивстві в січні 2002 року на території Чечні 6 мирних жителів. Двічі поспіль присяжні визнавали факт вбивства, але відмовлялися визнати обвинувачених винуватими, оскільки останні виконували наказ.

Через те здебільшого професійні судді з недовірою ставляться до можливостей суду присяжних. Як відмітив Голова Верховного Суду України, ніхто ніколи не довів, що в наших умовах суд присяжних буде здійснювати правосуддя на більш високому рівні, ніж орган, що складається із суддів-професіоналів. Взагалі питання належного здійснення правосуддя — це, перш за все,

питання незалежності та неупередженості суду. Ніякі права та гарантії їх здійснення не зможуть захистити особу, якщо справу щодо неї розглядатиме упереджений суд. І не важливо, чи буде розгляд справи здійснюватись одним або трьома суддями-професіоналами чи судом присяжних [10].

На думку науковців, пропонувати неосвіченим в юриспруденції людям голосувати за юридичними проблемами — це дискредитувати саму ідею суду присяжних.

До того ж, раніше побутувала думка, що «якщо щось незрозуміло — один голосує «за», а інший — «проти», а тоді на головуючого покладається обов'язок вирішувати долю головуючого. Ніякого самостійного рішення присяжні за такої концепції не приймають, а отже — практично не відповідають ні за долю справи, ні за свої рішення [11, с. 322]. На думку В.М. Тертишника, пропонуючи ж їм спільно із суддями вирішувати всі питання судочинства, законодавець торує шлях до колективної безвідповідальності як самих присяжних, так і суддів-професіоналів, котрі, за таких умов, свої помилки і зловживання можуть «списувати» на недосвідчених присяжних. Такі присяжні можуть легко стати «ширмою для судового безглуздя» [12, с. 223].

Ще один недолік інституту присяжних в Україні стосується кількості судових справ, при розгляді яких беруть участь присяжні. Відповідно до п. 4 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України, розгляд справ про обмеження, поновлення цивільної дієздатності особи або визнання недієздатною, визнання особи безвісно відсутньою чи померлою, усиновлення, надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних [13].

Відповідно до ч. 3 ст. 31 КПК України, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого — судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження щодо кількох обвинувачених розглядається судом присяжних щодо всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. З метою ефективнішої реалізації засади колегіальності та залучення народу до правосуддя видається доцільним розширити коло кримінальних проваджень, які можуть вирішувати присяжні. Тому пропонуємо внести

зміни до ст. 31 КПК України в частині визначення переліку таких проваджень, а саме: тяжкі злочини, особливо тяжкі злочини. Це стане суттєвим «кроком вперед» і розширить можливості представників народу брати участь у здійсненні правосуддя [14].

Ще однією проблемою у діяльності суду присяжних є держава, які мають корумповану судову систему. Швидка і суцільна корумпованість судової системи України є лише похідною від загальної корумпованості суспільства. В індексі сприйняття корупції Україна в останні роки піднялася із 152 позиції на 117 за даними 2020 року. У зведеному рейтингу Transparency International на одному рівні з Україною містяться такі країни як Єгипет, Замбія, Непал, Сьєра-Леоне [15]. Корумповані судді найчастіше іменем держави, постановляють незаконні вироки. При чому, в одних випадках без доказів засуджують невинуватих, а в інших випадках звільняють від відповідальності осіб, які вчинили правопорушення. У свою чергу, працівники правоохоронних органів шляхом катування, залякування тощо домагаються зізнання громадян у правопорушеннях, які вони не вчиняли, а судді, на підставі цих визнань, постановляють обвинувальні вироки. Все це повною мірою в даний час притаманне Україні [16].

Зазначимо, що присяжним в Україні може бути особа будь-якої професії, в тому числі, і та, яка не компетентна в юридичній сфері. За словами присяжних, які вже брали участь у справі, деякі юридичні терміни та процеси їм зрозуміти важко. Це потребує додаткової підготовки. Як відомо, таку підготовку наразі ніхто не здійснює, а тому нам видається доцільним запровадити таку практику в Україні. Особи з числа працівників суду можуть прочитати курс по основах судочинства для обраних присяжних, для того, щоб вони легше та швидше сприймали інформацію на судових засіданнях.

Зазначимо, що в країнах, де діє інститут присяжних, ніяка інша інстанція не може скасувати рішення присяжних. Проте за законодавством України суд апеляційної інстанції має такі повноваження. Присяжні, які брали участь у судовому провадженні вважають, що сенсу у такому суді немає [17].

Підтримуємо точку зору науковців щодо остаточної рішень суду першої інстанції, якщо справа розглядається присяжними. Так, деякі вчені (зокрема, І. Є. Словська) зазначають, що потрібно внести норму до законодавства, що рішення суду присяжних є обов'язковим і оскарженню не підлягає. Саме тому вважаємо доцільним доповнити КПК України статтю 391 «Порядок наради і голосування в суді присяжних» частиною 6 такого

змісту: «Рішення суду присяжних є обов'язковим і оскарженню не підлягає».

Недоліком інституту присяжних в Україні є кількість присяжних, які беруть участь в судовому процесі.

Наприклад, кількість присяжних у кримінальних справах в судах США у справах про злочини, які караються стратою, складається з 12 членів [18]. Однак у справах про незначні злочини і тяжких злочинах, які не караються стратою, колегія в судах штатів може бути сформована з восьми, семи, і навіть шести присяжних. У Франції кількість присяжних 9 членів, а в Німеччині — 6 членів. Тому пропонуємо збільшити кількість присяжних до семи, внівши відповідні зміни до законодавства України.

В Україні загострення ситуації щодо участі народу у здійсненні правосуддя тісно пов'язане з двома чинниками: розвиток телефонного права і пов'язаний з цим низький рівень довіри громадян до суду як соціального інституту.

У зв'язку з цим, питання про суд присяжних сьогодні постало ще гостріше, ніж тоді, коли положення про суд присяжних закріплювалося в Конституції. Конституція України та Закон України «Про судуострій і статус суддів» безпосередньо закріплюють існування суду присяжних. Зокрема, ст. 124 Конституції України передбачає, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних, а ст. 127 Конституції встановлює, що в Україні правосуддя здійснюють професійні судді та, у встановлених законом випадках, за участю присяжних. Окремі питання судового захисту прав та формуванні відповідних дієвих механізмів були нами висвітлені у праці, присвяченій судовому захисту прав об'єднаних територіальних громад [19, с. 64], тій, що вивчала шляхи побудови ефективних державних інституцій у цілому [20] та дослідженні, присвяченому конфлікту інтересів в діяльності судді [21], яким при виконанні відповідної громадської функції є і присяжний.

Висновки. Підсумовуючи, слід вказати, що присяжними визнаються громадяни України, які залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя.

Згідно з чинним законодавством присяжні як представники народу, залучені для здійснення правосуддя, є носіями судової влади в Україні і виконують свій обов'язок незалежно від законодавчої та виконавчої влади. Присяжні, як і професійні судді, під час здійснення правосуддя незалежні та підкоряються лише Конституції України і закону. Так само, як професійних суддів, українське

законодавство захищає і присяжних у зв'язку з виконанням ними своїх обов'язків.

Тому, існування присяжних сприятиме лише об'єктивності винесення правильного рішення, адже найчастіше рішення залежить виключно від суб'єктивної думки судді. А при винесенні рішення за участю присяжних ситуація зміниться: винна чи невинна особа у вчиненні злочину буде вирішувати вже не одна особа, більше десяти, суддя буде здійснювати лише правову оцінку дій обвинуваченого залежно від винесеного рішення.

Інститут присяжних однозначно повинен бути присутнім в українському судочинстві, проте в модернізованому вигляді. Це зумовлено тим, що українське суспільство не готове до таких суспільно-правових перетворень. На нашу думку,

варто оптимізувати модель суду присяжних, враховуючи перш за все стан суспільного розвитку.

Для оптимізації інституту присяжних потрібно змінювати законодавство в частині гарантування діяльності присяжних, збільшення кола судових проваджень, які можуть розглядатись судом присяжних, залучення фахівців до професійного навчання присяжних тощо. Завдяки участі представників народу у здійсненні правосуддя судові провадження стає більш прозорим та відкритим. Проте практика здійснення своїх повноважень присяжними свідчить про наявність прогалин, які варто усунути нормативно-правовим шляхом, а саме прийняття окремого нормативно-правового акта, який би врегулював діяльність суду присяжних в Україні.

Література

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: редакція від 03.09.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.
2. Городовенко В.В. Принципи судової влади: моногр. Харків. Право, 2012. 447 с.
3. Білоусенко В.Г., Пилипчук П.П. Суд присяжних: яким йому бути? Вісник Верховного Суду України. 1998. № 2. С. 4–19.
4. Гулак О.В., Ладиченко В.В., Головій Л.В. Публічне адміністрування судової влади як одна із форм забезпечення рівного доступу до правосуддя. Інтернаука. Серія: «Юридичні науки». 2021. № 5 (39). Т. 1. С. 11–17. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/law2021/5/7316>
5. Притика Д.М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: автореф. дис... д-ра юрид. наук.: 12.00.10; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2003. 36 с.
6. Шишкін В. Формування суду присяжних (досвід Іспанії). Право України. 2002. № 2. С. 139–142.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
8. Евсеєв О.П., Буслик О.Ю. Конституційні засади запровадження суду присяжних в Україні. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. № 22. С. 116–127.
9. Брендак А.Г. Становление суда присяжных в Беларуси. Актуальные вопросы современной правовой науки: материалы Междунар. науч. конф. студентов, магистрантов и аспирантов и секции «Юрид. науки» Респ. науч. конф. студентов и аспирантов вузов Респ. Беларусь «НИРС-2011», Минск, 4–5 нояб. 2011 г. Минск: Изд. Центр БГУ, 2012. С. 13–14.
10. Світлі і темні сторони суду присяжних: офіційний сайт інтернет видання «Закон і бізнес» URL: http://zib.com.ua/ua/print/8257chi_gotovi_ukrainci_do_naycinnishoi_roboti_yaku_mozhe_vikona.html.
11. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: моногр. Харків: Право, 2010. 464 с.
12. Тертишник В.М., Солнишкіна Н.С. Суд присяжних: суть ідеї та її мімікрія при формуванні кримінального судочинства України. Право і суспільство 2012. № 3. С. 221–224.
13. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV: станом на 08.02.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 16 січня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
15. Рейтинг сприйняття корупції. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ukr>
16. Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанской Республики: от 14.07.2000 г. № 907-IQ. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280
17. Як працює суд присяжних в Україні: офіційний сайт інтернет видавництва «Сьогодні». URL: <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/kakrabotaet-sud-prisyazhnyh-v-ukraine-711118.html>

18. Суды присяжних у США. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

19. Ладиченко В.В., Данилюк Ю.В., Ємельяненко К.О. Судовий захист прав об'єднаних територіальних громад: практичний аспект. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. № 3. С. 67–77.

20. Гулак О.В. Шляхи побудови ефективних державних інституцій: виклики сьогодення. Науковий вісник публічного та приватного права № 2. 2015. С. 11–14. URL: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip2>

21. Kurylo V., Kurylo I., Mashevska O., Gulac O., Iarmolenko I. The Conflict of Interests and Teaching Activity of a Judge. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. Volume 24. Special Issue 1. 2021. URL: <https://www.abacademies.org/articles/the-conflict-of-interests-and-teaching-activity-of-a-judge-11188.html>

References

1. The Constitution of Ukraine: Law of June 28, 1996 № 254k / 96-VR: version of September 3, 2019. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.

2. Gorodovenko V.V.. Principles of judicial power: monograph. Kharkiv: Pravo, 2012. 447 p.

3. Bilousenko V.G., Pylypchuk P.P.. Jury trial: what should he be like? Bulletin of the Supreme Court of Ukraine. 1998. № 2. P. 4–19.

4. Gulac O., Ladychenko V., Holoviy. Public administration of the judiciary as one of the forms of ensuring equal access to justice. International Scientific Journal «Інтернаука». Series: «Juridical Sciences». 2021. № 5 (39). P. 1. P. 11–17. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/law2021/5/7316>.

5. Prytyka D.M. Orhanizatsiino-pravovi zasady stanovlennia i diialnosti hospodarskykh sudiv Ukrainy: avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk.: 12.00.10; Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho. Kh., 2003. 36 s.

6. Shishkin V. Formation of the jury (the experience of Spain). Law of Ukraine. 2002. № 2. P. 139–142.

7. On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

8. Evseev O.P., Buslyk O.Y.. Constitutional principles of introduction of jury trial in Ukraine. State building and local self-government. 2011. № 22. P. 116–127.

9. Brendak A.G. Formation of the jury in Belarus. Current issues of modern legal science: materials of international students, undergraduates and graduate students scientific conference, section «Law» Republican students and graduate scientific conference of Republic of Belarus' universities NIRS-2011, Minsk, November 4–5. 2011 Minsk: Izd. BSU Center, 2012. P. 13–14.

10. Light and dark sides of the jury trial: the official website of the Internet publication «Law and Business» URL: http://zib.com.ua/ua/print/8257chi_gotovi_ukrainci_do_naycinnishoi_roboti_yaku_mozhe_vikona.html

11. Bryntsev V.D.. Standards of the rule of law: the embodiment of the national model of organizational support of the judiciary: monograph. Kharkiv: Pravo, 2010. 464 p.

12. Tertyshnyk V.M., Solnyshkina N.S. Jury: the essence of the idea and its mimicry in the formation of criminal justice in Ukraine. Law and Society. 2012. № 3. P. 221–224.

13. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of March 18, 2004 № 1618-IV: as of February 8, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

14. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

15. CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX 2020. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ukr>

16. Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan: dated 14.07.2000 № 907-IQ. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280

17. How the jury works in Ukraine: the official website of the Internet publishing house «Segodnya». URL: <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/kakrabotaet-sud-prisyazhnyh-v-ukraine-711118.html>

18. Jury trials in the United States. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki>

19. Ladychenko V.V., Danyliuk Yu. V., Yemelianenko K.O. Judicial protection of united territorial communities: practical aspect. The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2021. № 3. P. 67–77.

20. Gulac O.V. Ways of building effective state institutions: current challenges. Scientific Bulletin of Public and Private Law № 2. 2015. P. 11–14. URL: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip2>

21. Kurylo V., Kurylo I., Mashevska O., Gulac O., Iarmolenko I. The Conflict of Interests and Teaching Activity of a Judge. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. Volume 24. Special Issue 1. 2021. URL: <https://www.abacademies.org/articles/the-conflict-of-interests-and-teaching-activity-of-a-judge-11188.html>

Сердюк Валентин Васильович
*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, суддя
Верховний Суд*

Сердюк Валентин Васильевич
*доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины, судья
Верховный Суд*

Serdiuk Valentyn
*D. Sc. (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Judge
Supreme Court*
ORCID: 0000-0002-4085-6255

Скряньковський Руслан Миколайович
*кандидат економічних наук, професор
Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»*

Скряньковский Руслан Николаевич
*кандидат экономических наук, профессор
Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»*
Skrynkovskyy Ruslan
*PhD in Economics, Professor
Institution of higher education «Lviv University of Business and Law»*
ORCID: 0000-0002-2180-8055

Любарський Валентин Олександрович
*викладач кафедри
Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»*

Любарский Валентин Александрович
*преподаватель кафедры
Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»*
Liubarskyi Valentyn
*Lecturer of the Department
Institution of higher education «Lviv University of Business and Law»*
ORCID: 0000-0002-5640-4675

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7418

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПОНЯТЬ
«ЗАСАДА» І «ПРИНЦИП» СУДОЧИНСТВА**

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОНЯТИЙ
«ОСНОВА» И «ПРИНЦИП» СУДОПРОИЗВОДСТВА**

**THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE CONCEPTS
OF «FUNDAMENTAL» AND «PRINCIPLE» OF LEGAL PROCEEDINGS**

Анотація. У статті досліджено визначення понять «принципи судочинства» та «засади судочинства». Проаналізовано законодавче закріплення досліджуваних понять. Розглянуто ознаки понять «засада» та «принцип». Здійснено розмежування досліджуваних понять. Розглянуто галузеві підсистеми системи принципів судочинства. Окреслено основні положення теорій природного та позитивного права. Авторами доведено, що ототожнення термінів «засада» та «принцип» неможливо, оскільки вони є різними за своєю суттю та сферою регулювання.

Сформульовано висновки про те, що засади судочинства потрібно розглядати з точки зору природного права як основу, яка закріплена в основному законі й визначає нормотворчу діяльність у сфері судочинства та здійснення правосуддя і визначає основні методи та форми діяльності суду. Принципи ж необхідно розглядати як позитивне право, яке конкретизоване та закріплене у певному процесуальному законодавстві і визначає конкретну форму діяльності учасників судового процесу.

Ключові слова: засада, принцип, природне право, позитивне право, процесуальне законодавство, судочинство.

Аннотация. В статье исследовано определения понятий «принципы судопроизводства» и «основы судопроизводства». Проанализировано законодательное закрепление изучаемых понятий. Рассмотрены признаки понятий «основа» и «принцип». Осуществлено разграничение исследуемых понятий. Рассмотрены отраслевые подсистемы системы принципов судопроизводства. Определены основные положения теорий естественного и позитивного права. Авторами доказано, что отождествление терминов «основа» и «принцип» невозможно, поскольку они различны по своей сути и сферы регулирования.

Сформулированы выводы о том, что основы судопроизводства нужно рассматривать с точки зрения естественного права как основу, которая закреплена в основном законе и определяет нормотворческую деятельность в сфере судопроизводства и правосудия и определяет основные методы и формы деятельности суда. Принципы же необходимо рассматривать как положительное право, конкретизировано и закреплено в определенном процессуальном законодательстве и определяет конкретную форму деятельности участников судебного процесса.

Ключевые слова: основа, принцип, естественное право, позитивное право, процессуальное законодательство, судопроизводство.

Summary. It is researched definition of the concepts «principles of judicial proceedings» and «fundamentals of judicial proceedings». It is analysed the legislative consolidation of the concepts being researched. Features of the concepts «fundamental» and «principle» are considered. It is made a distinction between these concepts. There are highlighted sectoral subsystems of the system of principles of judicial proceedings. There are outlined main provisions of the theories of natural and positive law. The authors has proved that identification of the terms fundamental and principle is impossible because they are different in their essence and sphere of regulation.

It is concluded that the fundamentals of justice should be considered in terms of natural law as a basis that is enshrined in the basic law and determines the rule-making activities in the field of justice and administration of justice and determines the basic methods and forms of court activity. The principles must be considered as a positive law, which is specified and enshrined in certain procedural legislation and determines the specific form of activity of the participants in the proceedings.

Key words: fundamental, principle, natural law, positive law, procedural legislation, legal proceedings.

Постановка проблеми. У сучасній правовій науці важливе місце посідає чітке визначення термів та понять. У теорії права часто вживаються такі поняття, як «засади» та «принципи». Однак, досліджуючи наукову, спеціальну (довідкову), навчальну і навчально-методичну літературу, включаючи аналіз сукупності законів та інших нормативно-правових актів, необхідно відзначити, що ці поняття досить часто ототожнюються або ж підміняються одне одним [1–16]. У результаті чого відсутнє чітке визначення зазначених понять, а також їх розуміння та чітке розмежування.

«У правовій доктрині під час визначення понять принципів права науковці вживають такі кате-

горії, як вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, провідні засади, закономірність, сутність, система координат тощо. Багато категорій є однорідними» [12, с. 40] (О. Старчук). Все це обумовило актуальність теми, доцільність та важливість даного дослідження у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо визначення понять «засада» і «принцип» судочинства були проведені багатьма вченими-юристами і практиками, зокрема — Я. Берназюк [7], Т. Ганзицька [13], О. Зайчук [14], А. Коваленко [15], Я. Конюшенко [6], М. Михеєнко, П. Репешко, В. Савицький, О. Старчук [12],

В. Томін, Т. Фулей [16], О. Хабло [6], М. Якуб та інші. Однак, однозначного розмежування досліджуваних цих понять не було запропоновано.

Мета статті. Метою статті є дослідження та обґрунтування теоретико-правових аспектів і відмінностей таких понять, як «засади судочинства» та «принципи судочинства».

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті 129 Конституції України закріплені основні засади судочинства, зокрема такі: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення [1]. Зазначені засади є конституційними гарантіями на судовий захист.

Огляд процесуального законодавства і аналіз наукових публікацій свідчить про те, що сьогодні немає однозначного визначення терміну «засада» і «принцип» судочинства, і часто ототожнюються. Так, відповідно до процесуального законодавства частина 3 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України визначає основні засади (принципи) цивільного судочинства [2], частина 3 статті 2 Господарського процесуального кодексу України визначає основні засади (принципи) господарського судочинства [3] та аналогічно частина 3 статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України визначає основні засади (принципи) адміністративного судочинства [4], але, на відміну їм, в Кримінальному процесуальному кодексі України стаття 7 визначає загальні засади кримінального провадження [5].

В контексті цього доцільно відмітити, що М. Якуб, М. Михеєнко та інші визначають принципи (засади) кримінального процесу як такі основоположні засади, які закріплено в законі. Вчений П. Репешко та інші науковці, крім закріплених в законі, відносять до них також ті, які не дістали такого закріплення в правових нормах, але певною мірою впливають з них. Науковці В. Савицький, В. Томін та інші визначають принципи (засади) кримінального процесу — це такі положення і керівні ідеї, які не потребують обов'язкового законодавчого закріплення і/або оформлення [6] (О. Хабло, Я. Конюшенко, І. Чурікова).

Водночас також слід зауважити і те, як зазначає Я. Берназюк [7], що загалом принцип змагальності прийнято розглядати як основоположний компонент концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що також включає споріднені принципи рівності сторін у процесі та ефективної участі.

Відповідно до статті 129 Конституції України [1] основними засадами судочинства є, серед іншого, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

З метою безумовного дотримання цього конституційного принципу в частині 3 статті 2 і статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України [4] закріплено, що до основних засад (принципів) адміністративного судочинства належить, зокрема, змагальність сторін, диспозитивність і офіційне з'ясування всіх обставин у справі; суд вживає визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи [7].

На нашу думку, ототожнення понять «засада» та «принцип» не є зовсім правильним, оскільки:

Засада — 1. Основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь. 2. Вихідне. Головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки. 3. Спосіб, метод здійснення чого небудь [8, с. 419].

Принцип — (франц. *principe*, від лат. *principium* — начало, основа) — 1. Основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо). Принципу притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини (принцип реальний) або як наслідки до підстави (принцип ідеальний). 2. Внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [9, с. 110–111].

Досліджуючи наукову літературу необхідно відзначити, що принципи судової влади хоча й пов'язані між собою, але утворюють разом з тим самостійні галузеві підсистеми, кожна з яких відрізняється сферою поширення і призначенням.

Інституціональні принципи фіксують загальні відносини, що виникають при запровадженні інституту судової влади в суспільстві, визначенні її місця в системі поділу влади та загальних засад взаємовідносин з іншими державними та приватними інститутами.

Функціональні принципи стосуються відносин, які виникають при судовому розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних та інших справ. Але на відміну від специфічних принципів, на яких будується окремий процес судочинства, функціональні принципи судової влади, розкриваючи загальні засади здійснення, реалізації повноважень судової влади, характерні для будь-якого процесу розгляду судової справи, всіх видів судочинства.

Організаційні (судоустрійні) принципи звернені до відносин, які виникають не з приводу розгляду і вирішення конкретної судової справи, а з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу судді, тобто у зв'язку з організаційними відносинами.

Чітке дотримання всієї системи принципів забезпечує повний, всебічний, об'єктивний розгляд кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних та інших справ і тим самим — здійснення завдань судової влади [10, с. 18–19].

Зазначені визначення понять «засада судочинства» та «принцип судочинства» потребують подальшого дослідження, яке доцільно здійснювати в аспекті розгляду концепції природного та позитивного права з метою їх розмежування для усунення наявної проблеми ототожнення та взаємозаміни цих понять.

Отже, природне право — теоретична доктрина, за якою головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. Людині природне право належить від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх. Окремі ідеї природного права з'явилися ще в 5–4 ст. до н.е. у філософських творах Давньої Греції. Сократ і Платон вважали, що не всі закони та правила є витвором людей, оскільки поряд з писаними законами, породженими людьми, є неписані закони, «вкладені в серця людей самим вченим розумом». Арістотель поділяв право на природне, що залежить від визнання державою, та умовне, яке встановлюється.

Давньоримські юристи природним правом називали закони в науковому значенні, або основу позитивного права. В будь-якому суспільстві поряд з *jus civile* (лат. — цивільним правом) та *jus gentium* (лат. — міжнародним правом) існує *jus naturale* (лат. — природне право), що породжується самою природою і коріниться у людських стосунках.

Істотної еволюції природне право зазнало в середні віки. В 14–15 ст. ця теорія асоціювалася не з природним, а з божественним походженням, однак природне право визнавалося обов'язковим та вищим від позитивного права.

Найбільш плідним періодом у розвитку теорії природного права, її розквітом вважається 17–18 ст. Ідеї природного права активно використовували і розвивали Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Ж. Ж. Руссо та інші. Саме завдяки їх зусиллям склалася школа природного права, яка справила значний вплив на процес розвитку як національного, так і міжнародного права. Природне право уявлялося як кодекс правил, що закріплювали політичний та юридичний ідеали. Все, що не відповідає чи суперечить цим ідеалам, повинно бути змінено чи відмінено.

На початку 19 ст. у природньому праві настає криза, зумовлена зародженням ідей історичної та утилітарної шкіл права, а також соціальними та еволюційними напрямками розвитку науки. Однак, уже з кінцем 19 ст. і до наших днів це право переживає період відродження. Його сутність становить змінність природного права залежно від історично зумовлених причин. З'являються нові напрями розвитку природного права. Це — неомістські, екзистенціалістські, феноменологічні та інші доктрини, що ґрунтуються на ідеях об'єктивного та суб'єктивного ідеалізму.

Сучасні теорії природного права базуються на ідеях божественного порядку буття (неопротестантизм), самореалізації вищого розуму (неогегельянство), апріорних цінностей (феноменалізм), природи речей (неокантіанство), екзистенціалізму, історичного праворозуміння (герменевтика) та інших [9, с. 132–133].

Позитивне право — чинне в певному суспільстві право, що розглядається в аспекті його конкретно-визначеного змісту і форми, тобто таким, яким воно безпосередньо виступає як регулятор суспільних відносин. Філософським підґрунтям для розвитку позитивного права стала концепція юридичного позитивізму. Її представники — Дж. Остін (Англія), К. Бергбом і П. Лабанд (Німеччина), Ж. П. Есмен (Франція), Г. Ф. Шершеневич (Росія) — право розглядали як позитивний факт, що не вимагає особливого аксіологічного осмислення. З цієї точки зору дуалізм природного і позитивного права представники юридичного позитивізму вважали помилкою спекулятивно-метафізичної філософії права. Вони стверджували, що існує тільки позитивне право (сукупність норм, що приймаються державою), а все інше становить собою моральну оцінку

чинного позитивного права. Така оцінка на їх думку, суб'єктивна, неодноманітна і необов'язкова. Тому її необхідно виключити з юридичної науки. Предметом останньої повинно бути «право у власному розумінні». Ідеї позитивного права використовуються і тепер: здебільшого у контексті з іншими поглядами на сутність права [11, с. 617].

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного дослідження [1–16] встановлено, що заса-

ди судочинства потрібно розглядати з точки зору природного права як основу, яка закріплена в основному законі й визначає нормотворчу діяльність у сфері судочинства та здійснення правосуддя і визначає основні методи та форми діяльності суду. Принципи ж необхідно розглядати як позитивне право, яке конкретизоване та закріплене у певному процесуальному законодавстві і визначає конкретну форму діяльності учасників судового процесу.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
4. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
6. Хабло О.Ю., Коношенко Я.Ю., Чурікова І.В. Кримінальний процес: мультимедійний навч. посібник / Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lections.html (дата звертання: 20.03.2021 р.).
7. Берназюк Я. Конституційний принцип рівності та його особливості в адміністративному судочинстві // Судебно-юридическая газета. 14.06.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyniy-printsip-rivnosti-ta-yogo-osoblivosti-v-administrativnomu-sudochinstvi> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Українська енциклопедія», 2003. Т. 5: П — С. 736 с.
10. Організація судової влади в Україні: навч. посібник / За ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. 184 с.
11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Українська енциклопедія», 2002. Т. 4: Н — П. 720 с.
12. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права // Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_2_11 (дата звертання: 20.03.2021 р.).
13. Ганзицька Т.С. Теоретико-правовий аналіз поняття принципів права // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2014. Вип. 2. С. 19–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_2_6 (дата звертання: 20.03.2021 р.).
14. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права // Альманах права. 2012. Вип. 3. С. 22–28. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63854> (дата звертання: 20.03.2021 р.).
15. Коваленко А.А. Поняття і система принципів права // Наука і правоохорона. 2014. № 4. С. 313–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_4_52 (дата звертання: 20.03.2021 р.).
16. Фулей Т. Загальнолюдські (загальноцивілізаційні) принципи права: деякі теоретичні аспекти // Право України. 2003. № 7. С. 24–29.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-ВР (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).

2. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
3. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 r. № 1798-XII (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
4. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
6. Khablo O. Yu., Koniushenko Ya. Yu. Churikova I.V. Kryminalnyi protses: multymediiniy navch. posibnyk / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/public_html/lections/lections.html (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
7. Bernaziuk Ya. Konstytutsiinyi pryntsyp rivnosti ta yoho osoblyvosti v administratyvnomu sudochynstvi // Sudebno-yuridicheskaya gazeta. 14.06.2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/143839-konstitutsiyniy-printsyp-rivnosti-ta-yogo-osoblyvosti-v-administrativnomu-sudochynstvi> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
8. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod., dopov. na CD) / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2007. 1736 s.
9. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia», 2003. T. 5: P — S. 736 s.
10. Orhanizatsiia sudovoi vlady v Ukraini: navch. posibnyk / Za red. I. Ye. Marochkina, N.V. Sibillovoi. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 2009. 184 s.
11. Yurydychna entsyklopediia: V 6 t. / Redkol.: Yu.S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: «Ukrainska entsyklopediia», 2002. T. 4: N — P. 720 s.
12. Starchuk O.V. Shchodo poniattia pryntsypiv prava // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2012. № 2. S. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_2_11 (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
13. Hanzyska T.S. Teoretyko-pravovyi analiz poniattia pryntsypiv prava // Naukovyi visnyk Akademii munit-sypalnoho upravlinnia. Seriia: Pravo. 2014. Vyp. 2. S. 19–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_2_6 (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
14. Zaichuk O.V. Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahalnoi teorii derzhavy i prava // Almanakh prava. 2012. Vyp. 3. S. 22–28. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63854> (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
15. Kovalenko A.A. Poniattia i systema pryntsypiv prava // Nauka i pravookhorona. 2014. № 4. S. 313–318. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_4_52 (data zvertannia: 20.03.2021 r.).
16. Fulei T. Zahalnoliudski (zahalnotsyvilizatsiini) pryntsypy prava: deiaki teoretychni aspekty // Pravo Ukrainy. 2003. № 7. S. 24–29.

Хмиз Мар'яна Василівна
доктор філософії в галузі права
Львівський університет бізнесу та права

Хмыз Марьяна Васильевна
доктор философии в области права
Львовский университет бизнеса и права

Khmyz Mariana
PhD in Law
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0003-3553-8022

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7417

РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ В КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

РОЛЬ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОМ МЕХАНИЗМЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА

THE ROLE OF THE JUDICIARY IN THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS

Анотація. У статті розкрито роль судової влади у контексті забезпечення захисту прав та свобод людини з точки зору практичного підходу. З'ясовано що забезпечення захисту прав та свобод людини в Україні регулюється Конституцією України, Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та Законом України «Про звернення громадян». Встановлено, що в Україні судовий захист закріплений у Конституції України, зокрема у статті 55, згідно якої права та свободи людини та громадянина зокрема захищаються судом. Доведено, що функціонування конституційного механізму захисту прав та свобод людини може відбуватися лише за умови активної участі держави у забезпеченні таких прав та свобод. Визначено, що важливою складовою суб'єктивного права людини виступає право на судовий захист, яке має реалізуватися не тільки у безпосередньому вимірі, але і через діяльність державних органів або уповноважених на те державою органів чи організацій. Встановлено, що поняття «захист» з позиції юридичного аспекту трактується як юридичний обов'язок держави у особі органів, організацій або посадових осіб, уповноважених нею, та як можливість особи реалізувати особисте суб'єктивне право. З'ясовано, що поняття «захист прав та свобод людини» слід трактувати як комплекс заходів, що носять організаційно-правовий характер стосовно забезпечення правового захисту чи усунення перешкод, що виникають у контексті реалізації суб'єктивних прав та прав на відновлення таких прав, якщо їх було порушено із застосуванням на цій основі заходів у вигляді покарання суб'єктів правопорушення. Запропоновано під механізмом захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема визначати цілісну, законодавчо закріплену та водночас динамічну систему, у складі якої є суб'єкти, об'єкти, способи та засоби захисту прав та свобод людини і громадянина, що у взаємодії між собою зобов'язані нейтралізувати незаконні перешкоди, а також запобігти виникненню нових перешкод. Доведено, що механізм захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема має складатися із інституційної та функціональної систем. Зазначено, що перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є визначення вимог щодо несумісності посади судді з іншими видами діяльності у порівняльному конституційно-правовому аспекті.

Ключові слова: органи судової влади, правосуддя, судочинство, механізм захисту прав та свобод людини і громадянина, судовий захист.

Аннотация. В статье раскрыта роль судебной власти в контексте обеспечения защиты прав и свобод человека с точки зрения практического подхода. Выяснено что обеспечение защиты прав и свобод человека в Украине регулируется Конституцией Украины, Законом Украины «Об Уполномоченном Верховной Рады Украины по правам человека» и Законом Украины «Об обращениях граждан». Установлено, что в Украине судебная защита закреплена в Конституции Украины, в частности в статье 55, согласно которой права и свободы человека и гражданина в частности защищаются судом. Доказано, что функционирование конституционного механизма защиты прав и свобод человека может происходить только при условии активного участия государства в обеспечении этих прав и свобод. Определено, что важной составляющей субъективного права человека выступает право на судебную защиту, которое должно реализовываться не только в непосредственном измерении, но и из-за деятельности государственных органов или уполномоченных на то государством органов или организаций. Установлено, что понятие «защита» с позиции юридического аспекта трактуется как юридическая обязанность государства в лице органов, организаций или должностных лиц, уполномоченных им, и как возможность лица реализовать личное субъективное право. Выяснено, что понятие «защита прав и свобод человека» следует трактовать как комплекс мероприятий, носящих организационно-правовой характер по обеспечению правовой защиты или устранения препятствий, возникающих в контексте реализации субъективных прав и прав на восстановление этих прав, если их было возбуждено с применением на этой основе мер в виде наказания субъектов правонарушения. Предложено под механизмом защиты прав и свобод человека и гражданина в частности определять целостную, законодательно закреплённую и одновременно динамическую систему, в составе которой есть субъекты, объекты, способы и средства защиты прав и свобод человека и гражданина, во взаимодействии между собой обязаны нейтрализовать незаконные препятствия, а также предотвратить возникновение новых препятствий. Доказано, что механизм защиты прав и свобод человека и гражданина в частности должен состоять из институциональной и функциональной систем. Отмечено, что перспективами дальнейших исследований в этом направлении является определение требований относительно несовместимости должности судьи с другими видами деятельности в сравнительном конституционно-правовом аспекте.

Ключевые слова: органы судебной власти, правосудия, судопроизводство, механизм защиты прав и свобод человека и гражданина, судебная защита.

Summary. The article reveals the role of the judiciary in the context of ensuring the protection of human rights and freedoms in terms of practical approach. It was found that ensuring the protection of human rights and freedoms in Ukraine is regulated by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine» and the Law of Ukraine «On Citizens' Appeals». It is established that in Ukraine judicial protection is enshrined in the Constitution of Ukraine, in particular in Article 55, according to which the rights and freedoms of man and citizen in particular are protected by the court. It is proved that the functioning of the constitutional mechanism for the protection of human rights and freedoms can occur only if the state actively participates in ensuring such rights and freedoms. It is determined that an important component of subjective human rights is the right to judicial protection, which should be realized not only in the direct dimension, but also through the activities of state bodies or bodies or organizations authorized by the state. It is established that the concept of «protection» from the standpoint of the legal aspect is interpreted as a legal obligation of the state in the face of bodies, organizations or officials authorized by it, and as the ability of a person to exercise personal subjective right. It was clarified that the concept of «protection of human rights and freedoms» should be interpreted as a set of measures of organizational and legal nature to ensure legal protection or remove obstacles that arise in the context of the exercise of subjective rights and rights to restore such rights, if they were violated with the application of measures on this basis in the form of punishment of the offenders. It is proposed under the mechanism of protection of human and civil rights and freedoms, in particular, to define a holistic, legally enshrined and at the same time dynamic system, which includes subjects, objects, methods and means of protection of human and civil rights and freedoms. to neutralize illegal obstacles, as well as to prevent the emergence of new obstacles. It is proved that the mechanism of protection of human and civil rights and freedoms in particular should consist of institutional and functional systems. It is noted that the prospects for further research in this area are to determine the requirements for the incompatibility of the position of a judge with other activities in a comparative constitutional and legal aspect.

Key words: judicial authorities, justice, legal proceedings, mechanism for the protection of human and civil rights and freedoms, judicial protection.

Постановка проблеми. Однією із ключових умов розвитку України у контексті утвердження її як правової держави виступає забезпечення незалежності функціонування судової влади. За таких засад буде забезпечено ефективний і справедливий захист прав та свобод людини, оскільки судочинство здійснюватиметься у відповідності до принципу верховенства права.

Доцільно відзначити, що захист прав та свобод людини виступає самостійною функцією держави. Так, відповідно до статті 3 Конституції України [1] найвищою соціальною цінністю в Україні виступає людина, її життя та здоров'я, гідність та честь, безпека та недоторканність. Права та свободи людини, а також їхні гарантії, становлять зміст та спрямованість функцій держави. Держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність. Ключовим обов'язком України виступає утвердження та забезпечення прав та свобод людини.

З огляду на те, акцентуючи увагу на вищезазначеному, актуальність тематики цього дослідження націлена на встановлення ролі судової влади у контексті забезпечення захисту прав та свобод людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику особливостей функціонування органів судової влади досліджували та досліджують такі науковці та правники, як О. Білоус [2], М. Гаврильців [3], А. Колодій [4], А. Лужанський [5], А. Огородник [6], А. Олійник [4], Б. Пошва [7; 8], П. Рабінович [9], Н. Чабан [10] та інші.

Так, Н. Чабан [10] розглядає особливості реалізації органами судової влади правозахисної і правозастосовчої функцій у контексті забезпечення захисту прав та свобод людини та зазначає, що такі функції становлять ключову основу діяльності цих органів державної влади. Разом з тим, науковець доходить висновку, що органи судової влади реалізують функцію захисту прав та свобод людини, безпосередньо здійснюючи правосуддя. Своєю чергою, здійснення правосуддя органами судової влади має базуватись лише на законних засадах та відповідно до положень, визначених у Конституції України та інших законодавчих документах.

О. Білоус у праці [2] розглядає особливості процесуальних гарантій у ході забезпечення захисту прав та свобод людини органами судової влади. За результатами проведених досліджень науковець стверджує, що у випадку порушення процесуальних гарантій органами судової влади стосовно дотримання прав та свобод людини у контексті здійснення правосуддя, то за таких умов знецінюється та водночас стрімко знижується роль органів судової влади у процесі, за яким закріплено, що демократична та правова держава повинна будуватися у контексті належної діяльності органів судової влади.

На позиції формування незалежної судової влади в Україні, виходячи із міжнародних стандартів захисту прав та свобод людини, зосереджує увагу Б. Пошва [7]. Поряд з тим, у [8] Б. Пошва зазначає, що судова влада в Україні повинна виступати

гарантією міжнародних стандартів щодо захисту прав та свобод людини.

За результатами проведеного аналізу наукових праць [2–10] з'ясовано, що проблематика ролі судової влади у контексті забезпечення захисту прав та свобод людини з точки зору практичного підходу є не до кінця розкритою.

Мета статті. Метою статті є визначити і дослідити роль судової влади у контексті забезпечення захисту прав та свобод людини з точки зору практичного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Судова практика доводить, що однією із ключових юридичних гарантій захисту конституційних прав та свобод людини виступає насамперед судовий захист. В Україні судовий захист закріплений у Конституції України, зокрема у статті 55. Так, згідно статті 55 Конституції України [1] права та свободи людини та громадянина зокрема захищаються судом.

Кожен отримує гарантію на право здійснити оскарження рішень, дій або бездіяльності, що вчинені органами державної влади та/чи органами місцевого самоврядування, посадовими та службовими особами у суді. Кожен також отримує гарантоване право на звернення до Конституційного Суду України із конституційною скаргою щодо підстав, які визначені Конституцією України та у порядку, що визначений законом. Кожному також надається право на звернення із захистом щодо своїх прав та свобод до спеціальних міжнародних судових установ або до спеціальних органів, міжнародних організацій. При цьому Україна має бути членом чи учасником вищезазначених органів, якщо вже було використано усі національні засоби юридичного захисту [1].

Акцентуючи увагу на юрисдикції судів, то слід відмітити, що вона поширюється на різного роду юридичні спори, а також на будь-яке кримінальне обвинувачення. Вищезазначені засади регламентуються положеннями статті 124 Конституції України [1].

Виходячи із вищезазначених конституційних норм, слід відмітити, що Україна не тільки декларує, але і визнає основні права і свободи людини і громадянина зокрема. Окрім того, Україною забезпечується захист прав та свобод людини, оскільки це ключова функція правової держави, виконувати яку покладено на органи судової влади. Тому, опираючись на це, роль та значення органів судової влади залежить від впливу їх функціонування на правову позицію людини у суспільстві, зокрема на взаємовідносини людини із державою.

В основі проблеми конституційно-правового механізму, яким забезпечується захист прав та свобод людини, лежать багатопланові напрямки, у відповідності до яких визначається сфера прав та свобод людини, яка насамперед підлягає захисту.

З огляду на те, діяльність механізмів, в основі яких закладено захист прав та свобод людини — це ключова ознака України як правової держави. У контексті зазначеного П. Рабінович [9] зауважує, що юридичний захист прав та свобод людини виступає ключовою фундаментальною ознакою правової держави. При тому, держава повинна не лише закріплювати, але і забезпечувати та водночас захищати права та свободи людини. Для цього потрібно створити важливі передумови так, щоб кожна особа змогла зреалізувати свої, визначені законом, суб'єктивні права та інтереси.

Дослідження дозволяють відмітити, що забезпечення захисту прав та свобод людини виступає тією сферою, де насамперед відбувається перетин інтересів людини і суспільства в цілому. У такому перетині мають бути закладені фундаментальні принципи правової держави та демократії.

Водночас функціонування конституційного механізму захисту прав та свобод людини може відбуватися лише за умови активної участі держави у забезпеченні таких прав та свобод. Окрім того, у людини повинна бути сформована свідомість про те, що чинна державна влада в Україні є справедливою та легітимною. Лише за таких умов процес забезпечення захисту прав та свобод людини виступатиме ключовим елементом легітимації державної влади.

З огляду на те, очевидним стає той факт, що усі державотворчі процеси, які прослідковуються в Україні, повинні бути безпосередньо пов'язаними із реалізацією принципу, яким передбачено забезпечення захисту прав та свобод людини.

Треба відзначити і те, що важливою складовою суб'єктивного права людини виступає право на судовий захист. Це право має реалізуватись не тільки у безпосередньому вимірі, але і через діяльність державних органів або уповноважених на те державою органів чи організацій. Такі органи чи організації повинні створити необхідні умови для сприяння відновленню порушених прав, припинення вчинення правопорушень і притягнення винних до різних видів юридичної відповідальності.

Розглядаючи поняття захисту прав та свобод людини, то, до прикладу, у Сучасному тлумачному словнику [11], це поняття тлумачиться як охорона, тобто оберіг когось від певного роду чи виду небезпеки тощо.

З огляду на таке загальнонаукове трактування, поняття «захист» з позиції юридичного аспекту трактується як:

- 1) юридичний обов'язок держави у особі органів, організацій або посадових осіб, уповноважених нею;
- 2) можливість особи реалізувати особисте суб'єктивне право, яким передбачається його захист у випадку його порушення.

Тому, враховуючи зазначене, слід відмітити, що поняття «захист» є пов'язане не із звичайною реалізацією прав, що є загальноприйнятою, а із конкретними правопорушеннями таких прав чи із випадками оспорювання таких прав.

Звідси стає явним факт, що право на захист виступає складовим елементом суб'єктивного права, при чому у сукупності із правом на особисті дії та правом на вимогу здійснення такої поведінки, яка вимагається від зобов'язаних осіб. Разом з тим, право на захист повинно бути реалізоване не лише за ініціативи уповноважених органів державної влади, але і за ініціативи безпосередньо тої особи, що насамперед має потребу у такому захисті.

Підсумовуючи зазначене вище, поняття «захист прав та свобод людини» слід трактувати як комплекс заходів, що носять організаційно-правовий характер стосовно забезпечення правового захисту чи усунення перешкод, що виникають у контексті реалізації суб'єктивних прав та прав на відновлення таких прав, якщо їх було порушено із застосуванням на цій основі заходів у вигляді покарання суб'єктів правопорушення.

На сьогодні у наукових колах активно обговорюються питання стосовно забезпечення захисту прав та свобод людини, що визначені Конституцією України. Окрім того, особлива увага зосереджується також на реалізації правового механізму такого захисту у відповідності до засад, визначених Конституцією України та іншим законами.

У контексті зазначеного слід звернути увагу на позицію, представлену у [12], згідно якої належне функціонування України як правової держави може бути тільки тоді, коли громадяни це сприймають як засіб закріплення та відстоювання найважливіших потреб, первинною серед яких є потреба безпеки.

З огляду на те, обов'язок держави полягає у тому, щоб розробити та реалізувати дієвий механізм стосовно забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема. За таких засад забезпечення правопорядку в державі відбуватиметься у відповідності до інтересів фізичних осіб, які полягають у реалізації їхніх прав і у ефектив-

ному захисті таких прав від можливих порушень з боку різних суб'єктів.

А. Огородник [6] зазначає, що поняття «механізм захисту прав та свобод людини» — це цілісна система засобів та факторів, завдяки яким формуються належні умови забезпечення поваги до прав та свобод людини у контексті реалізації принципу законності. Окрім того, дослідник, провівши аналіз чинного законодавства, відмічає, що такий механізм захисту прав та свобод людини становить розгалужену систему органів державної влади та громадських організацій, а також ряд правових та нормативних актів, що у сукупності взаємопов'язані та здатні до забезпечення та реалізації захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема.

У структуру такої системи потрібно включити [6]:

- органи державної влади і органи місцевого самоврядування, посадових та службових осіб;
- спеціально уповноважені державні і громадські органи та організації, до основних функцій діяльності яких належить забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема (прикладом таких органів можуть виступати Уповноважений Верховної Ради з прав людини, суди, органи адвокатури, органи прокуратури);
- політичні партії та спеціальні громадські організації, а також їхні органи;
- державні та недержавні органи і організації, що функціонують у сфері мас-медіа, засоби масової інформації;
- правові і нормативні акти, що носять процесуальний та матеріальний характер, та якими закріплюються права та процедура реалізації та забезпечення захисту;
- правові акти чи інші правові документи, якими підтверджується наявність, рамки, а також характер прав та свобод людини і громадянина зокрема;
- інші правові акти, якими закріплюються інші соціальні норми, до прикладу, це можуть бути статuti громадських організацій чи політичних партій, звичаєві норми.

Таким чином, слід відмітити, що механізм захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема являє собою цілісну, законодавчо закріплену та водночас динамічну систему, у складі якої є суб'єкти, об'єкти, способи та засоби захисту прав та свобод людини і громадянина, що у взаємодії між собою зобов'язані нейтралізувати незаконні перешкоди, а також запобігти виникненню нових перешкод, оскільки за це правопорушників притягатимуть до юридичної відповідальності.

Нормативною базою, на якій повинен базуватися механізм захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема, мають виступати положення Конституції України, адже цим Основним Законом закріплено головні права та свободи людини і громадянина, а також гарантії їх реалізації і охорони. Окрім того, законодавством визначено перелік юридичних засобів, якими визначено захист прав та свобод людини і громадянина.

Такий механізм захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема виступає складним інструментом, структуру якого становлять інституційна, чи, іншими словами, організаційна система, та функціональна система. До складу інституційної системи мають входити:

- 1) органи державної влади та органи місцевого самоврядування;
- 2) посадові та службові особи;
- 3) інші уповноважені суб'єкти;
- 4) інститути громадянського суспільства, до прикладу, політичні партії і громадські об'єднання;
- 5) міжнародні організації.

Склад функціональної системи механізму захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема має враховувати практичну діяльність суб'єктів, що уповноважені на здійснення функцій захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема. Така діяльність повинна включати засоби та процедури, що мають бути націлені насамперед на відновлення прав та свобод, а також на запобігання проявам вчинення правопорушень, а у випадках вчинення правопорушень — на притягнення правопорушників до юридичної відповідальності.

Окрім того, у джерелі [12] зазначено, що конституційний механізм захисту прав та свобод людини і громадянина повинен передбачати можливість виявлення багатоваріантної поведінки таких осіб, структуру якої становить:

- самозахист як вияв необхідної оборони чи відмови від виконання злочинного наказу або розпорядження, який здійснює безпосередньо та особа, права та свобода якої порушується;
- недержавний захист, який забезпечують:
  - 1) інститути громадянського суспільства, до прикладу, у вигляді діяльності політичних партій чи громадських організацій, в які об'єднуються громадяни з метою забезпечення захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема (загалом такий захист регламентується статтею 36 Конституції України [1]);
  - 2) органи адвокатури як спеціалізоване професійне громадське об'єднання, головною метою діяльності якого виступає забезпечення прав людини

і громадянина зокрема на захист від різних обвинувачень, а також надання професійної допомоги правового характеру для вирішення різних справ у судах чи інших державних органах (такий захист, який забезпечують органи адвокатури, регламентується статтею 131–2 Конституції України [1]). Слід відмітити, що органи адвокатури здійснюють діяльність, перебуваючи у тісній взаємодії із судами, органами юстиції, органами нотаріату, судовими експертами, іншими державними і недержавними організаціями;

- державний захист прав та свобод людини, який відбувається у контексті взаємної діяльності органів законодавчої, виконавчої і судової влади та правоохоронних органів з ціллю підтвердження чи відновлення порушеного або оскарженого права людини і громадянина загалом. Ключову роль у такому контексті забезпечення захисту прав та свободи людини і громадянина загалом відіграє Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Конституційний Суд України, а також суди загальної юрисдикції та органи прокуратури;

- міжнародні стандарти, якими забезпечуються права та законні інтереси людини. Цими документами регламентується не лише сам зміст прав та свобод людини, але і процедура звернення із скаргами та особливості їхнього розслідування.

Водночас слід зауважити, що діяльність органів судової влади виступає найбільш ефективним засобом захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема від порушень таких прав. Основне завдання органів судової влади у такому контексті націлене на відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина.

Слушною у такій ситуації виступає позиція А. Колодія та А. Олійника [4], які зауважують, що за період радянських часів механізм захисту прав та свобод людини, який реалізувався органами судової влади, був не лише декларативним, але і не дієвим. Своєю чергою, суд не виступав гілкою влади, однак залежав від особливостей партійних структур. Водночас станом на сьогодні держава усі зусилля націлює на забезпечення захисту прав та свобод людини, оскільки такі засади передбачені у демократичних країнах.

Акцентуючи увагу на позиції А. Колодія та А. Олійника, доцільно відзначити те, що удосконалення конституційно-правових засад здійснення неупередженого правосуддя вимагає проведення низки реформ у напрямку зміни судової системи. Це необхідно для досягнення фінансової, матеріальної та водночас кадрової незалежності суду

з метою здійснення законного та справедливого судочинства.

Право людини і громадянина зокрема на звернення до суду виступає одним із основних прав людини, що гарантовані на конституційному рівні. Таке право закріплене у основних законах багатьох високорозвинутих демократичних держав. Попри те, таке право посідає особливе місце у структурі конституційно-правового статусу людини та громадянина загалом. Окрім того, воно виступає основною умовою функціонування держави як правової [3].

Форма захисту, що надається органами судової влади, виступає найвищою формою захисту у порівнянні із формами захисту, що надаються та забезпечуються несудовими установами. Так, форма захисту, що надається органами судової влади, забезпечує захист суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів осіб по максимуму процесуальними гарантіями. З огляду на те, право на судовий захист являє собою особливий засіб забезпечення можливості людини та громадянина загалом, передбаченої законом, стосовно звернення до органів правосуддя за захистом прав та законних інтересів [3].

А. Лужанський [5] зазначає, що головна специфіка забезпечення судового захисту націлена на його ефективність. При чому, така ефективність повинна бути набагато вищою за захист, який забезпечується іншими несудовими установами. Так, в основі такого захисту має лежати те, що:

- захист у позасудовому порядку, який фактично виступає проханням чи пропозицією щодо добровільного або у вигляді адміністративного контролю, націлений на усунення порушень та ліквідації їх негативних наслідків. Такий вид захисту базується на презумпції незалежної та добросовісної поведінки правопорушника, що вчинив порушення прав та свобод людини і громадянина зокрема;

- судовий розгляд, який виступатиме єдиним остаточним легітимним способом врегулювання правового конфлікту;

- у контексті розгляду конкретної справи суд повинен мати право на вчинення превентивного впливу у вигляді обов'язкових ухвал та постанов, які потрібно виконувати, стосовно запобігання виникненню нових правопорушень таких прав;
- судові рішення, що набули законної сили, зазвичай носять остаточний характер. При цьому виконання судового рішення стосовно питань факту або права регламентоване державним примусом.

Правосуддя, яке здійснюють суди, є найбільш надійним та цивілізованим методом забезпечення

захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема. Своєю чергою, судова форма захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема виступає однією із найбільш демократичних та водночас максимально пристосованих форм, завдяки якій у повному обсязі, усебічно та об'єктивно встановлюються фактичні обставини та причини виникнення різного роду спорів, учинення правопорушень. Разом з тим, судова форма забезпечення захисту прав та свобод людини дозволяє встановити істину у справах, які знаходяться на розглядах у судах. З огляду на те, слід відмітити, що суди наділені усіма повноваженнями, які їм необхідні для реалізації функції захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема.

У ході дослідження варто також розглянути порядок звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [13]. Так, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини проводиться розгляд звернень згідно положень Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [14] та Закону України «Про звернення громадян» [15] стосовно порушення прав та свобод людини та громадянина зокрема органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами, юридичними і фізичними особами.

Звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини має бути подано у письмовій формі в період року після виявлення фактів порушення прав та свобод людини та громадянина зокрема. Якщо мають місце виняткові обставини, то такий термін може бути продовжений Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, однак він не має перевищувати двох років.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини не розглядає звернення, якщо вони є предметами досудового чи судового розгляду, спору або трудового спору у межах законодавства стосовно захисту економічної конкуренції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами опрацювання джерел [1–15] розкрито роль судової влади у контексті забезпечення захисту прав та свобод людини з точки зору практичного підходу. З'ясовано також, що:

- забезпечення захисту прав та свобод людини в Україні регулюється Конституцією України, Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та Законом України «Про звернення громадян»;
- в Україні судовий захист закріплений у Конституції України, зокрема у статті 55, згідно якої права та свободи людини та громадянина зокрема захищаються судом;

- захист прав та свобод людини — це ключова ознака України як правової держави;
- забезпечення захисту прав та свобод людини виступає тією сферою, де насамперед відбувається перетин інтересів людини і суспільства в цілому;
- функціонування конституційного механізму захисту прав та свобод людини може відбуватися лише за умови активної участі держави у забезпеченні таких прав та свобод;
- важливою складовою суб'єктивного права людини виступає право на судовий захист, яке має реалізуватися не тільки у безпосередньому вимірі, але і через діяльність державних органів або уповноважених на те державою органів чи організацій;
- «захист» з позиції юридичного аспекту трактується як юридичний обов'язок держави у особі органів, організацій або посадових осіб, уповноважених нею та як можливість особи реалізувати особисте суб'єктивне право, яким передбачається його захист у випадку його порушення;
- право на захист виступає складовим елементом суб'єктивного права, при чому у сукупності із правом на особисті дії та правом на вимогу здійснення такої поведінки, яка вимагається від зобов'язаних осіб;
- поняття «захист прав та свобод людини» слід трактувати як комплекс заходів, що носять організаційно-правовий характер стосовно забезпечення правового захисту чи усунення перешкод, що виникають у контексті реалізації суб'єктивних прав та прав на відновлення таких прав, якщо їх було порушено із застосуванням на цій основі заходів у вигляді покарання суб'єктів правопорушення;
- механізм захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема являє собою цілісну, законодавчо закріплену та водночас динамічну систему, у складі якої є суб'єкти, об'єкти, способи та засоби захисту прав та свобод людини і громадянина, що у взаємодії між собою зобов'язані нейтралізувати незаконні перешкоди, а також запобігти виникненню нових перешкод;
- у структуру механізму захисту прав та свобод людини мають входити органи державної влади і органи місцевого самоврядування, посадові та службові особи, спеціально уповноважені державні і громадські органи та організації, політичні партії та спеціальні громадські організації, державні та недержавні органи і організації, що функціонують у сфері мас-медіа, правові і нормативні акти, що носять процесуальний та матеріальний характер, правові акти чи інші правові документи, якими підтверджується наявність, рамки, а також характер прав та свобод людини

- і громадянина зокрема, інші правові акти, якими закріплюються інші соціальні норми;
- механізм захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема має складатися із інституційної та функціональної систем (яка, до прикладу, враховує практичну діяльність суб'єктів, що уповноважені на здійснення функцій захисту прав та свобод людини і громадянина зокрема);
- форма захисту, що надається органами судової влади, виступає найвищою формою захисту у порівнянні із формами захисту, що надаються та забезпечуються несудовими установами.
- Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є визначення вимог щодо несумісності посади судді з іншими видами діяльності у порівняльному конституційно-правовому аспекті.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звертання: 01.06.2021 р.).
2. Білоус О.В. Процесуальні гарантії дотримання прав людини і громадянина в діяльності органів судової влади // Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2019. № 2(8). С. 34–38. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173450>
3. Гаврильців М.Т. Захист законного інтересу як передумова на звернення до адміністративного суду: поняття, сутність, види // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2016. Вип. 4. С. 161–171. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1658> (дата звертання: 01.06.2021 р.).
4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права людини і громадянина в Україні: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 336 с.
5. Лужанський А.В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні // Вісник Верховного Суду України. 2010. № 10(122). С. 45–48.
6. Огородник А.П. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принципи законності в Україні // Право України. 2008. № 6. С. 14–18.
7. Пошва Б.М. Міжнародні стандарти захисту прав людини як складова утворення незалежної судової влади в Україні // Вісник Верховного Суду України. 2012. № 10 (146). С. 20–33.
8. Пошва Б.М. Судова влада в Україні як гарантія міжнародних стандартів захисту прав людини. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 2. С. 5–26.
9. Рабінович П.М. Права людини (юридична захищеність). Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. Т. 2: Права людини у контексті поліцейської діяльності. 1224 с.
10. Чабан Н.А. Реалізація правоохоронної та правозахисної функції судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 164–172.
11. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 1008 с.
12. Проблеми сучасної конституціоналістики: навчальний посібник / Н.В. Аніщук, М.В. Афанасьєва та ін.; за заг. ред. А.Р. Крусян та А.А. Єзерова. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 524 с.
13. Порядок звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини // Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 11.03.2020. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/do-uvagi-gromadyan!-v%D1%96dpov%D1%96dno-do-zatverdzhenix-uryadom-zahod%D1%96v/> (дата звертання: 01.06.2021 р.).
14. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звертання: 01.06.2021 р.).
15. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звертання: 01.06.2021 р.).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-ВР (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (data zvertannia: 01.06.2021 r.).

2. Bilous O.V. Protsesualni harantii dotrymanna prav liudyny i hromadianyna v diialnosti orhaniv sudovoi vlady // Journal «ScienceRise: Juridical Science». 2019. № 2(8). S. 34–38. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.173450>

3. Havryltsiv M.T. Zakhyst zakonnoho interesu yak peredumova na zvernennia do administratyvnoho sudu: poniat-tia, sutnist, vydy // Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna. 2016. Vyp. 4. S. 161–171. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1658> (data zvertannia: 01.06.2021 r.).

4. Kolodii A.M., Oliinyk A. Yu. Prava liudyny i hromadianyna v Ukraini: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2004. 336 s.

5. Luzhanskyi A.V. Konstytutsiina pryroda prava na dostup do pravosuddia v Ukraini // Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. 2010. № 10(122). S. 45–48.

6. Ohorodnyk A.P. Mekhanizm zabezpechennia prav i svobod liudyny ta pryntsyipy zakonnosti v Ukraini // Pravo Ukrainy. 2008. № 6. S. 14–18.

7. Poshva B.M. Mizhnarodni standarty zakhystu prav liudyny yak skladova utvorennia nezalezhnoi sudovoi vlady v Ukraini // Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. 2012. № 10 (146). S. 20–33.

8. Poshva B.M. Sudova vlada v Ukraini yak harantiia mizhnarodnykh standartiv zakhystu prav liudyny. Biuleten Ministerstva yustytisii Ukrainy. 2015. № 2. S. 5–26.

9. Rabinovych P.M. Prava liudyny (iurydychna zakhyshchenist). Mizhnarodna politseiska entsyklopediia: u 10 t. / vidp. red. Yu.I. Rymarenko, Ya. Yu. Kondratiev, V. Ya. Tatsii, Yu.S. Shemshuchenko. Kyiv: Kontsern «Vydavnychi Dim «In Yure», 2005. T. 2: Prava liudyny u konteksti politseiskoi diialnosti. 1224 s.

10. Chaban N.A. Realizatsiia pravookhoronnoi ta pravozakhysnoi funktsii sudovoi vlady shchodo zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna // Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. 2013. № 3. S. 164–172.

11. Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 100000 sliv / za zah. red. V.V. Dubichynskoho. Kharkiv: VD «ShKOLA», 2011. 1008 s.

12. Problemy suchasnoi konstytutsionalistyky: navchalnyi posibnyk / N.V. Anishchuk, M.V. Afanasieva ta in.; za zah. red. A.R. Krusian ta A.A. Yezerova. Kyiv: Yurinkom Inter, 2018. 524 s.

13. Poriadok zvernennia do Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny // Ofitsiyni veb-sait Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. 11.03.2020. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/do-uvagi-gromadyan!-v%D1%96dpov%D1%96dno-do-zatverdzhenix-uryadom-zaxod%D1%96v/> (data zvertannia: 01.06.2021 r.).

14. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 r. № 776/97-BP (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvertannia: 01.06.2021 r.).

15. Pro zvernennia hromadian: Zakon Ukrainy vid 02.10.1996 r. № 393/96-BP (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvertannia: 01.06.2021 r.).

Horodetska Iryna

*Doctor of Science of Law, Professor,
Professor of the Department of Political Science, Law and Philosophy
Nizhyn Mykola Gogol State University
ORCID: 0000-0001-5096-8632*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-7-7452

INTERNATIONAL AGREEMENTS AS SOURCES OF CIVIL LAW OF UKRAINE

Summary. *The article is devoted to the features and functional purpose of such sources of civil law of Ukraine as international treaties.*

Based on the analysis of the theory of civil law, scientific approaches to understanding of the concept and system of sources of civil law, the relationship between the concepts of “international legal act” and “international treaty” are studied. The scientific work considers the characteristics and features of international treaties as sources of civil law of Ukraine, their role in the regulation of civil relations and their place in the system of national law.

It is concluded that the current transformational changes that take place in Ukrainian society are inextricably linked with European integration processes and the need to bring the components of the legal system of Ukraine in line with the principles, norms and standards of European law. Objective strengthening of the role of international treaties in the settlement of not only international but also domestic civil relations necessitates a thorough conceptual study of the legal nature of international treaties, their place in the system of regulations of Ukraine and the relationship with civil law, which in its turn is an extremely important and, at the same time, difficult task. In this regard, it is quite logical to intensify the scientific discourse concerning the place of international treaties in the system of national law in different states. At the same time, while not denying the certainly important role played by international treaties in the settlement of civil legal (private) relations, we emphasize that the key to the effective functioning of the mechanism of legal regulation of public relations in this area is the need to achieve balance at interpenetration and interplay of principles and norms of domestic and international law as interdependent systems.

Key words: *civil law, international treaty, source of law, sources of civil law, civil legislation.*

Statement of the problem. The issue of the sources of law, of course, is at the heart of legal science, because research in this area, on the one hand, reach the level of legal understanding, and, on the other hand, have practical significance. At the present stage of development of legal science, the interest in the issue of sources of law is not decreasing. In particular, the tendency to increase of the diversity of sources of law, expansion of understanding of the source of civil law, the increase of the role of different, other than legal acts, sources of civil law (natural law, international treaties, customs, arbitration practice, etc.) highlights the need to study a number of issues related to sources of modern civil law of Ukraine, including their role (functional purpose) in the settlement of various social relations and the relationship between them.

Analysis of recent researches and publications. Theoretical and practical problems of development of the doctrine of sources of law, in particular, definition of the concept, system and types of sources of law were the subject of research of such Ukrainian and foreign scholars as T. Anakina, L. Andrusiv, N. Atamanova, D. Bobrova, A. Biryukova, T. Bodnar, V. Borisova, M. Braginsky, T. Blaschuk, M. Vasylenko, S. Vasiliev, A. Hryniak, S. Hrynko, N. Golubeva, O. Dzera, A. Dovgert, I. Zabokrytsky, V. Zavgorodniy, V. Ivanov, I. Kalaur, T. Kashanina, Y. Kovaleva, L. Korchevna, V. Kossak, S. Komarov, L. Krasitskaya, O. Kryvovyaz, V. Luts, R. Maidanyk, G. Mykhailyuk, A. Mazur, A. Minchenko, O. Merezhko, V. Nersesyants, D. Nikolyyuk, N. Onishchenko, S. Panchenko, N. Parkhomenko, O. Pervomaisky, S. Pogribny, O. Pidopryhora, V. Reznikova,

Z. Romovska, T. Rosik, O. Sidorenko, K. Smirnova, R. Stefanchuk, T. Strybko, O. Titarchuk, N. Fedorchenko, E. Kharitonov, N. Khimchuk, V. Khudoba, O. Shchokina, O. Shtefan, J. Chorna, O. Yavorska and others. At the same time, this field remains attractive for research, as it occupies one of the main places in theoretical and legal science and provokes a number of scientific discussions.

Formulation purposes of article (problem). The purpose of the article is to study the features and functional purpose of international treaties as sources of civil law of Ukraine on the basis of the analysis of the theory of civil law.

The main material. On first approach to this problem it is possible to see that cardinally opposite opinions concerning the understanding of sources of law are not evident. However, professor A. Dovgert notes that the doctrine and practice of sources of law in general and civil law in particular raise many complex questions, answers to which depend on the understanding of law as such, the particular legal system, the particular historical period, etc [1, p. 12].

From the standpoint of legal science in the most general form the sources of civil law are understood as the external forms of expression and consolidation of civil law [2, p. 51; 3, p. 90]. That is, the dominant is the formal-legal (special-legal) approach, in which the sources of civil law usually include acts of civil legislation, international treaties of Ukraine, legal custom. At the same time, as professor R. Maidanyk rightly points out, in modern Ukrainian civil law there is a tendency to an expanded interpretation of the concept of sources of civil law as a form of expression of legal provisions through which legal norms become binding. The scientist emphasizes that the specific feature of the sources of civil (private) law is due to the existence of an extended range of rule-making subjects, which include not only subjects of public law (state and municipal bodies), but also subjects of private law (individuals and legal entities). etc.) [4, p. 54]. It should be noted that in recent years in civil law science attention has been increasingly focused on the feasibility of liberalizing the range of sources of civil law and the justification of expanding the range of sources of civil law taking into account the needs of the current condition of development of law and the state [1, p. 12; 2, p. 51; 4].

In modern scientific works devoted to a comprehensive study of the sources of civil law, the main features of the latter include the following: 1) the focus on the legal regulation of personal non-property and property relations; 2) different forms of

consolidation of norms, i.e. not only in writing but also orally; 3) diversity of types; 4) legal equality of participants regarding the right to choose the source of law; 5) they can arise at the will of the participants of civil relations, except in the cases established by law [5, p. 37].

Before moving on to the question that is the subject of our study, it is worth focusing on the issue of the system of sources of civil law, which has long been accompanied by active scientific discussions. Thus, in the educational literature, the sources of civil law traditionally in the vast majority include the legal act, legal contract, legal custom. Also in Ukraine the practice of the European Court of Human Rights is recognized as a source of civil law [2, p. 53]. Having analyzed the modern system of sources of civil law of Ukraine, O. Kryvovyz reflects the latter as follows: sources of law are divided into the basic (primary) and the derivative (secondary), the basic, in turn, are divided into formal (Constitution of Ukraine, civil legislation, legal contract) and informal (custom and principles), and the derivative ones include court precedent, civil contract, unilateral juristic act and doctrine [6, p. 63]. According to R. Maidanyk, the system of sources of civil law consists of primary and derivative sources of civil law. The primary (basic) sources of civil law include legislation, regulations, legal customs, general legal grounds (principles) of civil law, moral principles of society. Derivative (secondary) sources of civil law are judicial precedents (of national and international courts) and sources of internal regulation (self-regulation) of civil relations by their participants — civil contract and unilateral juristic act in cases specified by law, local civil act (statutes, regulations, etc.) [4, p. 60].

It should be noted that the role of international treaties in the regulation of civil relations is rapidly increasing. As A. Dovgert rightly points out, this state reflects the processes of globalization of all aspects of life, the processes of legal unification and harmonization. International treaties increasingly contain rules that govern not the international (interstate or international private) relations, but the domestic civil relations [1, p. 14].

There is a tendency in legislation and legal doctrine to equate the concepts of “international legal act” and “international treaty”. However, one should agree with scientists who do not share this position. In particular, S. Panchenko notes that the international treaty is always an agreement between two or more subjects of international law aimed at establishing mutual rights and obligations, but the

international legal act can be created unilaterally and, unlike international treaty, can have not mandatory, but recommendatory nature. The scientist emphasizes that the international legal act is a broader concept and covers the concept of an international treaty [5, p. 101–102].

The legal literature expresses different views on the nature and relationship of the norms of international law with the norms of domestic law. Some authors believe that the sources of international law should be classified as a variety of sources of domestic law. Other authors take the opposite position, according to which the norms of international law occupy an autonomous position in the legal system of states in terms of their origin, method of formation [7, p. 328–330]. It should be noted that according to the Civil Code of Ukraine, the current international agreement governing civil relations, the consent to which was given by the Verkhovna Rada of Ukraine, is the part of the national civil legislation of Ukraine (Part 1 of Article 10). If the current international treaty of Ukraine, concluded in the manner prescribed by law, contains rules other than those established by the relevant act of civil law, the rules of the relevant international treaty of Ukraine (Part 2 of Article 10) apply [8]. At the same time, A. Biryukova notes that there is no legal subordination between domestic law and international law, these are two different systems of law operating in the relevant areas [3, p. 91]. While examining the relationship between civil law and international treaties, A. Dovgert concludes that not all types of international treaties have priority over the Civil Code of Ukraine. In certain cases, the provisions of the Civil Code of Ukraine can be eliminated only by international treaties, which are enacted through the relevant law of Ukraine (law on ratification, accession or acceptance) [1, p. 16]. While clarifying the legal nature of international treaties of Ukraine as sources of civil procedural law and their place in the system of sources of civil procedural law and legal acts of Ukraine as a whole, V. Khudoba came to the conclusion that international treaties as “priority” regulators of domestic relations become the sources of civil procedural law only in relation to the issues for which the international treaty of Ukraine establishes rules that differ from those provided by civil procedural law [7, p. 92].

Having analyzed the international and national legislation which defines the concept of international treaty, as well as theories (dualistic and monistic) that justify the place of international treaties in the system of national law in different states,

S. Panchenko identifies the following features of an international treaty as source of law: 1) it is an agreement (arrangement); 2) it comes from a custom; 3) it is governed by international law; 4) it concerns issues of international legal cooperation; 5) its participants are states, or states and international organizations that have international legal subjectivity; 6) it establishes rights and responsibilities between participants; 7) it is concluded in the form and manner prescribed by the requirements of international and national law; 8) it takes effect in the manner prescribed by law; 9) the mandatory performance by its participants; 10) its standards are designed for multiple use; 11) has (in the vast majority of countries) priority over the norms of national legislation [5, p. 109–110].

The distinct feature of international agreements as sources of civil law, according to A. Biryukova, is that they:

- firstly, serve the ideas of Ukraine’s integration into the internal market of the European Union;
- secondly, are a framework for improving the domestic legislation and bringing it into line with international standards and is applied to the regulation of civil relations directly, if the contract does not require the introduction of a special act;
- thirdly, are a kind of guide on the way to building a democratic civilized society. This applies to the principle of prohibition of deterioration of the legal status of foreign individuals and legal entities in comparison with national subjects of law;
- fourthly, international treaties are sources of civil law only in relation to issues for which the international treaty of Ukraine establishes other rules than those provided by civil law [3, p. 92].

It should be noted that most leading experts in the field of civil law emphasize the increasing role of international treaties in the settlement of civil relations in Ukraine.

Insights from this study and perspectives for further research in this direction. The current transformational changes taking place in Ukrainian society are inextricably linked with European integration processes and the need to bring the components of the legal system of Ukraine in line with the principles, norms and standards of European law. Objective strengthening of the role of international treaties in the settlement of not only international but also domestic civil relations necessitates a thorough conceptual study of the legal nature of international treaties, their place in the system of regulations of Ukraine and the relationship with civil law, which in its turn is an extremely important and, at the same

time, difficult task. In this regard, it is quite logical to intensify the scientific discourse concerning the place of international treaties in the system of national law in different states. At the same time, while not denying the certainly important role played by international treaties in the settlement of civil

legal (private) relations, we emphasize that the key to the effective functioning of the mechanism of legal regulation of public relations in this area is the need to achieve balance at interpenetration and interplay of principles and norms of domestic and international law as interdependent systems.

Literature

1. Довгерт А. С. Джерела цивільного права України: види та співвідношення. Приватне право і підприємництво. 2015. Вип. 14. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_5 (дата звернення: 10.06.2021).
2. Сучасні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. / С. О. Сліпченко, О. В. Синегубов, В. А. Кройтор та ін.; за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків: Право, 2017. 808 с.
3. Бірюкова А. Г. Особливості договору як джерела цивільного права України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2018. Вип. 33. С. 90–92.
4. Майданик Р. Вчення про джерела цивільного права України. Право України. 2017. № 6. С. 53–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_5 (дата звернення: 10.06.2021).
5. Панченко С. В. Джерела цивільного договірної права: дис. ... доктора філософії / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2021. 241 с.
6. Кривов'яз О. М. Система джерел цивільного права України. Право і суспільство. 2015. № 6–2. Ч. 3. С. 59–64.
7. Худоба В. М. Міжнародні договори України як джерела цивільного процесуального права. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2008. Т. 21 (60) № 1. Ч. 3. С. 323–328.
8. Цивільний кодекс України: Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.07.2021).

References

1. Doghert A. S. Dzherela cyvilnogho prava Ukrajinu: vydy ta spivvidnoshennja. Pryvatne pravo i pidpryjemnytvo. 2015. Vyp. 14. S. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_5 (data zvernennja: 10.06.2021).
2. Suchasni problemy cyvilnogho prava ta procesu: navch. posib. / S. O. Slipchenko, O. V. Synjehubov, V. A. Krojtor ta in.; za red. Ju. M. Zhornokuja ta L. V. Krasycjkoji. Kharkiv: Pravo, 2017. 808 s.
3. Birjukova A. Gh. Osoblyvosti doghovoru jak dzherela cyvilnogho prava Ukrajinu. Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu. Serija: Jurysprudencija. 2018. Vyp. 33. S. 90–92.
4. Majdanyk R. Vchennja pro dzherela cyvilnogho prava Ukrajinu. Pravo Ukrajinu. 2017. № 6. S. 53–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_5 (data zvernennja: 10.06.2021).
5. Panchenko S. V. Dzherela cyvilnogho doghovirnogho prava: dys. ... doktora filosofiji / Khmeljncjkyj universytet upravlinnja ta prava imeni Leonida Juzjkova. Khmeljncjkyj, 2021. 241 s.
6. Kryvov'jaz O. M. Systema dzherel cyvilnogho prava Ukrajinu. Pravo i suspiljstvo. 2015. № 6–2. Ch. 3. S. 59–64.
7. Khudoba V. M. Mizhnarodni doghovory Ukrajinu jak dzherela cyvilnogho procesualnogho prava. Vcheni zapysky Tavrijsjkogho nacionalnogho universytetu imeni V. I. Vernadsjkogho. Serija: Jurydychni nauky. 2008. T. 21 (60) № 1. Ch. 3. S. 323–328.
8. Cyvilnyj kodeks Ukrajinu: Kodeks Ukrajinu; Zakon, Kodeks vid 16.01.2003 r. # 435-IV. Data onovlennja: 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennja: 17.07.2021).

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ К. Ю. Н. КОМАРНИЦЬКОЇ ІРИНИ ІВАНІВНИ «ПРОФІЛАКТИКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ В УКРАЇНІ»

Соціально-економічні та політичні перетворення, які тривають в Україні протягом останніх років, зумовили численні проблеми в різних сферах життєдіяльності суспільства. Розвиток інформаційних технологій та ускладнення фінансово-економічних процесів, інформатизація та автоматизація фінансово-економічної сфери заставляє по-новому подивитися на систему профілактики деліктної поведінки щодо економіки та фінансів.

Ослаблення системи державного регулювання і контролю у фінансово-економічній сфері призвело до численних адміністративних правопорушень. Посилює проблему недосконалість адміністративно-правової основи профілактики деліктної поведінки у фінансово-економічній сфері, відсутність чіткої стратегії державної політики щодо зменшення кількості правопорушень фінансово-економічного характеру.

Загострення цієї проблеми ставить перед державою питання про необхідність формування нормативно-правової основи подолання проблем профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права, визначення напрямів використання іноземного досвіду адміністративно-правового забезпечення профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері.

Дослідження проблем профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права має актуальне значення для сучасної України та зумовлює актуальність монографії І. І. Комарницької.

Актуальності монографії додає відсутність належної наукової розробки відповідних теоретичних положень щодо вирішення проблем, окреслених у монографії.

Задля підвищення ефективності профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права, авторка цілком слушно дослідила наукознавче підґрунтя дослідження профілактики правопорушень у фінансово-

економічній сфері, понятійно-категоріальний апарат сфери профілактики правопорушень фінансово-економічного характеру. Нею коректно визначено поняття, особливості профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері та адміністративно-правові засади її реалізації, деталізовано правовий статус суб'єктів профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері та адміністративно-правові засади їхньої діяльності.

Авторкою проведено детальний аналіз особливостей профілактики правопорушень у економічній сфері (у сфері промисловості, будівництва та використання паливно-енергетичних ресурсів засобами адміністративного права, торгівлі, громадського харчування, сфері послуг та підприємницькій діяльності, сфері власності, у сільському господарстві) та у фінансовій сфері (бюджетній, податковій, митній та банківській).

У монографії чітко проглядається певна система та послідовність у розгляді проблеми профілактики деліктної поведінки у фінансово-економічній сфері. Основною метою було узагальнити наявний теоретичний матеріал та практику правозастосування у сфері профілактики правопорушень фінансово-економічного характеру.

Не викликає сумнівів наукова новизна та практичне значення одержаних наукових результатів. Основні висновки і пропозиції, запропоновані авторами монографії, є достатньо аргументованими і переконливими.

Авторці вдалося вдало сформулювати пропозиції щодо системного реформування законодавства, удосконалення організаційної та функціональної основи профілактики правопорушень фінансово-економічного характеру.

Монографія підготована на належному фаховому рівні. Слід відзначити чітко визначення методів дослідження, які застосовуються в науковій роботі, а також повну характеристику наукових завдань, для вирішення яких застосовувалися вказані методи.

Авторка слушно акцентує увагу на багатогранності досліджуваної проблеми, відводить особливе місце питанню використання досвіду іноземних

держав щодо удосконалення адміністративно-правового забезпечення профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері. Положення та висновки, наведені у монографії, є обґрунтованими та сповненими раціонального змісту.

Варто підкреслити, що у роботі містяться слушні узагальнення та пропозиції. Сформульовані авторською висновки, пропозиції та рекомендації спрямовано на якісно нове вирішення наукової проблеми удосконалення профілактика адміністративних правопорушень у фінансово-економічній сфері в Україні.

Зміст монографії засвідчує, що вона представляє собою самостійну завершену наукову розвідку, в якій наведено теоретико-методологічне обґрунтування та авторське бачення розв'язання окреслених завдань, яке професійно аргументується.

Вказане дозволяє зробити висновок, що монографія «Профілактика адміністративних правопорушень у фінансово-економічній сфері в Україні» виконана на високому науковому рівні, відповідає встановленим вимогам.

Рецензент:

*професор кафедри адміністративного
та інформаційного права*

*Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти*

*Національного університету «Львівська політехніка»,
доктор юридичних наук, доцент*

Хомишин Ірина Юріївна

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».
Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».
Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».
Series: «Juridical sciences»

№ 7(41)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2021

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18
Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89
Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35
E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.07.2021. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.
Умовно-друкованих аркушів 13,25. Тираж 100. Заказ № 220.
Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.